ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 31
IULIE – SEPTEMBRIE
1980

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 31 Nr. 3 iulie — septembrie 1980

SUMAR

https://biblioteca-digitala.ro

RECENZII

https://biblioteca-digitala.ro

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 31 N° 3 juillet — septembre 1980

SOMMAIRE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DIN NUMISMATICA GETO-DACICĂ

DE

CONSTANTIN PREDA

Monetăria geto-dacică, alături de cea celtică, constituie unul din cele mai interesante capitole ale numismaticii antice. Integrată în rîndul manifestărilor de caracter „barbar", confundată multă vreme cu monetăria celtică, numismatica geto-dacică ni se înfăţişează acum ca o unitate bine definită. Deşi s-a dovedit a fi un domeniu dificil de cercetat, importanţa ei pentru cunoaşterea istoriei economice şi politice a Daciei preromane este cu totul remarcabilă.

Cercetările dedicate monetăriei geto-dacice au parcurs un drum lung şi anevoios, dar încununat de succes. De la note şi informaţii, la studii şi lucrări de sinteză, de la descoperiri izolate la tezaure mari, numismatica geto-dacică a ajuns să se sprijine pe un bogat şi variat material documentar. La progresele realizate în acest domeniu au contribuit numismaţi şi istorici de seamă, printre care se remarcă Constantin Moisil [1], V. Pârvan [2], K. Pink [3], precedaţi de E. A. Bielz [4] şi Ö. Gohl [5] şi urmaţi de B. Mitrea [6], Oct. Floca [7], Oct. Iliescu [8], C. Preda [9], Eug. Chirilă [10], I. Winkler [11], Th. Gerasimov [12], Eva Kolniková [13] şi alţii. Studierea completă a întregului material numismatic ne arată o dată în plus că monedele de tip Filip al II-lea sau de tip greco-macedonean, cum sînt denumite adesea, reprezintă una din cele mai importante şi mai caracteristice

[1] Const. Moisil, în *Lui Ion Bianu — amintire*, Bucureşti, 1916—1921, p. 307—331; BSNR, 15, 1920, p. 59—78; CNA, 12, 1940, p. 241—248; în Buletin ştiinţific al Academiei RPR, I, 1948, 1, p. 1—7 şi II, 2—4, 1950, p. 53—65.

[2] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 598—606.

[3] K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Diss. Pann., S.II, 15, 1939.

[4] E. A. Bielz, AVSL, 11, 3, 1874, p. 454—468.

[5] Ö. Gohl, Numismatikai Közlöny, 1903—1915 (passim).

[6] B. Mitrea, ED, 10, 1945, p. 27—58; idem, Studii şi referate, I, 1954, p. 290—302; idem, SCIV, 22, 1971, 2, p. 156—177.

[7] Oct. Floca, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 71—104.

[8] Oct. Iliescu, CNA, 16, 1942, p. 40—42 şi 17, 1943, p. 170—175; S. Dimitriu şi Oct. Iliescu, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 259—310.

[9] C. Preda, Jahrbuch f. Numismatik und Geldgeschichte, 16, 1966, p. 63—82; idem, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 353—361; idem, ArhMold, 4, 1966, p. 138—173; idem, SCN, 4, 1968, p. 47—68; idem, *Moneda antică în România*, Bucureşti, 1968; idem, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973; idem, BSNR, 1975, p. 13—22.

[10] Eug. Chirilă, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 185—200; idem, *Der Münzhort von Şilindia*, Oradea, 1972.

[11] I. Winkler, Numismatický Sbornic, Praga, 5, 1958, p. 5—43; idem, Acta Arch Carp, 8, 1966, p. 83—110 şi 10, 1968, p. 111—115; idem, Acta MN, 5, 1968, p. 33—48 şi 6, 1969, p. 67—88; idem, Apulum, 7, 1, 1968, p. 209—228.

[12] Th. Gerasimov, Izvestija, Sofia, 1934—1968 (passim).

[13] Eva Kolniková, SCN, 5, 1971, p. 39—49.

S C I V A, tomul 31, nr. 3. Bucureşti, iulie—septembrie 1980, p. 333—342

https://biblioteca-digitala.ro

manifestări culturale din Dacia în secolele II—I î.e.n. Acest proces monetar, departe de a se confunda cu o simplă operaţie de imitare a unor prototipuri greco-macedonene, reflectă în mod fidel caracterul societăţii geto-dace din perioada anterioară lui Burebista. Rezultat direct al dezvoltării generale a populaţiei locale din regiunile carpato-dunărene, monetăria de tip Filip al II-lea se dovedeşte a fi unul din izvoarele de prim ordin ale istoriei economice şi social-politice a geto-dacilor.

Primele manifestări din acest domeniu au avut loc în zona getică a Dunării, în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., unele din cele mai vechi monede datînd din jurul anului 300 î.e.n. Monedele din această perioadă de început au fost emise foarte probabil la sud de Dunăre și au luat ca model principal tetradrahmele postume ale lui Filip al II-lea [14].

Apariţia primelor monede locale în regiunea getică a Dunării nu este un fenomen izolat sau întîmplător. Procesul ca atare se înscrie într-un context mai larg istoric, caracteristic ambelor maluri ale Dunării. El ne apare ca un rezultat firesc al stadiului de dezvoltare a populaţiei getice şi o consecinţă a transformărilor economice, care se petrec în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. în această regiune. Extinderea influenţei politice şi economice a statului macedonean din timpul lui Filip al II-lea şi Alexandrul cel Mare pînă la nord de Dunăre creează condiţiile necesare unei mai bune circulaţii a monedelor şi produselor greco-macedonene pe spaţii întinse, de la Balcani pînă la Carpaţi. Înmulţirea schimburilor intertribale şi condiţiile favorabile menţionate au dus la apariţia primelor monede getice de tip Filip al II-lea [15].

Aceste prime emisiuni, toate tetradrahme de argint, au un stil bun, foarte apropiat de original, şi un număr mare de variante ce nu pot fi încadrate în serii monetare. Din acest motiv este încă dificil de a stabili cu mai multă precizie centrul principal de emitere.

De la mijlocul secolului al III-lea î.e.n., monetăria de tip greco-macedonean din Dacia cunoaşte o primă fază principală de dezvoltare, ce se întinde pînă către mijlocul secolului al II-lea î.e.n. Pentru această perioadă, centrele monetare mai importante apar în părţile de nord şi de vest ale Daciei. Aceste emisiuni se caracterizează printr-o mare varietate de tipuri, care continuă să utilizeze, ca prototip principal, tetradrahmele lui Filip al II-lea, la care se mai adaugă tetradrahmele Audoleon, Larissa şi cele cu cap janiform. Cele mai multe au reprezentările bine reliefate, cu elemente decorative suplimentare. Pe revers se întîlnesc resturi de legendă, sigle, monograme, simboluri, lira, porcul mistreţ, lupul şi pasărea, precum şi o serie de contramărci şi tăieturi. Tezaurele din această vreme cuprind de obicei tipuri monetare foarte diferite ca stil [16].

În masa aceasta de emisiuni au putut fi totuşi precizate cîteva tipuri mai importante. Pentru nordul şi nord-vestul Daciei sînt caracteristice tipurile: Crişeni-Berchieş [17], Tulghieş [18], Şilindia [19], Tonciu şi Sighet; în

---

[14] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 27—47.

[15] *Ibidem*, p. 19—26.

[16] *Ibidem*, p. 49—182.

[17] Eug. Chirilă, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 185—200.

[18] Eug. Chirilă, N. Chidioşan, I. Ordentlich, N. Kiss, *Der Münzhort von Şilindia*, Oradea, 1972.

[19] Dorin Popescu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 201—229.

https://biblioteca-digitala.ro

partea de vest se remarcă tipurile : Criciova, Ramna, Banat ; în sud-vestul Daciei (Oltenia) : Larissa [20] şi cu cap janiform, la Dunăre tipul Rasa, iar la est de Carpaţi (Moldova) tipul Huşi-Vovrieşti [21]. Monedele acestui ultim tip sînt mai unitare ca stil, dar răspîndite pe o arie foarte intinsă, remarcîndu-se în mod deosebit prin numărul mare şi variat de contramărci şi tăieturi.

Analiza numismatică şi stilistică, descoperirile arheologice şi datele istorice ne dau posibilitatea să distingem, printre monedele din această perioadă, şi unele tipuri monetare care pot fi atribuite celţilor stabiliţi în Dacia. Asemenea emisiuni se constată în special în monetăriile din nordul şi nord-vestul Daciei, acolo unde celţii sînt bogat documentaţi arheologic, începînd încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., şi unde se întîlnesc ornamente şi simboluri monetare tipic celtice. În această privinţă sînt deosebit de semnificative legăturile stilistice ale acestor monede cu tipuri monetare celtice din zona Dunării de Mijloc.

Influenţele şi raporturile stilistice dintre monedele emise în nordul şi nord-vestul Daciei şi cele din regiunea Dunării de Mijloc s-au exercitat, după cum ne-o arată ultimele cercetări, de la est spre vest şi nu invers cum era de aşteptat. Există temeiuri care permit să se afirme că cele mai vechi monede celtice din centrul şi sud-estul Europei au fost emise în părţile de nord-vest ale Daciei.

Pentru multe din tipurile monetare din această vreme, cu excepţia celor din Banat şi Oltenia, al căror caracter geto-dacic pare a fi asigurat, este greu deocamdată de stabilit o limită precisă între emisiunile geto-dacice şi celtice. Este foarte probabil ca în unele cazuri să nu avem de-a face decît cu influenţe şi elemente celtice preluate de daci. Rămîn, de asemenea, nerezolvate suficient unele probleme legate de monedele de tip Huşi-Vovrieşti, prevăzute cu multe contramărci şi tăieturi. Deşi ele se concentrează în partea de mijloc a Moldovei, descoperiri importante se cunosc şi în nordul extrem al Daciei şi în vest, pînă dincolo de Tisa. În astfel de condiţii nu se poate stabili cu exactitate centrul de emitere şi nici nu se poate găsi o explicaţie satisfăcătoare a dispersării neobişnuite a acestor monede.

Amestecul mai multor tipuri monetare într-un singur tezaur, circulaţia acestora pe distanţe relativ mari reflectă după toate probabilităţile situaţia social-politică din Dacia în secolele III—II î.e.n. În consecinţă, caracterul descoperirilor monetare din această perioadă vine să demonstreze nu numai prezenţa, în spaţiul respectiv, a mai multor triburi ci şi existenţa unor raporturi strînse între daci şi celţi. Totodată aceleaşi documente numismatice ne indică existenţa unor mişcări sau deplasări de populaţii în cuprinsul Daciei, ale căror direcţii şi cauze nu le putem încă stabili. În astfel de mişcări şi contacte a fost antrenată populaţia din Transilvania, Moldova, Banat şi Oltenia. Rămîn în afara acestor acţiuni geţii din Muntenia şi sudul Moldovei, la care nu circulă monede tipice celorlate regiuni ale Daciei.

De la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. şi pînă în jurul anului 70 î.e.n. se poate vorbi de o a doua fază principală a monetăriei geto-dacice. Această

---

[20] S. Dimitriu şi Oct. Iliescu, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 259—310.

[21] C. Preda, Arh.Mold., 4, 1966, p. 138—173 şi *Monedele geto-dacilor*, p. 111—131.

https://biblioteca-digitala.ro

etapă se caracterizează printr-o reducere simţitoare a tipurilor monetare şi printr-o creştere a numărului emisiunilor şi a ariei de răspîndire pentru fiecare tip monetar în parte. Se dezvoltă noi centre monetare, mai ales în sudul Daciei. Stilul monedelor devine foarte schematic, greutatea scade adesea la jumătate, iar titlul argintului se depreciază [22].

Pentru această fază au fost identificate şi localizate patru tipuri monetare principale, corespunzătoare, pe plan social-politic, a patru mari uniuni de triburi geto-dace. Din rîndul acestora se impun mai întîi, prin volumul descoperirilor şi aria de circulaţie, monedele din partea centrală a Munteniei, cunoscute sub numele de tip Vîrteju-Bucureşti [23]. Aria lor de răspîndire acoperă cea mai bogată şi mai unitară zonă arheologică getică din secolele II—I î.e.n., cu importantele aşezări de la Popeşti, Cetăţeni, Zimnicea, Crăsani, Tinosu, Vlădiceasca, Chirnogi, Albeşti etc. Pe baza datelor oferite de studiul monedelor de tip Vîrteju-Bucureşti, coroborate cu rezultatele cercetărilor arheologice, s-a ajuns la identificarea uneia din cele mai importante uniuni de triburi getice, care se întindea între Dunăre şi Carpaţi, rîurile Vedea şi Ialomiţa, cu o concentrare de populaţie pe văile rîurilor Argeş şi Dîmboviţa. În această uniune de triburi urmează să vedem pe urmaşii geţilor urmăriţi de Alexandru cel Mare în anul 335 î.e.n. şi ai celor care, sub Dromichete, au învins armata lui Lysimach.

Un al doilea centru monetar s-a dezvoltat în aceeaşi perioadă în nord-estul Munteniei şi sudul Moldovei, fiind reprezentat prin monedele de tip Dumbrăveni [24] şi Inoteşti-Răcoasa [25]. Pe plan social-politic aceste emisiuni corespund unei uniuni de triburi getice, care se întindea între valea rîului Buzău, cu aşezările de la Cîrlomăneşti şi Pietroasele şi cursul inferior al Siretului, cu aşezările de la Poiana şi Cîndeşti. După toate probabilităţile, în fruntea geţilor din această regiune, în secolele III—II î.e.n. se aflau cunoscuţii regi locali Zalmodegikos şi Rhemaxos [26].

Pentru regiunea de la vest de Olt, corespunzătoare Olteniei de astăzi, sînt caracteristice monedele de tip Aninoasă—Dobreşti [27]. Aceste emisiuni au permis determinarea unei a treia uniuni de triburi getice principale anterioare lui Burebista, care ocupa în special văile rîurilor Jiu şi Olt.

Cea de a patra uniune de triburi dace a putut fi identificată şi localizată în Dacia intracarpatică mai ales pe văile Mureşului şi Tîrnavelor. În această regiune domină monedele scyphate reprezentate prin tipurile Răduleşti-Hunedoara [28], Aiud, Sibişel şi Toc-Chereluş [29].

Din studiile şi analiza descoperirilor monetare rezultă că aceste patru mari uniuni de triburi reprezentau principalele formaţiuni social-politice ale Daciei din perioada premergătoare lui Burebista. Ele ne apar ca unităţi politice închegate, bine organizate şi cu o viaţă economică

---

[22] Idem, *Monedele geto-dacilor*, p. 183—343.
[23] *Ibidem*, p. 245—247; B. Mitrea, Studii şi referate, I, 1964, p. 290—302.
[24] C. Preda, Gh. Constantinescu, SCN, 4, 1968, p. 21—45.
[25] C. Preda, I. T. Dragomir, SCN, 6, 1975, p. 27—39; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 247—270.
[26] *Ibidem*.
[27] C. Preda, *Monedele geto-daeilor*, p. 247—288.
[28] Oct. Floca, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 71—104; C. Preda, *op. cit.*, p. 300—307.
[29] I. Winkler, SCN, 4, 1968, p. 69—100; C. Preda, *op. cit.*, p. 307—310.

https://biblioteca-digitala.ro

proprie. Între aceste uniuni de triburi au existat relaţii culturale şi de schimb, mai strînse dovedindu-se, pe de o parte între geţii din Cîmpia Dunării cu geţii de pe Siret, iar pe de alta între geţii de la vest de Olt (Oltenia) şi dacii din regiunea intracarpatică. Relaţii deosebit de însemnate au întreţinut geto-dacii din zona extracarpatică cu lumea greacă şi tracică din sud. Paralel cu alcătuirea celor patru formaţiuni politice din Dacia are loc şi procesul de desăvîrşire şi generalizare a culturii geto-dace. Se poate spune că acum existau toate condiţiile unificării geto-dacilor, unificare pe care o va realiza Burebista.

O categorie aparte în raport cu celelalte emisiuni de tip macedonean din cea de-a doua fază a monetăriei locale din zona carpato-dunăreană o constituie monedele de tip Filip al III-lea Arideul. Ele se caracterizează mai întîi prin faptul că au folosit ca prototip emisiunile regelui macedonean Filip al III-lea. În al doilea rînd se constată că în cazul de faţă au fost emise paralel şi aproape în mod egal, atît monede cu nominal mare din seria tetradrahmelor, cît şi monede divizionare, copii după drahmele aceluiaşi rege.

Monedele de tip Filip al III-lea Arideul au o arie de circulaţie destul de întinsă, fiind comună geţilor de pe ambele maluri ale Dunării. Deosebirea constă doar în faptul că în timp ce în dreapta Dunării se cunosc mai ales tezaure mari, la geţii din stînga fluviului se întîlnesc mai frecvent monede izolate, destul de des în aşezări, şi mai rar tezaure monetare. Cercetările întreprinse pînă acum lasă impresia că aceste monede au fost emise de traco-geţii din sudul Dunării, fără a exclude posibilitatea ca unele variante ale acestora să fi fost bătute la geţii nord-dunăreni. O clarificare a acestei probleme va fi posibilă doar în urma publicării şi cunoaşterii tuturor monedelor descoperite şi a stabilirii centrelor de emitere. Aria de circulaţie a monedelor de tip Filip al III-lea, relativ comună ambelor maluri ale Dunării, este o dovadă sigură a existenţei unor raporturi foarte strînse între geţii nord-dunăreni şi cei de pe cealaltă parte a fluviului [30].

O altă problemă, de data aceasta cu aspect economic, pe care o relevă cercetările numismatice din domeniul amintit, se referă la absenţa monetăriilor de tip Filip al II-lea din Tracia şi regiunea vest-pontică. Se ştie că în Tracia şi în teritoriul traco-getic dintre Dunăre şi Balcani, monedele lui Filip al II-lea, în special tetradrahmele, au cunoscut cea mai largă răspîndire şi cea mai intensă circulaţie [31]. Cu toate acestea, în regiunile respective nu au luat fiinţă monetării locale de tip Filp al II-lea. Excepţie face doar zona sud-dunăreană imediată, unde se constată prezenţa izolată a unor imitaţii de tip Filip al II-lea în cursul secolului al III-lea î.e.n., ca un proces mai puţin bine organizat şi cu totul local [32]. În aceeaşi zonă se emit însă, către mijlocul secolului al II-lea î.e.n., de data aceasta ca proces organizat, monede de tip Filip al III-lea Arideul [33]. În Tracia

[30] C. Preda, *op. cit.*, p. 328—343.

[31] Th. Gerasimov, Izvestija, Sofia, 1934—1966 (cronica descoperirilor monetare).

[32] *Ibidem*, 26, 1963, p. 259; K. Pink, *op. cit.*, p. 35; C.Preda, *op. cit.*, p. 29—47.

[33] C. Moisil, BSNR, 1920, p. 71 şi 79; K. Pink, *op. cit.*, p. 116—119; I. Winkler, Acta MN, 3, 1966, p. 75—89; C. Preda, *op. cit.* p. 328—343 şi în SCIV, 20, 1969, 2, p. 347—352.

https://biblioteca-digitala.ro

propriu-zisă însă şi în regiunea de vest a Mării Negre acestea lipsesc cu desăvîrşire. Situaţia nu se datorează unei simple întîmplări, ea fiind determinată de o cauză economică. Tracia, ca şi întreg litoralul de vest al Mării Negre, se aflau în sfera de influenţă a lumii greceşti. Monedele oraşelor greceşti au circulat în toate zonele învecinate, suplinind nevoia unei monede locale, ca în regiunile carpato-dunărene [34]. De asemenea, în Tracia se emit monede proprii de tip grecesc, cu numele dinaştilor locali [35] şi circulă totodată şi monede venite din oraşele greceşti din apropiere. În vremea lui Lysimach, Tracia devine un stat elenistic în care formele de viaţă economică se apropie de cele ale civilizaţiei greceşti. În astfel de condiţii este firesc ca în regiunile amintite, dominate de economia greco-macedoneană, să nu fi luat fiinţă monetării de tip „barbar". În schimb acestea se vor dezvolta în regiunile Dunării de Jos şi de Mijloc şi în bazinul carpatic, acolo unde nevoia unei monede locale devenise acută.

În părţile de nord ale Dobrogei a fost semnalată mai de mult prezenţa cîtorva monede din aşa zisa „seria adiacentă a tipului Prundu-Jiblea" [36]. Alte cîteva piese din aceeaşi categorie au fost semnalate recent în colţul de nord-vest al Dobrogei, în zona Măcinului [37]. Deşi rămîn nelămurite încă unele aspecte importante în legătură cu aceste monede, asemănarea lor cu tipul Jiblea, greutatea scăzută şi locul exact de emitere, totuşi n-am vrea să punem la îndoială provenienţa lor nord-dobrogeană. Pentru a accepta informaţiile respective şi existenţa unui atelier monetar de acest tip în zona Măcinului fără nici o rezervă, se impune în mod necesar completarea documentării actuale cu noi descoperiri.

Admiţînd însă, fie şi numai pe această bază, că monedele în discuţie ar fi fost emise in părţile de nord-vest ale Dobrogei, faptul in sine nu ştirbeşte cîtuşi de puţin din valoarea şi esenţa concluziilor noastre referitoare la absenţa emisiunilor monetare geto-dacice de tip macedonean din teritoriul dobrogean, respectiv din regiunea vest-pontică. Descoperirile amintite, reprezentate doar de cîteva piese, se plasează în imediata vecinătate a Dunării şi a teritoriului getic nord-danubian, departe de zona vest-pontică. Numai pe temeiul acestei descoperiri ar fi cu totul lipsit de prudenţă să se vorbească de o monetărie geto-dacică de tip Filip al II-lea în Dobrogea ca de un proces specific şi general al acestui teritoriu. Prezenţa monedelor respective în zona Măcinului trebuie explicată şi înţeleasă numai prin prisma procesului monetar geto-dacic de tip greco-macedonean din spaţiul carpato-dunărean. Nu excludem, cum n-am exclus nici altă dată [38], ca în viitor să mai apară monede geto-dace de-a lungul malului dobrogean al Dunării. Dar este puţin probabil că asemenea monede ar putea să apară

---

[34] B. Pick şi K. Regling, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands, Dacien und Moesien*, I, 1, 1898, şi I, 2, 1910.

[35] N. A. Muşmov, *Les monnaies des rois traces*, Godişnik—Plovdiv, 1925, Sofia, 1927, p. 195—251; idem, *Anticinli moneti i monetili na bilgarskiti ţare*, Sofia, 1912; A. Sallet, Zeitschrift f. Numismatik, 1, 1874, p. 163—171; E. Muret, BCH 3, 1874, p. 409—418.

[36] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 152—154, după informaţia lui Traian Darie; pentru prezenţa altor monede dacice in Dobrogea, vezi şi C. Moisil, în Arhiva Dobrogei, I, 1916, extras, Bucureşti, 1916, p. 32.

[37] E. Oberländer-Tîrnoveanu, Comunicare la sesiunea Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa, din anul 1978.

[38] C. Preda, *op. cit.*, p. 180—182; idem, BSNR, 67—69, 1973—1974, p. 73—67.

https://biblioteca-digitala.ro

în sfera directă de influenţă a oraşelor greceşti, ca emisiuni ale geţilor din zona centrală a Dobrogei şi a litoralului de vest al Mării Negre şi ca un proces organizat cu caracter unional-tribal.

Am dori să mai atragem atenţia şi asupra unui alt aspect al problemei. Monedele de tip Filip al II-lea de la Măcin, al căror stil se apropie de cel al emisiunilor de tip Prundu-Jiblea, apar exact în vecinătatea cetăţii Arrubium şi nu departe de Noviodunum, localităţi antice cu denumiri celtice [39]. Desigur ar fi prematur de încercat şi de făcut o legătură între aceste denumiri şi monedele de la Măcin fără a dispune şi de alte informaţii arheologice sau literare. Este totuşi o coincidenţă, probabil deloc întîmplătoare, ce n-ar trebui trecută cu vederea şi care, oricum, se impune cel puţin ca o ipoteză de lucru.

În teritoriul getic dintre Dunăre şi Marea Neagră se cunoaşte totuşi o categorie de monede locale. Este vorba de emisiunile regelui get Moskon, datate în secolul al III-lea î.e.n. Acestea provin dintr-un atelier getic din părţile de nord ale Dobrogei. Ele se apropie însă, ca realizare tehnică şi ca factură, de monedele greceşti, fiind prevăzute cu reprezentări proprii, dar cu legendă în limba greacă [40].

De subliniat însă faptul că monedele regelui Moskon se cunosc doar în cîteva exemplare şi că ele reprezintă o manifestare izolată şi limitată în spaţiu şi în timp.

În consecinţă rămîne să admitem în continuare că procesul monetar de tip Filip al II-lea, specific geto-dacilor nord-dunăreni, nu s-a impus şi la geţii dintre Dunăre şi Marea Neagră, datorită prezenţei oraşelor greceşti vest-pontice, care au atras în sfera lor de influenţă economică principala masă a autohtonilor din această regiune. În mediul local amintit au pătruns numeroase monede şi produse greceşti care au suplinit din plin nevoia unor monetării proprii ca în stînga Dunării.

Activitatea monetară de tip Filip al II-lea din Dacia încetează aproximativ după primele trei decenii ale secolului I î.e.n. Acest moment coincide cu data unificării geto-dacilor de către Burebista. Dispariţia unei bogate monetării într-un moment de maximă dezvoltare economică şi social-politică a constituit multă vreme o problemă greu de rezolvat. În 1960 s-a descoperit în cetatea dacică de la Tilişca, jud. Sibiu, 14 ştanţe monetare (tipare) redînd în mod fidel imagini ale denarilor romani republicani [41]. Studierea acestei preţioase descoperiri şi a numeroaselor tezaure de denari romani din Dacia a dus la concluzia că geto-dacii n-au încetat să emită monede după primele trei decenii ale secolului I î.e.n., aşa cum s-a crezut multă vreme. Ei n-au făcut decît să schimbe tipul şi caracterul monetăriei, prin abandonarea celei vechi şi adoptarea celei de tip roman republican [42]. O asemenea schimbare era impusă de noua formă de organizare politică. O unitate politică de caracter statal, de genul celei înteme-

---

[39] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1939, p. 84.

[40] C. Preda, SCIV, 15, 1964, 3, p. 401—408; idem, *Monedele geto-dacilor*, p. 181; R. Ocheşeanu, Pontica, 3, 1970, p. 125—129.

[41] N. Lupu, Jahrbuch f. Numismatik und Geldgeschichte, 17, 1967, p. 12—121.

[42] B. Mitrea, in *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968, p. 53—64; C. Preda, Magazin istoric, 2, 1968, 1, p. 34; M. Chiţescu, SCN, 7, 1970, p. 53—70.

https://biblioteca-digitala.ro

iate de Burebista, nu se mai putea folosi de vechile monetării distribuite pe uniuni de triburi. Acestea au dispărut odată cu autoritatea lor emitentă, respectiv cu integrarea uniunilor de triburi în statul geto-dac al lui Burebista. O formaţiune politică statală avea nevoie de o monedă unică [43]. Cum la această dată denarul Romei republicane devenise o monedă curentă pe piaţa internaţională, ajungînd să circule şi în Dacia, s-a găsit în emisiunile respective noul tip monetar pe care-l vor adopta monetăriile din Dacia lui Burebista. Adoptarea unui singur tip monetar pentru întreaga Dacie constituie cea mai elocventă dovadă a caracterului unitar al statului lui Burebista. Aceeaşi monetărie indică totodată şi stabilirea unor relaţii de schimb intense ale geto-dacilor cu lumea romană şi o orientare clară a acestora spre formele de cultură latină, evidenţiind o dată în plus calităţile remarcabile ale lui Burebista de mare organizator şi reformator.

Recent s-au exprimat rezerve serioase asupra unei activităţi bogate a monetăriei de tip roman republican din Dacia. Fără a se contesta în esenţa sa acest proces, s-a afirmat că numărul emisiunilor locale de tip roman republican este destul de redus şi că descoperirile din Dacia, aproape în exclusivitate, sînt denari emişi în atelierele romane. Prezenţa unei aşa de mari cantităţi de denari republicani în Dacia este pusă în principal pe seama comerţului cu sclavi [44]. În spirjinul acestei opinii sînt menţionate unele texte antice, Polibiu [45] şi Strabon [46]. Pe lîngă caracterul lor vag şi general, textele invocate nu se referă direct la Dacia şi nici la epoca de mare circulaţie a denarilor romani republicani pe piaţa dacică. Polibiu, de pildă, vorbeşte de vite, sclavi şi alte produse importate de greci din ţinuturile pontice în general [47], într-o epocă anterioară pătrunderii denarului roman republican în Dacia şi a extinderii influenţei economice şi politice a Romei în Balcani.

Explicaţia recentă dată prezenţei masive de denari romani în Dacia este întru totul infirmată de noile realităţi economice şi politice din regiunile balcano-carpato-dunărene, caracteristice primei jumătăţi a secolului I î.e.n. După cum se ştie, la această dată romanii se instalaseră în Balcani şi tindeau acum să-şi fixeze graniţa lor la Dunăre şi la Marea Neagră. Adevăratele contacte şi conflicte romane cu dacii vor avea loc abia în secolul I e.n., odată cu stabilirea unei graniţe comune şi directe pe linia Dunării. Pînă la această dată, izvoarele vorbesc de ajutor militar acordat de geto-daci unor comandanţi romani şi de acţiuni frecvente de pradă întreprinse de geto-daci la sud de Dunăre. Romanii nu ajunseseră încă să domine politic şi economic la această dată nici o regiune a Daciei, pentru a putea pune problema recrutării de sclavi şi încă a unui număr aşa de mare cum se pretinde.

În aceeaşi perioadă de timp, Dacia, unificată de Burebista, devenise una din cele mai însemnate puteri din sud-estul Europei [48]. Pentru realizarea planului său de refacere şi întărire a unităţii geto-dace, Burebista a avut permanent nevoie de armată numeroasă. În Dacia acestei

[43] C. Preda, Contemporanul, 1 (1678), 5. I. 1979, p. 7.

[44] M. Crawford, The Journal of Roman Studies, 67, 1977, p. 117–124; idem, SCN, 7, 1980, p. 51–52.

[45] Polibiu, IV, 38, 4–5; 50, 2–4.

[46] Strabon, XIV, 5–2 (668).

[47] Polibiu, *op.* şi *loc. cit.*

[48] I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, ed. a II-a, Bucureşti, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro

perioade se constată existența celui mai înalt nivel de dezvoltare economică și cea mai intensă locuire din cîte au cunoscut teritoriile geto-dacice vreodată. Tot acum continuă să circule monedele grecești și macedonene din Macedonia Prima, Apollonia și Dyrrhachium și din Thasos.

Descoperirile de denari romani, copii și originale, și de monede greco-macedonene se întîlnesc răspîndite în mod egal pe întreg teritoriul geto-dacic, ceea ce indică limpede o activitate economică obișnuită și schimburi normale de produse în care nu poate fi inclus în nici un caz un comerț cu sclavi. Într-o astfel de situație era de așteptat ca veniturile, respectiv monedele obținute din vînzarea sclavilor, să se fi concentrat în mîinile păturii conducătoare și a puterii centrale, aflată acum în mîna unui rege unic al Daciei. Recentele cercetări ale Marianei Chițescu, la baza cărora stă o analiză de amănunt a unor mari tezaure de denari din Dacia, au relevat o dată în plus că în cuprinsul acestora se întîlnesc numeroase emisiuni realizate de geto-daci după cele romane [49].

Succinta analiză a situației economice și politice, precum și a descoperirilor monetare din Dacia epocii lui Burebista, nu justifică cu nimic recenta încercare de a pune numărul mare de monede romane republicane din Dacia pe seama unui pretins comerț cu sclavi. Argumentele aduse în sprijinul acestei teze se dovedesc a fi complet lipsite de temei, atîta vreme cît ele nu țin seama de realitățile istorice ale epocii respective și de datele directe oferite de descoperirile arheologice și numismatice. Rămîne greu de înțeles de ce trebuie să se caute explicația unui proces bine definit în afara sferei directe de documentație și a cadrului istoric propriu. O înlănțuire și o îmbinare a faptelor politice, economice și numismatice atît de evidente nu pot fi trecute cu vederea. Realizarea unității geto-dacilor, generalizarea culturii și apogeul dezvoltării economice și politice a Daciei, care au determinat schimbarea sistemului monetar, pot explica în suficientă măsură numărul mare de denari de tip roman republican descoperiți pînă în prezent în România. Ștanțele monetare apărute în mai multe părți ale Daciei demonstrează limpede că procesul de copiere a denarului roman nu se prezintă ca ceva izolat, ci dimpotrivă, el apare ca un fenomen general la geto-daci în epoca lui Burebista.

În cadrul general al numismaticii geto-dacice sînt incluse și monedele de aur cu legenda Koson. În ciuda numeroaselor ipoteze emise în privința locului de emitere, apartenenței etnice și semnificației legendei, aceste interesante monede nu pot fi rupte de teritoriul Daciei. În primul rînd trebuie amintit în sprijinul acestei teze că singurele descoperiri certe s-au făcut în Dacia aproape exclusiv în regiunea intracarpatică. În al doilea rînd, înființarea și utilizarea de către geto-daci în secolul I î.e.n. a unor monetării de tip roman republican (Tilișca) ar veni în sprijinul părerii emiterii în Dacia a monedelor de tip Koson, monede cu un pregnant caracter roman [50]. Desigur rămîne de lămurit problema provenienței aurului și cea a semnificației legendei. În cazul în care legenda indică numele unui rege geto-dac, ipoteză ce pare din ce în ce mai mult acceptată, atunci

---

49 M. Chițescu, SCN, 7, 1980, p. 53—70.

50 Max Bahrfeldt, Berliner Münzblätter, 1912, nr. 921, p. 251—255; nr. 124, p. 323—326; nr. 126, p. 360—369; I. Winkler, SCIV, 23, 1972, 2, p. 173—199; H Daicoviciu, Acta MN, 6, 1969, p. 107—110; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 353—361.

https://biblioteca-digitala.ro

va trebui să se precizeze în ce măsură Koson este sau nu unul şi acelaşi rege cu Cotiso sau un alt basileu din Dacia.

Cercetările efectuate pînă în prezent în domeniul monetăriei geto-dacice au ajuns la rezultate importante în direcţia clasificării tipologice şi localizării celor mai de seamă categorii de monede, a cronologiei relative şi absolute, a stabilirii principalelor centre de emitere şi a ariei de circulaţie a diferitelor tipuri monetare. De asemenea, aceleaşi cercetări au scos în evidenţă contribuţia acestor documente la rezolvarea unor probleme importante din istoria economică şi social-politică a Daciei preromane. Cercetărilor numismatice viitoare le revine sarcina unei mai bune şi ceva mai clare delimitări a raporturilor dintre emisiunile geto-dacice şi cele celtice, a stabilirii centrelor de emitere pentru unele din categoriile monetare, a provenienţei argintului şi chiar a unei mai bune cunoaşteri a începuturilor monetăriei de tip greco-macedonean din Dacia. Sarcini importante revin totodată cercetărilor numismatice şi în rezolvarea problemei monetăriei de tip roman-republican (Tilişca), unde urmează să se stabilească criteriile pe baza cărora să se poată distinge emisiunile locale de cele venite din atelierele romane şi să se fixeze perioada de timp mai exactă a emiterii acestui tip monetar. Găsirea unor răspunsuri şi la aceste ultime probleme va însemna şi o contribuţie la o cît mai bună cunoaştere a istoriei Daciei preromane.

https://biblioteca-digitala.ro

NATURA LUI ZALMOXIS POTRIVIT RELATĂRII LUI HERODOT

DE

PETRE ALEXANDRESCU

În capitolele din cartea a IV-a a *Istoriilor*, consacrate lui Zalmoxis, Herodot prezintă divinitatea getică în trei moduri diferite.

Astfel, în primul dintre cele trei capitole (94), istoricul grec explică ideile eschatologice ale geţilor şi scrie că ei, atunci cînd mor, cred că se duc παρὰ Σάλμοξιν δαίμωνα. Herodot foloseşte noţiunea de *daimon* pentru caracterizarea lui Zalmoxis [1]. În continuarea aceluiaşi capitol, el trece la relatarea ritualului „sacrificiului mesagerului''trimis la Zalmoxis [2]. El scrie : *dacă acesta* (mesagerul) *moare*, *geţii socot că zeul le este binevoitor.* Zamloxis este desemnat aici prin cuvîntul θεός [3]. Dacă această aparentă ambiguitate în definirea naturii divine a lui Zalmoxis se poate explica prin sinonimia dintre cele două cuvinte, întîlnită uneori în texte, mai dificilă de rezolvat este însă aceea care se iveşte în capitolul următor.

---

[1] Forma *Zalmoxis* (*Salmoxis* la Herodot) apare la scriitorii greci cei mai vechi (Herodot, Platon, Diodor). Antichitatea cunoştea şi varianta *Zamolxis* şi este evident că una dintre forme derivă prin metateză din cealaltă. I. I. Russu, *Religia geto-dacilor*, AISC 5, 1947, p. 86, împreună cu alţi cercetători mai vechi, consideră a doua variantă ca cea originară şi apropie prima parte a numelui *Zamol-*, de numele divinităţii traco-greceşti Semele, zeiţă a pămîntului, şi de acela al zeului vechi lituanian Zemeluks, pe baza unui cuvînt comun indo-european **g'hem-/ol*, din radicalul primar **g'hem-*, pămînt. În favoarea primei forme stă o inscripţie greacă din secolul al III-lea î.e.n., descoperită la Histria, unde apare antroponimul *Zalmodegikos* (cf. D. M. Pippidi, *Contribuţii* [2], p. 170 urm.).

[2] Pentru interpretarea acestui ritual vezi acum Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Ginghis-Han*, Bucureşti, 1980, p. 62 urm.

[3] Un alt loc din acelaşi capitol este mai dificil de înţeles. Relatînd obiceiul geţilor de a trage cu săgeţile înspre cer pe timp de furtună, Herodot scrie τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπειλέουσι τῷ θεῷ, οὐδένα ἄλλον νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον. Textul este neclar şi a suscitat diverse interpretări. Reproduc traducerea lui E. Rohde, care pare cea mai firească: *trag cu săgeţile în sus, spre cer, şi ameninţă cerul, deoarece ei cred că nu există alt zeu decît al lor.* Iată comentariul lui F. Hartog, AnnPisa, 8, 1, 1978, p. 39: „Le mot θέος, que apparait deux fois, désigne dans chacun des cas une divinité différente ... Aussi vaut-il mieux voir dans le dieu ainsi menacé non pas Salmoxis mais le dieu du ciel ... ce dieu il est grec: parler de la foudre, et des éclaires en disant θεός c'est se placer du point de vue de Grecs: quand la foudre tombe sur la maison de Skyles à Olbia, Hérodote écrit: le dieu lança la foudre ὁ θεός (VI, 79). Ce passage subreptice à la vision grecque du monde oblige alors le narrateur à intervenir en précisant que, hormis Salmoxis, ils n'ont pas d'autre dieu et que „le dieu du ciel" pour ça n'existe pas". I. I. Russu, *art. cit.*, p. 103–4, reproduce o parte dintre celelalte interpretări. Oricum, încercarea de a vedea în acest pasaj o referire la Gebeleizis (C. Daicoviciu, Apulum, 2, 1944–5, p. 90 şi urm.; idem, *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 331) este lipsită de sens.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembre 1980, p. 343—353

https://biblioteca-digitala.ro

Capitolul 95, întemeiat pe alte surse decît cel precedent *(elenii care locuiesc pe țărmurile Hellespontului și ale Pontului Euxin)*, prezintă pe Zalmoxis ca pe o ființă omenească, ἄνθρωπος. Informatorii lui Herodot i-au relatat o „biografie" a personajului, care pornește și se dezvoltă de la afirmația că acesta a fost slav și ucenic al gînditorului Pythagora. Cele două capitole ale relatării prezintă așadar două interpretări ale lui Zalmoxis, diferite dacă nu chiar incompatibile : pe de o parte Zalmoxis făptură divină, pe de alta simplu sclav și învățăcel în Grecia. Contradicția dintre cele două relatări se înscrie în cadrul ideii dominante în mentalitatea vremii, aceea a Greciei ca școală a popoarelor barbare. Credințele religioase, chiar cele mai deosebite, ca acelea profesate de geți, nu puteau proveni decît din lumea elenă, prin intermediul unor persoane care avuseseră un statut social inferior : Zalmoxis, luat de geți drept ființă divină (δαίμων sau θεός), nu fusese pentru greci decît un simplu sclav, sugerînd „degradarea" ideilor grecești preluate de barbari [4].

În ultimul capitol al relatării (96), Herodot scrie următoarele : *Mi se pare însă că el* (este vorba tot de Zalmoxis) *a trăit cu mulți ani înainte de Pythagora. Fie Zalmoxis un om sau vreun daimon local* (δαίμων ἐπιχώριος), *salutare!* Herodot procedează așadar la o simplificare a problemei și elimină din dosarul său partea care i se pare anecdotică, sau poate chiar neverosimilă, și anume raportarea lui Zalmoxis la lumea greacă, la epoca și la persoana lui Pythagora. El reține însă ideea potrivit căreia Zalmoxis a putut fi o ființă omenească, viețuind cîndva mai demult, într-o vreme neprecizată. Dilema la care ajunge vizează natura însăși a personajului în discuție : Zalmoxis a fost un *daimon local* sau un muritor ?

Cele trei capitole despre Zalmoxis au fiecare o structură stilistică proprie, așa cum a arătat recent François Hartog [5]. Capitolul 94, în care Zalmoxis este desemnat δαίμων sau θεός, începe prin reluarea termenului ἀθανατίζοντες [6], care se cerea explicat prin logos-ul despre Zalmoxis, urmat de expre-

---

[4] Este cunoscut totuși respectul lui Herodot pentru religia egipteană, de unde grecii ar fi împrumutat numele unora dintre divinități, cf. K. S. Kolta, *Die Gleichsetzung ägyptischer und griechischer Götter bei Herodot*, diss., Tübingen 1968.

[5] Fr. Hartog, AnnPisa, 8, 1, 1978, p. 40 și urm.

[6] Este meritul învățatului american Ivan M. Linforth de a fi restituit valoarea acestui termen. Criticînd traducerea curentă *care se cred nemuritori* (acceptată de unii editori ca H. Stein sau Ph. Legrand, ca și de autorii culegerii *Izvoare privind istoria veche a României*, I), Linforth scria următoarele: „I feel justified in establishing the following definition: ἀθανατίζειν — as a transitive verb, make immortal and divine, deify; — as an intransitive verb, act the part of a being immortal and divine; ἀθανατίζειν, obviously can have only the transitive meaning" (ClPh 135, 1918, p. 23 urm. apud Hartog). Valoarea factitivă și nu absolută a acestui verb (la Liddle-Scott-Jones, editor, 1977, care nu ține seamă de studiul lui Linforth, „hold oneself immortal") dată de sufixul ίζω, este destul de bine reprezentată, așa cum reiese din cercetarea Sebastianei Popescu, *Exprimarea factitivului în limba greacă*, StCl, 4, 1962, p. 33, care dă exemplele σαφηνίζω „a face să fie limpede, clar"; ἀφανίζω,, „a face să dispară"; ἀνδραποδίζω „a face pe cineva sclav"; ὀρφανίζω, „a face pe cineva orfan"; ὀργίζω „a face pe cineva să se înfurie"; cf. Ed. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, I, München 1939, p. 745—6; Fr. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, III, *Das ionische Dialekt*, Berlin, 1924, p. 184—188 (aceste precizări le datorez prietenului I. Fischer). Aceeași valoare iese în evidență prin varianta ἀπαθανατίζειν, într-un pasaj din Platon, *Charmides*, 156 d, în care este vorba de Zalmoxis. Medicii geți, inițiați în cultul acestuia, venerat ca

https://biblioteca-digitala.ro

sia τόνδε τὸν τρόπον, *în felul acesta*, şi continuat, cîteva rînduri mai jos prin ὧδε, *astfel*. Expunerea a trecut de la timpul aorist al naraţiunii istorice, folosit la relatarea campaniei scitice, la cel prezent. Herodot expune date etnografice „în stare brută”, care nu se cer explicate şi faţă de care autorul nu se simte dator să ia atitudine. Capitolul pare să fie un fragment din *Etnografia Traciei* din cartea a V-a, detaşat aici pentru necesităţi de compoziţie.

Poziţia sa se schimbă în capitolul 95, în care se relatează „biografia umană” a lui Zalmoxis. Acest capitol este introdus de expresia ὡς δὲ ἐγὼ πυνθάνομαι, *aşa cum aflu*, *aşa cum sînt informat*, după care urmează, în stil indirect, informaţiile grecilor din Hellespont şi din cetăţile pontice. El se încheie cu ταύτα φασί μιν ποιῆσαι, *iată ce povestesc că a făcut acesta*, expresie care reaminteşte pe aceea de la începutul capitolului şi este menită să marcheze distanţa autorului faţă de cele relatate. Atitudinea sa critică este sugerată şi de turnura uşor ironică a scriiturii, semnalată de unii dintre comentatori [7].

Punctul său de vedere se face auzit în capitolul 96. Herodot păşeşte el însuşi în scenă, aruncînd îndoiala asupra relatării grecilor, prezentate în capitolul anterior. El manifestă acel scepticism ironic, pe care autorii de mai tîrziu i l-au reproşat adesea, calificîndu-l drept *malignitas*.

În cele ce urmează vom încerca să examinăm în ce măsură alternativa *daimon/om* înfăţişată de Herodot este într-adevăr ireconciliabilă. Desigur că poate părea temerară discuţia asupra naturii lui Zalmoxis, atît timp cît Herodot, sursa noastră principală pentru aceasta, nu a decis într-un sens sau în celălalt. De aceea vom ţine seamă de avertismentul dat de curînd de un subtil şi ingenios cercetător al problemei, regretatul învăţat englez Eric Dodds, care scrie: „Va trebui să traversez un teren transformat în mocirlă adîncă şi alunecoasă de cizmele savanţilor în discordie; un teren unde cei grăbiţi se pot împiedica de cadavrele, nu complet descompuse, ale unor teorii defuncte cărora nu li s-a făcut încă o înmormîntare convenabilă. Trebuie deci să înaintăm cu prudenţă şi încet, şi să păşim atent printre sfărîmături” [8].

Ce înţelegea Herodot prin cuvîntul *daimon*, pe care îl opunea aceluia de *om*? El nu şi-a denumit personajul *zeu*, deşi acesta era cuvîntul pe care îl folosea în mod curent. El credea că zeii popoarelor vecine existau cu

„rege” şi ca „zeu”, îi vorbiseră lui Socrate despre remediile pe care le aplicau pacienţilor lor nemuritori, ἀπαθανατίζοντες; ele constau în incantaţii pe care le învăţaseră de la zeul lor (P. Boyancé, *Le culte des muses chez les philosophes grecs*, Paris, 1937, p. 135, nota 1, trimite şi la ἀπαθανισμοί, din papyrii magici). Termenul atestă practici de imortalizare proprii geţilor (vezi mai jos nota 28).

[7] De pildă H. Stein, despre δίαιταν Ἰάδα, „deren Üppigkeit und Weichkeit insbesonders bei Trinkgelager sprichwörtlich war. Der Ausdruck hat ebenso ironische Färbung, wie ἤθεα βαθύτερα (*mores reconditiores*, raffiniert), und οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ. Cf. şi F. Hartog, cu privire la promisiunile de imortalizare făcute de Zalmoxis oaspeţilor săi, *art. cit.*, p. 35.

[8] E. R. Dodds, *Les Grecs et l'irrationnel*, Paris, 1965, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro

adevărat şi că erau identici cu acei ai grecilor [9]. De aceea era de părere că numele lor putea fi pur şi simplu tradus în greceşte, ca de pildă Isis cu Demeter sau Osyris cu Dionysos, asimilările reflectînd părerea generală a vremii sale [10].

Este interesant că numai trei divinităţi străine nu au primit echivalentul lor grecesc: Cybele (numită Κυβηβή, V 102), Pleistor zeul tracilor absynthi (IX 119) şi Zalmoxis [11]. Toate trei sînt calificate cu epitetul ἐπιχώριος, *local*. Herodot subliniază în acest mod caracterul lor strict regional, în raport cu celelalte, asupra cărora procedeul său de asimilare putea opera.

Dintre aceste trei divinităţi, numai Zalmoxis este numit *daímon*, în timp ce pentru celelalte două el foloseşte cuvîntul θεός.

Daímones erau pentru grecii acelei vremi forţe supranaturale, vag identificate, care interveneau în acţiunile muritorilor. Este vorba de o noţiune distinctă de aceea de zeu, desemnînd o putere metafizică, echivalentă în oarecare măsură cu ceea ce latinii înţelegeau prin *numen* [12]. Homer aplică termenul *daímon* şi zeilor, dar în special puterii divine nedeterminate, fără individualitate proprie. Expresii generale ca *un zeu* sau *zeii* pot înlocui termenul de *daímon* [13].

Se citează adesea concluziile unei cercetări întreprinse la începutul secolului de către O. Jörgensen, reluată de E. Hedén, asupra utilizării cuvîntului *daímon* în Iliada [14]. S-a constatat că termenul nu este folosit în părţile narative ale poemului, unde apare vocea poetului, ci în cuvintele rostite de personajele sale umane. În schimb, aparatul mitologic individualizat al zeităţilor olimpice este pomenit numai în relatarea poetului şi nu în spusele eroilor săi. Căci numai poetul, prin poziţia sa în societatea şi în gîndirea greacă, avea calitatea de a apela la acţiunile zeilor, pe care avea darul de a-i recunoaşte după nume şi activitate, ceea ce restului muritorilor rămînea necunoscut. Oamenii de rînd nu aveau raporturi directe cu o anumită divinitate şi nu ştiau care zeu intervenea în complicata intrigă homerică. Pentru ei asemenea manifestare a puterii era vag desemnată prin cuvîntul *daímon* (niciodată utilizat la Homer la plural şi fără formă de feminin, deci anonim, asexuat şi lipsit de atribute precise) [15], forţă oarbă care putea dirija activitatea umană într-o direcţie favorabilă sau potrivnică intereselor omului. Neştiind deci care zeu intervenea în

---

[9] B. Snell, *Entdeckung des Geistes*³, Hamburg, 1955, p. 44—5; Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*², I München, 1955, p. 765.

[10] K. S. Kolta, *op. cit.*, p. 170 urm.

[11] I. M. Linforth, *Greek and foreign Gods in Herodotus*, University of California Publications in Classical Philology, IX, 1, 1928, p. 1 şi urm, (apud Nilsson).

[12] P. Chantraine, in *La notion du divin depuis Homère jusqu'à Platon*, Entretiens Hardt I, Vandoeuvres-Genève, 1952 (1954), p. 52, cu precizările lui F. Chapouthier şi H. J. Rose.

[13] M. P. Nilsson, *Les croyances religieuses de la Grèce Antique*, Paris, 1955, p. 72.

[14] O. Jörgensen, Hermes, 39, 1904, p. 357 urm.; E. Hedén, *Homerische Götterstudien*, diss., Uppsala, 1912, (apud Nilsson).

[15] M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*², I, p. 220, care foloseşte lucrarea lui P. Regnaud, RevHistRel, 15, 1887, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro

anumite împrejurări, muritorul avea impresia de a fi mînat de o asemenea forţă nedeterminată, pe care o numea *daímon*.

Această concepţie este homerică şi va suferi prefaceri odată cu evoluţia gîndirii greceşti. Totuşi ea a lăsat urme şi după constituirea panteonului organizat, ierarhizat, şi a fixării personalităţii fiecăreia dintre divinităţi. Căci, aşa cum observa Pierre Chantraine, „expliquer la marche du monde, lois naturelles ou miracles, par l'action de divinités bien définies, c'est procéder à une analyse que l'on pourrait appeler rationnelle et qui ne concerne que les gens bien informés des affaires divines et humaines. Mais le peuple se contente de constater l'intervention favorable ou redoutable des *daímones*"[16]. *Daímon* are o individualitate pe care şi-o dobîndeşte prin împrejurarea în care se manifestă. El este expresia ideii că o forţă puternică şi indivizibilă a îndeplinit acţiunea respectivă. Spre deosebire de *zeu*, individualizat prin necesităţi religioase şi de cult, *daímon* (cuvîntul nu era utilizat în cult[17]) este — aşa cum explică Martin Nilsson — „o parte a puterii supranaturale potrivite împrejurării respective, care se exprimă prin manifestări pe care omul nu le poate înţelege cu experienţa sa obişnuită şi nu le poate insera în ordinea firească a lucrurilor"[18]. Este o forţă nespecializată, iar manifestarea ei, numită *daímon*, reprezintă un fel de „passe-par-tout", invocat de om, atunci cînd nu poate identifica acţiunea unei divinităţi anume.

Pe acest teren au crescut demonii mitologiei greceşti, ca manifestări particularizate ale puterii supranaturale. Este vorba de o serie bogată de făpturi, care au înflorit în special în religia populară, ca expresie a repulsiei sau a atracţiei pentru asemenea putere, difuză, şi prin aceasta mai înfricoşătoare, şi diferită de aceea a zeilor panteonului oficial : gorgone, harpii, sirene, genii marine şi fluviale etc.

Pentru a ne apropia de înţelesul cuvîntului *daímon* din relatarea lui Herodot despre Zalmoxis este necesar să examinăm cîteva mărturii, care ne vor ajuta la aproximarea noţiunii.

Prima este un pasaj din *Memoriile Pythagoreice* ale lui Alexander Polyhistor, reprodus de Diogene Laerţiu în *Vieţile şi doctrinele filozofilor* (8, 32, trad. C. Balmuş) : *Tot aerul este plin cu suflete, numite daímoni sau eroi, care trimet oamenilor visurile şi semnele de boală şi de sănătate, şi nu numai oamenilor, ci şi oilor şi turmelor ; acestor daímoni li se adresează purificările şi riturile expiatorii, toată divinaţia şi sunetele şi cele asemănătoare.* „În măsura în care există perioade ale gîndirii religioase — scrie comentatorul acestui text, Marcel Détienne — aceasta este cu siguranţă o reprezentare anterioară concepţiei zeilor personificaţi, cu puteri şi atribuţii determinate"[19]. Al doilea text este luat din Hesoid, *Munci şi zile* (122 şi urm.), şi se referă la mitul vîrstei de aur[20]. Oamenii acestei vîrste, care fuseseră muritori de rînd, deşi superiori din punct de vedere moral, au devenit δαίμωνες păzitori ai celor vii şi dătători de belşug (πλουτόδοται).

---

[16] P. Chantraine, în *La notion du divin*, p. 53.
[17] Wilamowitz, *Der Glaube der Hellenen*², I, Berlin, 1955, p. 362.
[18] M. P. Nilsson, *op. cit.*, p. 219.
[19] M. Détienne, *La notion de daïmon dans le Pythagorisme Ancien*, Paris, 1963, p. 33.
[20] Pentru acest pasaj, vezi comentariul lui Wilamowitz, *op. cit.*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

În aceste două pasaje se remarcă vecinătatea dintre noţiunea de *daímon* şi aceea de *héros*. Atît una cît şi cealaltă desemnează sufletele celor morţi, devenite forţe, pe care oamenii le consideră responsabile de anumite acte. Ele planează asupra comunităţii cu efecte determinante, atît favorabile, cît şi nefavorabile. Ele sînt dătătoare de belşug, dar şi de molime. Cele două texte, care nu sînt singurele atestînd alăturarea demonilor de eroi, deschid perspectiva înţelegerii componentei „eroice" a noţiunii de *daímon*. Aceasta poate desemna, în anumite situaţii, o fiinţă umană „eroizată", adică una care continuă să exercite după moarte o înrîurire decisivă asupra colectivităţii din care a făcut parte.

Astfel, deşi de origini şi semnificaţii diferite, cele două noţiuni ajung să aibă unele puncte de contact, situîndu-se la nivelul popular al religiei greceşti. În acest strat supravieţuiau credinţe ancestrale în forţe supranaturale difuze, slab individualizate, dar şi mai de temut, care asociau sufletele morţilor, ce saturau cerul comunităţii cu energii naturale oarbe. Asemenea forţe, neintegrate în religia polisului, jucau un rol esenţial în religia populară, ţărănească. Unele culte din lumea tracă vecină, ca acela al *héros*-ului pot fi asimilate aceluiaşi strat [21], după cum tot aici pare să fi plasat şi Herodot divinitatea pe care a caracterizat-o drept *daímon* şi care purta numele de Zalmoxis.

Există însă şi un alt înţeles al noţiunii de *daímon*, care poate interesa discuţia noastră. Aceasta a apărut odată cu doctrina veche pythagoreică şi a făcut „carieră" în gîndirea greacă. Menţionarea acestui înţeles nu ni se pare lipsită de sens, din moment ce referirea expresă în relatarea lui Herodot la Pythagora şi la doctrina sa a incitat pe unii învăţaţi să încerce o lectură pythagoreică [22] textului nostru. Ne vom conduce în

[21] M. Alexandrescu—Vianu, *Observaţii asupra eroizării trace*, în această revistă, p. 355 urm. Interesantă este ideea lui I. Venedikov, în *Thracian Legends*, Sofia, 1976, p. 30: „The Thracian religion did rest on a heroic basis and not during the Roman period, but in much earlier times. Heroes such as Rhesos and Orpheus were closely intertwined with the conventional heroes of the Heros type, the only difference being that the latter were anonymous". Cît priveşte explicaţia: „The Thracian religion: ... is rathar a product of a way of life strongly reminiscent of that the Achaean kings described in The Iliad", aceasta poate fi împlinită dintr-un punct de vedere sociologic, aşa cum am sugerat mai sus.

[22] Capitolul 95 din Cartea a IV-a a *Istoriilor* este cel mai vechi text din literatura greacă în care este menţionat numele lui Pythagora. Acest loc este preţios pentru reconstituirea doctrinei pythagoreice vechi deoarece menţiunile despre filozoful din Samos sînt rare în acea vreme şi au un caracter aluziv. Primele scrieri explicite cu privire la pythagoreism datează abia de la sfîrşitul veacului al IV-lea şi începutul celui de al III-lea î.e.n. (cf. K. von Fritz, RE, s.v. *Pythagoras* (1963), col. 179 urm.) Decalajul cronologic atît de mare dintre timpul în care a trăit Pythagora (580/75 pînă către sfîrşitul secolului sau în primii ani ai secolului al V-lea) şi acela al primelor scrieri sistematice păstrate, despre viaţa şi doctrina sa, face ca puţinele menţiuni apropiate cronologic de epoca în care a trăit filozoful să fie cu atît mai valoroase. Sensul demersului savanţilor moderni este acela de a descoperi în cap. 95 cei mai vechi termeni ai limbajului pythagoreic. Toate fragmentele din scriitorii antici referitoare la vechiul pythagoreism sînt acum adunate, traduse şi exemplar comentate de Mihai Nasta, în culegerea *Filosofia greacă pînă la Platon*, I, 2, Bucureşti, 1979, p. 1 urm.

P. Boyancé, *op. cit.*, p. 135 şi urm., a atras atenţia asupra unuia dintre elementele principale ale relatării lui Herodot, şi anume acela al „banchetului ritual", la care Zalmoxis îşi chema oaspeţii, fruntaşii geţilor, pentru a le transmite învăţătura despre nemurire. Învăţatul francez a recunoscut aici „la première et la plus ancienne allusion à ces syssities qui constituaient la partie la plus importante de la vie pythagoricienne". Banchetul pythagoreic e-ra

https://biblioteca-digitala.ro

cele ce urmează după cercetarea lui Marcel Détienne, care a demonstrat existența unei demonologii pythagoreice, dezvăluindu-i structura [23].

În cadrul unei asemenea demonologii, Pythagora însuși era considerat un ἀγαθοδάιμων, plin de dragoste pentru oameni φιλανθρωπότατος). Vechii pythagorei cunoșteau categoria acelor θεῖοι ἄνδρες, *bărbați divini*, din care făcea parte și învățătorul lor. Aceștia erau *daímones*. „Între zei și oameni se situează θεῖος ἀνήρ, *daímon* intermediarul, remarcă M. Détienne [24], cu alte cuvinte Pythagora". Pythagora se situa între planul divin și cel uman. între muritori și nemuritori. Aristot, în lucrarea pierdută despre pythagorei, scrie [25] că există pe de o parte zeii τὸ μέν ἐστι θεός, pe de alta oamenii τὸ δὲ οἷον ἄνθρωπος, și a treia categorie de ființe ca Pythagora τὸ δὲ οἷον Πυθάγορας. Există deci o asociere dintre noțiunea de *daímon* și aceea de intermediar. „Putem astfel pretinde că demonul, în măsura în care este pus în relație cu figura lui Pythagora, tinde să se definească ca nefiind nici om, nici zeu, ci altceva care este un *termen mediu*" [26].

Un pasaj celebru din *Banchetul* lui Platon reflectă această demonologie pythagoreică. Îl reproducem mai jos, în traducerea lui C. Noica (202 e): *— Dar ce-ar putea fi Eros atunci, întrebai eu. Un muritor? — Deloc. — Ce dar? — Cum vorbeam mai înainte, zise ea: ceva între muritor și nemuritor. — Ce anume, Diotima? — Un daímon mare, Socrate; căci și este daimonul o ființă între zeu și muritor. — Cu ce putere? întrebai eu. — De a tălmăci și împărtăși zeilor cele ce vin de la oameni și oamenilor ceea ce vine de la zei... Pe lîngă aceasta, daimonul, fiind la mijloc între cele două lumi, umple golul; așa că universul se unește cu sine însuși într-un tot. Tot de la daímon purcede și toată știința viitorului; de la el arta preo-*

momentul suprem al unui șir de rituri ascetice și avea un rol important în ceremonialul pregătirii morții și a vieții de dincolo. Desfășurarea acestui banchet a fost descrisă de un autor tîrziu din secolul al IV-lea e.n., Iamblichos, *Vita Pythagorae;* era reglementat de o serie de reguli și tabùuri alimentare și se termina cu exerciții de pietate (ἔπειτα ἀναγνώσις ἐγίνετο) și cu lecturi din „cărțile sacre" (ἱεροὶ λόγοι), cf. J. Carcopino, *La basilique pythagoricienne de la Porte Majeure*, Paris 1927, p. 257 urm., care se întemeiază pe izvoare tîrzii, atunci cînd religia pythagoreică era încărcată de numeroase adaosuri. Textul lui Herodot ar putea avea valoare pentru pythagoreismul vechi, în concepția lui Pierre Boyancé, deoarece datele referitoare la „banchetul ritual" țin de anecdota care îl prezintă pe Zalmoxis ca pe un discipol al lui Pythagora. Banchetul ritual nu era însă, în aceea vreme, propriu numai ritualului pythagoreic, ci făcea parte din practicile unor culte de caracter divers, dintre care unele inițiatice. În relatarea lui Herodot există și unele detalii care par străine cinelor pythagoreice. Zalmoxis își chema oaspeții pentru *a-i ospăta îmbelșugat* (εὐωχέοντα). Asemenea ospețe erau străine spiritului ascezei pythagoreice, așa cum o cunoaștem chiar din mărturiile tîrzii. Exista un întreg ceremonial în vederea pregătirii morții, care nu era negată, așa cum pare să reiasă din relatarea lui Herodot, ci constituia dimpotrivă momentul suprem al existenței terestre a sufletului, înaintea „marei treceri". Zalmoxis pare a fi promis adepților săi însă numai *că nu vor muri* (Dodds, *op. cit.*, p. 164, nota 60, face apropierea cu „paradisul terestru" al lui Apollo Hyperboreul, unde anumiți oameni erau transportați fizic fără a muri, ἀιεὶ περιέοντες, cf. Bacchylide 3.58). Această promisiune era făcută nu numai oaspeților, ci și urmașilor acestora. O asemenea afimație, dacă nu este un adaos ironic al lui Herodot menit să facă să „derapeze" textul (F. Hartog, *art. cit.* p. 31), desparte și mai clar ideile propovăduite de Zalmoxis de acelea ale lui Pythagora.

[23] M. Détienne, *op. cit.*

[24] *Ibidem*, p. 135.

[25] Iamblichos, *Vita Pythagorae* 30.

[26] M. Détienne, *op. cit.*, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro

ţilor cu privire la jertfe, la iniţieri, la descîntece, la toată proorocia şi la vrăji. Zeul n-are amestec cu omul, ci toată împărtăşirea se face prin aceştia; numai prin daímoni vorbesc zeii oamenilor, fie în stare de veghe, fie în somn. Din acest pasaj, esenţial pentru cunoaşterea doctrinei platonice a iubirii, reţinem înţelesul atribuit cuvîntului *daímon*. Acesta are funcţia de sinteză, de unire a două lumi separate între ele, aceea a zeilor şi aceea a oamenilor, şi de a umple golul dintre ele pentru realizarea unităţii lumii. Daímonul are rolul de mediator, de sol al zeilor pe lîngă oameni şi al oamenilor pe lîngă zei. Profeţii şi ghicitorii sînt oameni posedaţi de *demonism*, ceea ce le permite de a pătrunde secretele voinţei zeilor [27].

Povestirea despre viaţa lui Zalmoxis a devenit după Herodot un loc comun al literaturii antice. O parte din elementele ei au intrat în substanţa relatării pe care o face, cîteva secole mai tîrziu, geograful Strabo.

Povestirea sa reflectă schimbările petrecute în gîndirea greacă şi considerabila amplificare a cunoştinţelor etnografice. Relatarea despre Zalmoxis are aceeaşi structură fixată de Herodot, avînd ca nucleu anecdota cu privire la stagiul lui Zalmoxis la Pythagora, ca sclav şi elev [28]. În relatarea lui Strabo apar şi unele elemente noi, care indică o tradiţie istorică diferită, transmisă poate prin Poseidonius.

Elementele noi adăugate în hagiografia lui Zalmoxis ajută la precizarea caracterului personajului divin de care ne ocupăm în aceste pagini. Aşadar, după ce istoriseşte începutul acestei hagiografii, şi anume episodul Pythagora, geograful grec continuă astfel: *Întorcîndu-se în ţara sa, el* (Zalmoxis) *s-a bucurat de o mare trecere la conducători şi la popor, deslu-*

---

[27] Léon Robin, *Platon*, IV, 2, *Le banquet*, ed. „Les belles lettres”, Paris, 1941, p. LXXVIII; idem, *Théorie platonicienne de l'Amour*, p. 131—138.

[28] Explicaţia acestei legende a dat-o D. M. Pippidi, Balcania, 6, 1943, p. 538: „Il est facile de trouver dans les textes ... de quoi défendre l'hypothèse qu'entre l'enseignement de Zalmoxis et la doctrine de la métempsychose, telle qu'on la rencontre dans l'orphisme et le pythagorisme, les traits ressemblant n'ont pas du manquer, et que c'est précisément dans cette allure commune qu'il convient de chercher l'explication d'une légende comme celle qui faisait du prophète gète un disciple du philosophe de Samos”. Există un fond conceptual comun orfico-pythagoreic. E. R. Dodds susţine chiar că „il n'a pas du exister une distinction très nette entre l'enseignement orphique, du moins sous certaines formes, et le pythagorisme. Ion de Chios, une bonne source du Ve s., croyait que Pythagore avait composé des poèmes sous le nom d'Orphée, et Épigène, qui était un spécialiste du sujet, attribue quatre poèmes „orphiques” à des pythagoriciens qu'il cite par leur nom” (*Les Grecs et l'irrationnel*, p. 149). Printre ideile comune celor două curente figurează şi aceea a migraţiei sufletelor. Pentru orfici, ideea exista deja *in nuce* în faimoasa opoziţie σῶμα—σῆμα *(corp-mormînt)*, întruparea sufletului reprezentînd pedeapsa pentru păcatele sale comise anterior (K. Ziegler, RE, s. v. *Orphische Dichtung*, col. 1 380 şi urm.). Comune cu pythagoreismul erau şi o serie de reguli morale şi tabù-uri alimentare. Este interesantă apariţia răzleaţă în literatura antică, pînă la apusul lumii vechi, a unor mărturii cu privire la existenţa la geţi a unor idei sau practici înrudite cu cele două curente religioase greceşti. Asemenea atestări indică probabil un fond comun de asemenea idei sau practici, poate de origine balcanică — în măsura în care anumitor idei, în special orfice, li se poate stabili o asemenea origine — care a sugerat unora dintre greci legătura cu Pythagora (cf. W.K.C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion*, Cambridge, 1935, cap. III). „Practicile de imortalizare” de care aminteşte Herodot (vezi mai sus nota 6) trebuie înţelese în acelaşi spirit. Grecia era bîntuită în acea vreme de o serie de „profeţi”, care promiteau, cu destulă uşurinţă, un loc privilegiat în viaţa de dincolo. Pe unii dintre aceştia îi denunţa Platon, într-un faimos pasaj din *Republica* II, p. 364 c, cu splendidul comentariu al lui Pierre Boyancé, *op. cit.*, p. 11 urm.).

https://biblioteca-digitala.ro

șindu-le acestora semnele cerești. În cele din urmă, l-a înduplecat pe rege să împărtășească domnia cu el, întrucît este în stare să le vestească vrerile zeilor. La început el a fost ales mare preot al celui mai venerat zeu al lor, iar după un timp a fost socotit el însuși zeu. S-a retras atunci într-un fel de peșteră inaccesibilă altora și acolo și-a petrecut o bucată de vreme, întîlnindu-se rar cu cei din afară decît doar cu regele și cu slujitorii săi. Regele, cînd a văzut că oamenii sînt mult mai supuși față de el decît înainte, ca față de unul care le dă porunci după îndemnul zeilor, i-a dat tot sprijinul. Acest obicei a dăinuit pînă în vremea noastră; după datină, mereu se găsea un astfel de om care ajungea sfetnicul regelui, iar la geți acest om era numit chiar zeu (VII, 3, 5, în traducerea Feliciei Vanț-Ștef).

Hagiografia lui Zalmoxis se arată aici mai bogată decît la Herodot. Zalmoxis ni se înfățișează ca un mijlocitor pe lîngă zeu (sau pe lîngă zei), din partea personajului celui mai sus-pus din societatea getică, regele. El pare a fi un fel de ființă intermediară între planul uman și cel divin. Zalmoxis prefigurează prin mitul său poziția deținută de marele preot. În temeiul unui scenariu, în care se desfășoară episoadele acestei hagiografii, are loc instalarea marelui preot, care se încheie cu „deificarea" acestuia. Preotul ocupă situația desemnată arhetipal de către Zalmoxis, de ființă omenească, ca structură fizică, și divină prin accesul deschis către divinitate. Poziția lui Zalmoxis și a preoților geți a fost comparată de către Jean Bayet cu aceea a „zeului viu" din unele societăți primitive [29].

Acest element nou intervenit în hagiografia lui Zalmoxis vine să ajute la înțelegerea denumirii de *daímon* pe care i-o dăduse Herodot. Atît transformările suferite de acest personaj pînă în vremea lui Strabo, cît și diferența dintre mediile grecești care au „cules" și interpretat legenda sa, explică deosebirile dintre cele două texte. Zalmoxis definit ca *daímon* de către Herodot conținea *in nuce* pe Zalmoxis din relatarea lui Strabo. Ideea de mediator dintre zei și oameni, pe temeiul căreia Zalmoxis se situa ca arhetip al preoților de tip „zeu viu" din vremea lui Burebista (Deceneu fusese unul dintre aceștia), poate fi regăsită, dacă nu explicit în relatarea lui Herodot, cel puțin în ambianța unora dintre cercurile pythagoreice, de care istoricul nu fusese străin [30].

---

[29] Jean Bayet, MélRome, 46, 1929, p. 24 urm.

[30] Existau oare comunități pythagoreice în cetățile vizitate de Herodot, pe coastele Hellespontului sau ale mării Negre? Informații explicite în acest sens nu avem. Se știe însă că spre sfîrșitul vieții lui Pythagora s-a produs o reacție puternică împotriva filozofului și a adepților săi, organizați în unele orașe din sudul Italiei (în special la Crotona, unde filozoful și-a petrecut cea de-a doua parte a vieții) ca un „ordin religios", cu puternic ascendent asupra vieții politice și sociale. Caracterul răscoalei nu este bine precizat, dar se pare că a fost cauzată de mai multe forțe politice „rezultate pe de o parte din nemulțumirea populară față de concentrarea puterii în mîinile a cîțiva, întărită de disprețul omenesc pentru tot ceea ce e luat drept neobișnuit și straniu, pe de alta suspiciunea aristocrației pentru « coteria » pythagoreică, ale cărei pretenții de superioritate și de cunoaștere ezoterică trebuie să fi fost greu de suportat în acea vreme" (W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, 1, Cambridge, 1962, p. 178). Pythagora a trebuit să părăsească Crotona, refugiindu-se la Metapont, unde a și murit curînd, iar adepții săi au început să fie persecutați. Totuși „secta" a continuat să polifereze în prima jumătate a veacului al V-lea pînă la izbucnirea unui nou val de răscoale și declanșarea unei persecuții sistematice în toate orașele Greciei Mari. Casele în care ei se întruneau au fost arse, conducătorii uciși. Această catastrofă, care a produs și profunde turburări sociale și politice, s-a produs către anul 454 î.e.n., provocînd primul val de emigranți din sudul Italiei către continentul grecesc (E. I. Minar, *Early Pythagorian Politics in Prac-*

https://biblioteca-digitala.ro

La o cercetare mai atentă, se pot descoperi și alte elemente comune celor două povestiri, ca părți ale „scenariului" mitic referitor la Zalmoxis [31]. Vom aminti aici unul dintre ele, care interesează discuția noastră. Astfel în ambele povestiri Zalmoxis este înfățișat nu ca o divinitate, ci ca un „reformator", care și-a făcut apariția în cursul unei istorii religioase care îl precede, pentru a instaura „o nouă vreme". El apare, așadar, ca un „fondator", categorie definită în fenomenologia religiei de către G. van der Leeuw în termenii următori: „Alături de « figurile » istorice ale diverselor religii se află cele ale « fondatorilor », care într-un fel sau în altul, se ivesc în anumite momente de cotitură ale istoriei și « întemeiază » o experiență particulară a puterii... Ca regulă generală, pe experiența lor « fondatorii » construiesc o doctrină (parțial) nouă, o lege... Ei sînt atunci datori să ia poziție față de conținutul tradiției; ei pot astfel deveni teologi, dar în orice caz ei sînt, pînă la un oarecare punct, reformatori. În fapt, doctrina lor nu deține putere decît în măsura în care întreaga lor viață acționează « în vederea fondării »: ei sînt exemple, arhetipuri ale vieții pioase, pline de forță" [32].

Aici este locul de a reveni asupra interpretării naturii lui Zalmoxis, propuse de Herodot, la capătul relatării sale despre divinitatea getică. Istoricul declarîndu-se în dezacord cu interpretarea unora dintre greci, care îl luau pe Zalmoxis drept un simplu muritor, ucenic al lui Pythagora, îl considera totuși ca un personaj uman, dar ca unul care trăise cu mult înainte de filozoful grec. Recunoaștem aici ideea unui „fondator", cu o experiență și o existență mitică și nu istorică [33], un personaj care și-a făcut apariția și a inițiat un cult nou în cursul unei „istorii" religioase anterioare lui. Hagiografia sa se situează pe planul mitic, *illo tempore*, cum ar scrie Mircea Eliade. Dacă înțelegem în acest spirit „existența" lui Zalmoxis, atunci putem încerca o apropiere între termenii alternativei *daímon/om*, înfățișată de Herodot.

Căci, dacă pentru istoricul din Halicarnas noțiunea de *daímones* avea înțelesul apropiat de ideea de „suflete ale morților implicate și responsabile de belșugul sau de boala comunității peste care vegheau", ca la Hesiod, Zalmoxis ca δαίμων ἐπιχώριος a putut fi considerat ca o ființă divină, stăpînă a vieții de pe pămînt și a celei de dincolo, investită cu anumite atribute specifice și avînd o hagiografie care se situează

trice and Theory, Baltimore, 1942, p. 75, apud Guthrie). Atunci au apărut școlile din Phlius în Peloponez și de la Theba din Beoția. Poate că unii refugiați s-au așezat și în unele dintre orașele vizitate de Herodot, stimulînd răspîndirea doctrinei și înmulțirea sectelor de credincioși.

[31] Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 70 și urm., care a adus un impuls decisiv studiilor actuale cu prvire la Zalmoxis (cf. P. Alexandrescu, *Zalmoxis și cercetările lui Mircea Eliade*, Pontica, 11, 1978, p. 51 urm.; idem, în *Istoria României* [2], cap. *Religia geto-dacilor*, sub tipar).

[32] G. van der Leeuw, *La religion dans son essence et ses manifestations. Phénoménologie de la religion*, Paris, 1955, p. 640.

[33] Existența istorică a lui Zalmoxis nu poate fi dovedită, în ciuda eforturilor repetate ale lui I. Coman, Serta Kazaroviana I = IzvestijaSofia, 16, 1950, p. 166 urm. (cf. M. P. Nilsson, *op. cit.*, p. 681 nota 1), și acum ale lui Alexandru Vulpe, Revista de istorie 32, 1979, p. 283. Este vorba, mai degrabă, de un personaj mitic, „construit" poate de comunitatea de credincioși așa cum Orfeul grec fusese „inventat" de către orfici, potrivit interpretării lui O. Kern, *Orpheus*, 1920.

https://biblioteca-digitala.ro

în timpul mitic. Pe elementele acesteia se sprijină desfăşurarea ceremoniilor de cult : era hagiografia unei ,,existenţe de fondator'', de iniţiator al unui cult propriu. Atributul de intermediar dintre zei şi oameni, pe cale de a se forma în mediile pythagoreice vechi, avea să fie dezvoltat odată cu evoluţia cultului lui Zalmoxis şi cu transformările religiei getice prin apariţia rolului de ,,zeu viu'' al marelui preot. Din ,,fondator'' mitic şi *daímon*, Zalmoxis ajunge să reprezinte arhetipul mediatorului dintre zei şi oameni, dintre marele zeu şi rege, în cadrul unui ritual al ,,deificării'' preotului, întruchiparea sa neîncetat repetată.

LA NATURE DE ZALMOXIS SELON HÉRODOTE

RÉSUMÉ

L'auteur examine les significations du mot δαίμων utilisé par Hérodote, IV, 94–96, dans le logos sur Zalmoxis. Il s'agit d'une valeur polyvalente et qui semble autoriser un rapprochement entre la divinité gète et certains autres personnages divins du monde thrace, situés entre dieux et mortels. Les héros (morts héroïsés) représentés sur les reliefs sous la forme du fameux « Cavalier thrace » semblent appartenir à une catégorie similaire.

La version complète, en langue française, de cette étude va paraître dans « Dialogues d'Histoire Ancienne », Besançon, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

OBSERVAȚII ASUPRA EROIZĂRII TRACE

DE

MARIA ALEXANDRESCU VIANU

Alături de scena banchetului funerar, imaginea călărețului este cea care apare cel mai frecvent pe stelele funerare din provinciile romane Moesia Inferior și Tracia. Imagine familiară nouă, celor care trăim pe aceste meleaguri, întîlnind-o în toate muzeele, pe monumentele funerare sau votive, am inclus-o întotdeauna sub același nume convențional al „Cavalerului trac". În felul acesta „Cavalerul trac", divinitate misterioasă, al cărui înțeles se încearcă a se descifra de un bun număr de decenii, a fost socotit, și aceasta ca un bun definitiv cîștigat, o divinitate protectoare a mormintelor.

Iată însă că un examen atent al documentelor de care dispunem ne-a condus către o serie de observații care ni se pare că schimbă datele problemei.

În noianul de reprezentări ale „Cavalerului trac" trebuie în primul rînd făcută distincția între cele votive și cele funerare, întreprindere minuțioasă care a dus la separarea unui grup de cca 42 de stele funerare cu imaginea călărețului. Ele apar în număr mare în cetățile pontice Apollonia, Mesembria, Odessos, Dionysopolis, Tomis și Histria. Între acestea un loc aparte îl ocupă Odessos, care grupează numărul cel mai important de asemenea monumente. Un alt grup se constituie în Tracia, în special în jurul orașului Philippopolis. În sfîrșit un al treilea grup îl formează monumentele de la Ulmetum, Capidava și Tropaeum Traiani de care se atașează unele monumente presărate de-a lungul Dunării, pe care însă schema „Cavalerului trac" este coruptă și nu ne interesează în studiul de față.

Pentru analiza ce o întreprindem, materialul cel mai complet și prețios este cel oferit de orașele de pe coastă și asupra acestuia ne vom opri.

Schema iconografică pe care o analizăm se compune din imaginea unui călăreț imberb, îmbrăcat într-un chiton, cu o hlamidă care flutură în vînt sau cade pe spate, ținînd cu amîndouă mîinile căpăstrul sau purtînd în mîna dreaptă phiala sau ridicînd lancea pentru a lovi vînatul. Calul se îndreaptă la pas sau în galop spre dreapta către un altar, dincolo de care se află un copac pe care este încolăcit un șarpe. Am descris aci imaginea-tip. La aceasta se adaugă uneori diverse alte elemente care creează o oarecare varietate a schemei. Uneori în spatele calului este reprezentat un servitor, alteori în fața altarului stau în picioare sau așezate personaje masculine sau feminine și uneori tabloul este completat de o hermă.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, București, iulie—septembrie 1980, p. 355—363.

https://biblioteca-digitala.ro

O analiză a schemelor folosite ne-a condus către o clasificare, care corespunde celei întocmite de E. Pfuhl și H. Möbius asupra materialului descoperit în cetățile de pe coasta Asiei Mici și insule [1], certificînd încadrarea monumentelor de pe coasta tracică în categoria celor grecești.

Caracterul funerar al acestor reprezentări este asigurat de inscripții, iar originea grecească micro-asiatică a iconografiei este evidentă, atîta timp cît aceleași scheme sînt întîlnite în cele două regiuni, aflate în vechi și strînse contacte. Inscripțiile de pe multe dintre piesele pontice pe care le avem în vedere ne mai dau încă o lămurire. Alături de numele celui decedat, pentru care a fost ridicat monumentul, apare termenul ἥρως, uneori νέος ἥρως sau κοῦρος ἥρως [2]. Ne aflăm deci în prezența eroizării defunctului, exprimată inconografic prin imaginea călărețului. Dacă urmărim harta răspîndirii în lumea tracă a noțiunii de *heros* atribuită celui decedat, vom vedea că ea corespunde cu cea a răspîndirii reprezentării herosului pe monumentele funerare, dar cu o mai accentuată preponderență a Odessosului. Noțiunea de *heros* pe monumentele funerare nu apare întotdeauna asociată cu imaginea călărețului, ci uneori însoțește scena banchetului funerar, așa cum o întîlnim pe o stelă de la Mesembria (IGB, I², 343 quater) și una de la Odessos (IGB, I², 255). Avem deci în cele două scene — a călărețului și a banchetului funerar — cele două ilustrări ale ideii eroizării celui decedat. Asocierea dintre iconografia călărețului, căci ea este cea care ne interesează aci, și ideea eroizării exprimată prin noțiunea de *heros*, așa cum am arătat deja pentru iconografia călărețului, apare în lumea greacă a Asiei Mici. Exemplele sînt numeroase; la Kula în Lydia (Pfuhl — Möbius, 1282), Milet (ibidem, 1310, 1377), Tira în Lydia (ibidem, 1320), Pergamon (ibidem, 1351, 1363, 1378, 1448), Smyrna (ibidem, 1360, 1348), Thyatira (ibidem, 1368, 1369). Cizik (ibidem, 1390, 1466), Zeleia, în drum spre Smyrna (ibidem, 1305),

---

[1] Ernest Pfuhl, Hans Möbius, *Die Ostgriechischen Grabreliefs*, vol. II, Mainz, 1979, p. 310—335.

I. Călăreț cu calul pe loc sau la pas:

a) Fără atribute sacre — Odessos: IGB, I², 161 bis (Pfuhl—Möbius, 1 289); IGB, I², 163 bis. Dolni Ciflik: IGB, II, 861; Tomis: C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanța, 1967, p. 57, nr. 26.

— cu cîinele sau mistrețul;

— cu servitori sau familie: Odessos: IGB, I², 159; Histria, Muzeu Histria, inv. 029; Piatra, Pontica, 8, 1975, p. 389, nr. 2)

b) Cu atribute sacre:

— fără fială — Odessos: I², 163 (Pfuhl—Möbius, 1 322); Nadejda: IGB, I², 163 (Pfuhl—Möbius, 1 327); Messembria: IGB I², 343 (Pfuhl-Möbius, 1 323).

— cu fială — Odessos: IGB I² 162 (Pfuhl—Möbius, 1383).

— diferite ale motive — Odessos: IGB, I², 162 (Pfuhl—Mobius, 1383).

II. Călăreț cu calul în galop:

a) fără atribute sacre — Histria (inedit); V. Pârvan, Dacia, II, 1935, p. 230, nr. 28.

— fără a vîna — Septemvrijci: IGB, I², 12 ter.

— la vînătoare — Tomis: Dacia N.S., 9, 1965, p. 270.

b) cu atribute sacre — Odessos: IGB, I², 161 (Pfuhl-Möbius, 1408); IGB, I², 156; Dobrotić; Pfuhl-Möbius, 1 415; Tomis: Dacia, N.S., 9, 1965, fig. 26 (Pfuhl-Möbius, 1 410).

[2] Ἀγαθήνωρ Ἀπατουρίου νέος ἥρως, (IGB, I², 161), Μακεδὼν Μακεδόνος νέος ἥρος, (IGB, I²,273), . . . κόνωνος ἥρως, (IGB, I², 161 bis), Ἀρτεμίδωρος Νουμηνίου κοῦρος ἥρως (IGB, I², 168), Ἀριστοκλῆς Ἕλληνος ἥρως (IGB, I², 220), Ζηνιος Ἀσ[κληπιαδου] ἥρως (IGB, I², 269).

https://biblioteca-digitala.ro

Efes (ibidem, 1315), Alexandria din Troas (ibidem, 1382). Deci ne aflăm în faţa unei unităţi conceptuale exprimate prin termen şi iconografie de către grecii din Egeea şi cei din Pont.

În Asia Mică, reliefurile a căror iconografie este fixată încep din secolul III—II î.e.n. Stela de la Milet (Pfuhl—Möbius, 1377) închinată eroului Ποσιδῆς Ποσιδέου din secolul al III-lea î.e.n. cuprinde toate elementele schemei iconografice: călăreţul care înaintează către un altar pe care este profilat un berbec, o hermă în spatele altarului, o femeie cu o phială în mînă pare să facă libaţii, pomul cu şarpele. Pe stela descoperită în regiunea dintre Pergamon şi Smyrna (Pfuhl—Möbius, 1361), din secolul II î.e.n., se află de asemenea toate elementele schemei: călăreţul la pas, servitorul în spatele calului, altarul, pomul cu şarpele. Alte stele din aceeaşi vreme sau ceva mai tîrzii, din secolul I î.e.n., cînd ele devin foarte numeroase, se alătură seriei.

Ernest Will [3] a încercat să demonstreze transmiterea acestei reprezentări iconografice în regiunile trace în epoca elenistică timpurie, încă din secolul al III-lea î.e.n. Dovezile pe care le aduce nu atestă însă o atare vechime. În afara micii divinităţi din vestibulul lui Aieton, cetăţean al Amphipolisului, locuind la Alexandria, descrisă în epigrama lui Callimachos, şi care după înseşi observaţiile lui E. Will indică o iconografie încă nefixată a unui Heros Propylaios, nimic nu ne indică o penetraţie anterioară secolului I î.e.n. Stela de la Abdera, reprezentînd un călăreţ la vînătoare, datată de primii săi editori în secolul III î.e.n., cronologie adoptată şi de E. Will, poate fi considerată, pe criterii stilistice, mai tîrzie[4]. Caracterul ei grec este evident şi nu poate fi folosită în argumentare. Cele mai vechi stele cu călăreţii datează din secolul I î.e.n. — I e.n. (Odessos, IGB, I^2 159, 160; Mesembria, IGB I^2, 343). Nu avem deci nici o atestare a iconografiei călăreţului în regiunile vest pontice mai timpurie de secolul I î.e.n., epocă în care ea atinge o mare răspîndire în întreaga lume greacă a Asiei Mici, Bitiniei şi Traciei Egeene. Numărul monumentelor se înmulţeşte considerabil în secolul al II-lea în coloniile vest-pontice şi pătrunde către interiorul teritoriilor traco-getice.

Deci, dacă mai e nevoie, vom repeta rezumativ cele înfăţişate pînă aici. Pe stelele funerare pe care apare imaginea călăreţului, avem de-a face cu ilustrarea ideii eroizării celui pentru care a fost înălţată stela, fie că ea este pomenită sau nu în inscripţie. Astfel încît din noianul de reprezentări ale „Cavalerului trac" trebuie extrase cele de pe monumentele funerare care intră într-o categorie binecunoscută. Dealtfel, această încercare de despărţire a mai fost făcută, fără ca ea să fie argumentată. Profesorul D. M. Pippidi remarca: „nedumerire stîrneşte şi identificarea călăreţului cu vreuna din figurile pantheonului grec (Apollon, Asclepios, Dionysos) fără a mai stărui asupra cazurilor extrem de numeroase în epoca romană cînd, cu foarte multă probabilitate, *călăreţul nu-i decît imaginea defunctului înălţat la condiţia divină* [5]" sau în altă parte „Mai curînd decît pe Zeul Călăreţ, tînărul vînător pe calul în mers, care cu o mînă pe frîu şi cu hlamida-n vînt, veghează la căpătîiul atîtor morţi de

[3] Ernest Will, *Le relief cultuel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 59 şi urm.
[4] Iv. Venedikov, T. Gerasimov, *Trakijskoto Izkustvo*, Sofia, 1973, pl. 334; G. Mihailov, *Trakite*, Sofia, 1972, pl. 81.
[5] D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, Bucureşti, 1969, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro

la oraş şi de la ţară, *înfăţişează chipul transfigurat al defunctului înălţat la condiţia divină*" [6].

Dar fenomenul rămas pînă astăzi neexplicat în chip satisfăcător este *identitatea absolută* iconografică şi terminologică între reprezentările funerare şi cele votive din întreg ţinutul locuit de triburile traco-getice. Pînă acum nu a fost luat suficient în consideraţie acest lucru. Şi ni se pare absolut necesară în explicarea iconografiei votive folosirea iconografiei funerare al cărei înţeles este descifrat. Drumul urmat a fost întotdeauna în sens opus şi de aceea s-a considerat de cele mai multe ori că pe monumentele funerare apare imaginea divinităţii tracice. Aproximarea acestei divinităţi a fost îngreuiată de asocierea ei, cel puţin aparent, cu numeroase divinităţi din panteonul greco-roman.

Metodologic avem nevoie, într-o primă fază, să ţinem seama de esenţa reprezentării şi a noţiunii, epurînd tot ceea ce este străin de ea. Anume de faptul că avem o iconografie a eroizării şi noţiunea de *heros*. În încercarea de-a da o explicaţie sîntem nevoiţi să pornim de la fenomenul religios grec, deşi reproşul unei priviri elenizatoare asupra religiei tracice este oricînd motivat. Dar cum nu dispunem de alte surse şi cum ne aflăm în faţa unui fenomen de elenizare, de *interpretatio graeca* a religiei tracice, realizat de tracii înşişi, deci de o adaptare care să fi convenit întru totul, dată fiind adopţiunea ei foarte largă, credem că nu ne îndepărtăm de rigorile metodei.

Deci ceea ce constatăm în primul rînd este închinarea tăbliţelor votive unui Heros. Pentru a înţelege caracterul Eroului şi al eroizării, trebuie să recurgem la izvoarele greceşti.

Eroul a fost întîi mitic sau social? Pitagoreismul a contribuit la crearea unui fel de sinteză între ideea tradiţională mitică şi socială a Eroului şi ideea nouă mistică şi morală. La pitagoreici apare pentru prima oară ceea ce se poate numi ideea „fizică" a Eroului : „Eroul, suflet dezincarnat plutind în spaţiu, la jumătatea drumului între cerul în care tronează zeii şi pămîntul oamenilor" [7].

P. Boyancé, a cărui nuanţată analiză a fenomenului eroizării a rămas pînă astăzi extrem de preţioasă, aduce în discuţie o inscripţie de la Pireu din secolul al II-lea [8] : „Orgeonii, anume Dionysiaţii, au avut grijă ca Dionysios să fie eroizat şi să fie aşezat in templu alături de zei", şi observă Boyancé „le moment décisif de l'héroïsation est celui où une image du héros est placée à côté de celles des Dieux. Il ne s'agit plus seulement de cet hommage, qui consiste à dédier à une divinité la statue d'un mortel comme une offrande : il s'agit de mettre cette statue près de la leur, d'élever le nouveau venu à la dignité de leur parèdre" [9].

---

[6] *Ibidem*, p. 294—295.

[7] P. Boyancé, *Le culte des muses chez les philosophes grecs. Etudes d'histoire et de psychologie religieuses*, Paris, 1937, p. 242—243, 246.

[8] CIA, IV, 2, nr. 623 e, linia 45 urm. apud P. Boyancé, *op. cit*, p. 274: φροντῖσαι δὲ καὶ τούς ὀργέωνας ὅπως ἀφηρωισθεῖ Διονύσιος καὶ ἀνατεθεῖ ἐν τῷ ἱερῷ παρὰ τὸν θεόν, ὅπου καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἵνα ὑπάρχει κάλλιστον ὑπομνῆμα αὐτοῦ εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον.

[9] P. Boyancé, *op. cit.*, p. 274.

https://biblioteca-digitala.ro

Există printre exemplele celebre de eroizare, cea a lui Platon. O sursă tîrzie[10] povesteşte că după moartea filozofului, o femeie a întrebat oracolul dacă poate aşeza stela lui Platon alături de statuile zeilor. Oracolul a răspuns: „Vei avea dreptate să-l onorezi pe Platon, întemeietorul unei doctrine divine; şi vei avea dreptul la o mare recunoştinţă din partea celor fericiţi printre care trebuie să-l numărăm pe acest mare om".

Deci, pentru personajele mitice şi, de la un moment dat, istorice, eroizarea presupune alăturarea imaginii lor într-un sanctuar alături de divinitate.

Întorcîndu-ne la problema noastră, pornind de la imaginile funerare către cele votive, sîntem obligaţi a accepta că ne aflăm în faţa unei *eroizări*, că faimosul *heros trac*, enigmaticul Cavaler trac, este produsul unei eroizări şi că în fapt nu există un singur *heros*, divinitate care acoperă întreg teritoriul locuit de traci, ci o mulţime de *heroi*, personajele mitice sau istorice, eroizate, devenite divinităţi protectoare ale unei comunităţi mai întinse sau mai restrînse[11]. L. R. Farnell într-o carte din 1921[12] întocmea o clasificare în care stabilea şapte tipuri de eroi. Dintre acestea ne vom referi la ultimele două: *Heroi* geografici, genealogici şi eponimi; şi persoane istorice. Ce ar putea fi oare Ἥρως ἀρχαγέτης (forma doriană pentru ἀρχηγέτης din sanctuarul de la Selymbriu)[13] decît un strămoş al unui neam sau familii sau fondator al unui oraş, deci *heros* genealogic sau eponim. Aici epitetul fiind grecesc are o semnificaţie clară. De obicei, însă, noţiunea de *heros* este însoţită de un cuvînt de origine tracă a cărui semnificaţie este deseori un toponimic, fiind deci un erou geografic din aceeaşi clasificare a lui Farnell. Deseori apare pur şi simplu grecescul Ἐπήκοος, local, adică eroul protector al locului. Acceptînd interpretarea eroică a „Cavalerului trac" cîţiva specialişti ai istoriei religiilor rămîn însă mai departe la definirea lui ca o divinitate informă, cameleonică, structurată numai în contact cu divinităţi greceşti. Vom cita pe J. Bayet: „Astfel la traci existau anumite tendinţe, dintre cele mai vechi, capabile să ajute la imortalizarea anumitor oameni, sub formă divină. Dar rămînea indeterminismul însuşi al tipurilor lor divine, pe care numai influenţa greacă o putea corecta"[14].

În parte acelaşi punct de vedere îl împărtăşeşte şi Iv. Venedikov care arată că religia tracă este aşezată pe baze eroice[15] dar totodată, el vede în „Cavalerul trac" o divinitate cu multiple funcţiuni, printre care şi cea funerară[16].

---

[10] Anonymus, *Vita Platonis*, Westermarck, apud P. Boyancé, *op. cit.*, p. 272, nota 3: Ἔστι δὲ καὶ ἐκ τῶν μετὰ τόν βιόν αὐτοῦ τὸ θεῖον αὐτοῦ καταμαθεῖν. Γυνή γάρ τις ἀπῆλθε χρησομένη, εἰ δεῖ τὴν στήλην αὐτοῦ συντάξαι ἀγάλμασι τῶν θεῶν ἔχρησε δ'ὁ θεὸς τάδε.
Δόξης ἀντιθέοιο καθηγητῆρα Πλάτωνα
εὖ δρώης τίουσα, χάρις δέ σ'αμείψεται εσθλή
ἐκ μακάρων, οἷσίν περ ἀνὴρ ἐνάριθμος ἐκεῖνος.

[11] Aceeaşi părere o exprimă E. Will, *op. cit.*, p. 77; de asemenea Iv. Venedikov, *The Thracian Horseman* în volumul *Thracian Legends*, Sofia, 1976, p. 14.

[12] L. R. Farnell, *Greek Hero Cults and Ideas of Imortality*, 1921.

[13] L. Robert, *Hellenica*, 7, p. 47 şi urm.

[14] J. Bayet, *Idéologie et plastique*, Roma, 1974, p. 358 (= MEFR, 46, 1929, p. 26).

[15] Iv. Venedikov, *op. cit.*, p. 30.

[16] *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Am căutat să demonstrez în cele expuse mai sus că sîntem în prezenţa unei scene de eroizare de tip grecesc, pătrunsă prin filieră greacă, prin intermediul monumentelor funerare, că eroul are un caracter mai mult sau mai puţin local şi că nu avem de-a face cu imaginea unei divinităţi proteice răspîndite pe întreg teritoriul Traciei. Nevoia de-a atribui o însuşire proteică acestei divinităţi ale cărei posibile funcţiuni sînt luminate cînd de o divinitate cînd de alta din pantheonul greco-roman vine din dificultatea de-a explica sanctuarele descoperite în regiunea de la Dunăre la Munţii Rodope. Într-adevăr nimic mai derutant decît aceste sanctuare, numeroase, care se găsesc pe întreg cuprinsul Bulgariei în care reliefurile cu călăreţul, în schema pe care o cunoaştem de pe monumentele funerare, poartă dedicaţii către divinităţi din pantheonul grec şi roman şi se alătură altor reprezentări ale acestor divinităţi, care urmează iconografia clasică.

Dar la o analiză mai amănunţită a materialelor oferite de sanctuare constatăm că există sanctuare dedicate în exclusivitate *herosului*. Printre cele mai importante este sanctuarul de la Galata, la sud de Odessos. Aici au fost celebraţi Heros Karabasmos (IGB, I², 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290), Heros Perkoneis (IGB, I², 283 bis), Heros Tasageis (IGB I², 291), Heros Propylaios (IGB, I² 291 bis). Nici o divinitate greacă sau romană nu-şi face loc în acest sanctuar ale cărui începuturi se aşază în secolul I î.e.n. şi continuă în epocă romană.

Trei alte sanctuare apropiate de cel de la Galata se află la Momino şi în împrejurimi, la sud de Marcianopolis. Aici au fost celebraţi Ἥρως ἐπήκοος (IGB II ,854), Ἥρως Οὐτασπιως (IGB II, 855) şi Ἥρως Βετεσπιως (IGB II, 856). Nici aici nu avem infiltraţia vreunei divinităţi olimpiene.

Un sanctuar important al *Herosului* se află mult în interiorul teritoriului, în cîmpia dunăreană, la Ljublen. Aici au fost descoperite 17 tablete cu herosul, dintre care unele poartă inscripţii greceşti care ni-l atestă pe Ἥρως Πυρυμηρουλά (IGB, II, 753, 754) sau simplu *Heros* (IGB, II, 755, 756). Heros Pyrumerula a fost celebrat şi în alte părţi ale Traciei (IGB, II, 588 la Goljama Brestnica, 704 la Dicin, la Philippopolis, la Gîrmen şi la Kovacevo), ceea ce dovedeşte extinderea cultului unora dintre aceşti eroi pe un teritoriu mai larg.

În sanctuarul de la Malka Vereja îl găsim pe θεὸς Σγεβδηνως (IGB, III, 2, 1 654, 1 655) şi un alt sanctuar există la Beli Plast unde îl aflăm pe Ἐπήκοος θεὸς σωτῆρ (IGB, III, 21 724), θέος Σουητουληνος (IGB, III, 2, 1 726) sau θεὸς Ἥρως (cu dativul θεῷ Ἥρωτι (IGB, III, 2, 1 727).

Din punct de vedere iconografic nu poate fi deosebită vreo caracteristică a vreunuia dintre aceşti eroi, ei fiind reprezentaţi în acelaşi sanctuar, după scheme care se înscriu toate în tipologia prezentată la începutul acestui studiu. Mai interesante sînt două reliefuri de la Malka Vereja (IGB, III, 2, 1 659 şi 1 660) care, împărţite în două registre, cu-

https://biblioteca-digitala.ro

prind în cel superior imaginea călăreţului, iar în registrul inferior o scenă de luptă între oameni şi lei, cîini şi cerbi, deci o scenă de vînătoare, aşa cum apar curent pe sarcofage. Această scenă, folosită în simbolistica funerară, pare aici să aibă scopul de-a întări semnificaţia imagisticii temei principale, aceea a călăreţului, în sensul accentuării ideii de eroizare prin vînătoarea mitică.

O a doua categorie de sanctuare sînt cele dedicate unor divinităţi din panteonul grec. I. Venedikov socoteşte că de fapt toate acestea au fost iniţial sanctuare ale Cavalerului trac, peste care s-au suprapus la un moment dat divinităţi greco-romane, ajungîndu-se la un sincretism şi prin aceasta şi la o precizare a caracterului pe care îl capătă divinitatea tracă în locul respectiv[17].

Sanctuarele din sudul Traciei, mai precis din regiunea dintre Balcani şi Rodopi, care celebrează divinităţi olimpiene asociate cu imaginea Eroului călăreţ sînt Lozen, Kiril Metodievo, Krân, Brezovo şi Batkun. Aceste sanctuare, cu excepţia celui de la Batkun, au fost închinate lui Apollo. În sanctuarul de la Batkun, divinitatea dominantă este Asclepios, alături de care apar Hygeia şi Telesphoros.

Sanctuarele importante din nordul Traciei sînt cel de la Glava Panega dedicat lui Asklepios şi cel de la Liljace dedicat lui Silvanus.

Derutantă, în aceste sanctuare, este prezenţa tăbliţelor votive prezentînd călăreţul, dar cu dedicaţia către o divinitate din panteonul greco-roman. Explicaţiile care s-au dat acestor plăcuţe este fie că ele reprezintă un sincretism între divinitatea tracă şi divinitatea olimpiană, fie că divinitatea olimpiană este alăturată celei tracice pentru a preciza trăsăturile care sînt celebrate în sanctuarul respectiv.

Ni se pare că, cu excepţia cîtorva piese, foarte puţine la număr, pe care apare o divinitate călare, însoţită de caracteristicul pom cu şarpe, dar şi de atribute precise ale divinităţii către care se face închinarea, cum ar fi lira, pe relieful de la Bajanovo, reg. Elhovo, sau toiagul cu şarpele, pe trei reliefuri de la Batkun, din cele 300 de plăci votive descoperite aici, sau pomul şi dubla secure a lui Pan la Liljace, pe care se poate vorbi fără îndoială de un sincretism, pe celelalte plăci unde călăreţul nu este însoţit de nici un atribut străin iconografiei Eroului, nu putem avea în nici un caz un fenomen sincretic. Alăturarea la imaginea Eroului a numelui unei divinităţi străine către care se face închinarea trebuie să aibă o altă explicaţie, care rămîne de descoperit în puţinele izvoare care ne stau la îndemînă. Explicaţia unei divinităţi proteice, răspîndită pe întreg teritoriul, care se colorează diferit, în variate părţi ale lumii tracice, este o explicaţie care se oferă cînd nu poate fi găsită o alta mai bună. Louis Robert, atunci cînd a întreprins studiul divinităţii anatoliene Kakasbos, s-a aflat în faţa unei realităţi similare. Se credea într-o divinitate călare, proteică, informă, comună unui vast teritoriu, căpătînd coloraturi diferite, în diverse regiuni ale Anatoliei. Analiza amănunţită iconografică şi

[17] *Ibidem*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

onomastică a dus la identificarea unor divinităţi variate. Urmînd metoda lui Louis Robert, trebuie în orice caz să eliminăm, din discuţia asupra caracterului Eroului, divinităţi ca Derzelas, care deşi călare au o altă iconografie şi alte atribute.

Avem însă printre documentele tracice o epigramă descoperită la Belograd, nu departe de Odessa, în interiorul teritoriului, publicată şi interpretată de G. Mihailov [18], devenită celebră prin conţinutul ei plin de sensuri tăinuite. Textul epigramei, restabilit de G. Mihailov, este următorul (ne vom opri asupra primei fraze) : „Dinis, fiul lui Rescuporis, *aşa cum a făgăduit Nimfelor*, a pus (a consacrat) aici (în acest loc) monumentul (reprezentarea) Eroului ; el a supravieţuit fiului său, acesta a devenit un vestit Erou nemuritor''.

Deci, Dinis consacră o imagine a Eroului, aşa cum făgăduise Nimfelor. Cui poate el consacra deci această imagine decît Nimfelor cărora le-o făgăduise? Această interpretare îşi găseşte ilustrarea pe o tăbliţă votivă descoperită în Nimphaeumul de la Burdapa, pe valea Mariţei, la vest de Philippopolis (IGB, III, 1, 1 368) care poartă, deasupra imaginii tip a călăreţului, o dedicaţie către Nimfe. Dedicaţia către nimfe, divinităţi care asigură protecţia lor copiilor morţi de timpuriu, nu poate surprinde, dar o identificare între nimfe şi cavalerul trac este greu de explicat, în timp ce explicaţia oferită de epigrama tracică este în concordanţă cu ceea ce ştim despre eroizare. Deci imaginea Eroului este *închinată* Nimfelor, în cazul de faţă, în alte cazuri lui Apollo sau Asclepios sau altora. Aici revenim la cuvintele lui Boyancé : „le moment décisif de l'héroïsation est celui où une image du héros est placée à côté de celle des Dieux. Il ne s'agit plus seulement de cet hommage qui consiste à dédier à une divinité la statue d'un mortel comme une ofrande ; il s'agit de mettre cette statue près de la leur, d'élever le nouveau à la dignité de leur parèdre'' [19].

Şi atunci, dacă acceptăm că numeroşii călăreţi care populează cu chipul lor universul mistic al tracilor sînt expresia iconografică a cultului Heroilor, ni se pare mult mai firesc a vedea prezenţa lor în sanctuarele unor divinităţi olimpice, însoţite de dedicaţii închinate acestora, ca o desăvîrşire a eroizării lor. Să nu uităm că în aceste sanctuare există şi plăci votive pe care divinitatea respectivă este înfăţişată cu chipul şi atributele ei tradiţionale.

Această explicaţie, dată neînţelesului „Cavaler trac'', am încercat să o construim ţinînd seama de nişte legi interne ale fenomenului religios, de izvoarele pe care le avem la dispoziţie şi de credinţa că o explicaţie care nu îşi găseşte analogii şi suport în nici o altă religie, cum era cea dată pentru sanctuare pînă acum, nu poate fi cea justă.

---

[18] G. Mihailov, REG, 44, 1951, p. 104; IGB, II, 796:
Ἔνθα Δινις ἀνέθετο Ρησκουπορεος Ἥρωι// ὑπὲρ ζωῆς πελλόμενος τέκνοιο Νύμφης τε κούραις// θεαῖς εὐξάμενος·ἐγένετο πολυλατος ἥρως// ἀθάνατος. ἐν δὲ Ῥόδοισι ῥόδον ἐπιχεύσατε// τῷ περιβωμόῳ ὦ φιλάδελφον γένο(ς) καθ'ὑμῶν// ὁ βίος ἔνθα τότε μ'ὁρῶντα αὔξει ὡς τὸ πρότερον.

[19] Vezi nota 9.

https://biblioteca-digitala.ro

REMARQUES SUR L'HÉROÏSATION THRACE

RÉSUMÉ

L'auteur reprend l'étude des reliefs représentant le « Cavalier thrace », avec le groupe des monuments funéraires créés dans le monde anatolien et diffusés ensuite dans les villes hellénistiques du Pont Gauche. Les reliefs votifs thraces en ont repris non seulement l'iconographie, mais aussi la signification de l'héorïsation même. Il s'agit donc en Thrace non d'une seule divinité de caractère protéïque (figurée sous la forme de ce Cavalier), mais d'une multitude de « morts héroïsés », divinités protectrices des différentes communautés d'adorateurs.

La version complète, en langue française, de cette étude va paraître dans « Dialogues d'Histoire Ancienne », Besançon, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UNELE DATE PRIVIND PRACTICAREA MEŞTEŞUGURILOR ÎN AŞEZĂRILE DACO-ROMANE DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

DE

MARIANA MARCU

Cercetările arheologice pe care le-am întreprins în judeţul Braşov pentru cunoaşterea culturii materiale a populaţiei autohtone de la începutul epocii prefeudale s-au soldat cu identificarea a numeroase aşezări aparţinînd daco-romanilor. Ca urmare, s-au putut dezveli pînă în prezent 27 de locuinţe şi peste 100 de gropi menajere în staţiunile de la Hărman 1 [1], Hărman 2 [2], Hărman 3 [3], Prejmer 1, Măgurele 1, Măgurele 2, Cristian 2 [4], Şercaia 1, Ticuşu Vechi etc.

Frecvenţa şi intensitatea locuirii acestei zone la sfîrşitul secolului al III-lea şi în cursul secolului al IV-lea este dovedită de numărul mare de aşezări din acest cadru geografic relativ restrîns, prin bogatele vestigii constînd atît din complexe de locuit, cît şi din numeroase materiale arheologice (unelte, obiecte, podoabe, ceramică etc). Toate acestea au contribuit la dobîndirea unei imagini asupra vieţii materiale şi chiar spirituale a comunităţilor menţionate, care ne permite să conturăm o serie de aspecte legate de modul de viaţă, de ocupaţiile şi preocupările lor.

În funcţie de datele şi dovezile obţinute cu prilejul cercetării acestor staţiuni reiese că locuitorii lor erau modeşti agricultori şi crescători de animale, care trăiau în aşezări cu caracter rural, deschise, plasate în zone propice desfăşurării acestor două ocupaţii de bază. Ei mai practicau însă şi o seamă de activităţi cu caracter meşteşugăresc, completate de unele îndeletniciri casnice, în măsură să ilustreze că aceste aşezări erau probabil şi mici nuclee economice care îşi asigurau o mare parte a mijloacelor de trai, valorificînd în acest scop o mare parte a resurselor materiale oferite de mediul înconjurător.

În ideea ilustrării acestei situaţii ne-am propus ca în cele ce urmează să prezentăm principalele vestigii arheologice în măsură să lămurească aspectele legate de economia aşezărilor. Mai precis, ne-am propus să ne referim aici la ansamblul descoperirilor legate de practicarea meşteşugurilor şi îndeletnicirilor casnice atestate arheologic în aceste staţiuni şi de semnificaţia lor în cadrul vieţii economice a localnicilor.

Prelucrarea metalelor. În cadrul meşteşugurilor cunoscute şi practicate în perioada post-romană în aşezările la care ne referim, considerăm

---

[1] A. D. Alexandrescu, I. Pop şi M. Marcu, Materiale, 10, 1973, p. 231. şi urm.
[2] M. Marcu, Cumidava, 5, 1972, p. 47 şi urm.
[3] Idem, Cumidava, 6, 1973, p. 39 şi urm.
[4] Idem, Cumidava, 2, 1968, p. 43 şi urm.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1980, p. 365—375

https://biblioteca-digitala.ro

că prelucrarea metalelor era una din ocupaţiile de bază. Această activitate avea ca rezultat punerea la îndemîna populaţiei a uneltelor de fier în special, necesare în mai toate domeniile. Extragerea şi prelucrarea metalelor era, de la sine înţeles, o ocupaţie primordială, mai ales a comunităţilor care trăiau în zone bogate în minereu de fier şi cărbune, zone binecunoscute locuitorilor fostei Dacii.

Cercetarea arheologică a îmbogăţit în ultima vreme informaţiile noastre în acest domeniu arătînd că descoperirea unor importante dovezi asupra prelucrării metalelor şi în alte zone decît cele clasice ilustrează că, din momentul generalizării metalurgiei fierului, oamenii nu au exploatat numai marile depozite de materie primă, ci au învăţat să depisteze şi depozitele mai modeste cu caracter local [5], în măsură să suplinească necesarul de minereu pentru confecţionarea uneltelor şi armelor. Acest fenomen par să-l exprime şi descoperirile făcute în aşezările prefeudale timpurii de pe teritoriul judeţului Braşov.

Este ştiut faptul că acest ţinut nu a fost o zonă minieră propriu-zisă în cadrul economiei spaţiului carpato-dunărean. Totuşi în sud-estul Transilvaniei au fost cunoscute din vechime unele modeste depozite de lignit (Cristian, Codlea), mineralizări de fier (Şinca Veche), nichel (Holbav, Poiana Mărului), turbă (Dumbrăviţa Bîrsei, Satu Nou) [6] etc., care au putut aproviziona pe locuitorii acestui ţinut cu materii prime de maximă importanţă pentru confecţionarea uneltelor.

În cadrul aşezărilor de faţă descoperirea a numeroşi bulgări de zgură, deşeuri de la reducerea minereurilor de fier, este o dovadă de necontestat că în toate aceste staţiuni au existat meşteri care s-au ocupat cu acest meşteşug. Cei mai mari bulgări de zgură s-au găsit în aşezarea Măgurele 1, aruncaţi în dezordine în cîteva gropi şi într-o locuinţă. Ei au fost consideraţi deşeuri în urma procesului de reducere şi de aceea au fost sfărîmaţi în bucăţi pentru a putea fi desprinşi din cuptor. Faptul că unii bulgări de zgură de la Măgurele 1, Hărman 1, Prejmer 1 mai păstrează şi o oarecare greutate dovedeşte că ei mai conţin în bună parte fier, pentru că temperatura care se putea realiza în cuptoarele primitive de redus minereu nu depăşea în general 1 000°, şi ca atare era insuficientă pentru topirea şi reducerea întregii cantităţi de metal din materia primă. Astfel, metoda folosită la reducere era destul de neeconomicoasă [7].

Cîteva fragmente (plăci) de zgură (de data aceasta mai uşoare) s-au descoperit la Hărman 2. Pe unele s-a lipit multă cenuşă rezultată de la arderea incompletă a stufului. Considerăm aceste indicii deosebit de preţioase, căci datorită lor aflăm în mod neaşteptat că pentru întreţinerea focului din cuptoarele de redus minereu se mai folosea, probabil, în anumite etape ale procesului de reducere, şi stuful. Altfel nu ne putem explica această lipire de bulgării de zgură a unor urme de stuf în bună

---

[5] Şt. Olteanu şi C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, p. 16–17; Şt. Olteanu, *Reflectarea istoriei gîndirii şi creaţiei tehnico-ştiinţifice a poporului român în izvoarele noastre medievale*, comunicare prezentată la colocviul intitulat „Unitate şi continuitate în istoria civilizaţiei populare româneşti", Sibiu, martie 1979.

[6] M. Iancu şi colab., *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, I, Bucureşti, 1960, p. 649; *Judeţul Braşov*, Bucureşti, 1971, p. 41–44.

[7] Şt. Olteanu şi C. Şerban, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

parte ars. Şi aici, ca şi în alte împrejurări, se dovedeşte că oamenii locului ştiau să valorifice toate resursele locale necesare în activităţile lor. În cazul de faţă, faptul că aşezarea Hărman 2 se găsea pe marginea mlaştinii eutrofe Hărman-Prejmer explică de ce oamenii recurgeau şi la acest material.

Dacă descoperirile menţionate pînă acum oferă unele date referitoare la materia primă, descoperirea făcută în aşezarea Cristian 2 aduce unele precizări în legătură cu instalaţia propriu-zisă de redus minereu. Astfel, într-una din gropile menajere din aşezarea amintită a fost descoperit un fluier de foale (duză, mufă), lucrat din lut, de 25 cm, prin care se activa tirajul în cuptorul de redus minereul de fier. Datorită contactului său prelungit cu sursa de încălzire fluierul s-a vitrificat pe o parte, fapt pentru care va fi fost înlocuit şi aruncat în groapa menajeră. Cercetările de la Cristian 2 nu s-au putut continua, aşezarea prefeudală timpurie aflîndu-se sub vatra actuală a comunei. Totuşi, datorită acestei descoperiri, ca şi a uneia din gropile din apropiere, care a fost umplută cu o mare cantitate de bulgări de chirpici, fragmente de vetre, zgură şi arsură, putem presupune că nu departe de aceste gropi se afla un cuptor de redus minereul de fier.

Un fapt în măsură să indice practicarea fierăritului mai este următorul : în aşezările de la Hărman 1 şi Hărman 2 s-au găsit numeroase fragmente de coarne de cerb, parte din ele în curs de prelucrare. Dintre ele, două vîrfuri de coarne de la Hărman 2, retezate drept, prezintă un început de găurire, pentru a deveni probabil mînere de cuţite. Aceste dovezi indicînd elemente constitutive ale unor unelte pot ilustra de asemenea practicarea pe loc a fierăritului şi a prelucrării cornului, meşteşuguri destinate obţinerii uneltelor şi obiectelor necesare în gospodărie.

Materia primă pentru prelucrarea uneltelor putea proveni fie din depozitele de mineralizări de fier (amintite mai sus), fie mai probabil din depozitele de oxizi de fier de origine sedimentar-aluvionară din nivelurile lenticulare din malul apelor, pe care meşterii locali deprinseseră să le caute şi să le depisteze, ca o preocupare transmisă din generaţie în generaţie.

În acea etapă de dezvoltare a metalurgiei, meşterului fierar îi reveneau mai multe atribuţii : depistarea şi extragerea materiilor prime, reducerea minereurilor, cît şi prelucrarea şi transformarea lupelor de fier în obiecte gospodăreşti sau arme. Această situaţie s-a prelungit mult în timp, pînă la începutul epocii feudale, mai ales în zonele aflate la mari depărtări de bazinele şi depozitele bogate în minereu de fier şi cărbune [8]. Situaţia de faţă se datora atît condiţiilor grele de transport al materiilor prime la distanţe mari, cît şi insuficienţei obiectelor finite care să parvină pe calea schimburilor comerciale.

Mai ales în perioada de după dezmembrarea organizării administrative a provinciei romane Dacia, viaţa economică şi comercială, mult scăzută şi încetinită, va fi dus la intensificarea meşteşugurilor la nivelul aşezărilor rurale, pentru satisfacerea comunităţilor omeneşti cu necesarul de unelte de muncă realizate prin mijloace, resurse şi procedee locale. De aceea, necesitatea de a fi cît mai aproape de aceste resurse reprezenta

---

[8] *Ibidem*, p. 16—19.

https://biblioteca-digitala.ro

încă un motiv de ordin economic de alegere a poziţiei aşezărilor în preajma apelor, în malurile cărora se puteau depista aceste modeste dar preţioase depuneri de mineralizări de fier sub formă de lentile.

Astfel, prima grupă de staţiuni de la Hărman 1, Hărman 2, Hărman 3 şi Prejmer se află pe marginea întinsului „şes umed" al mlaştinilor eutrofe Hărman-Prejmer, zonă înţesată şi de numeroase izvoare cu curs meandrat sau staţionare. A doua grupă de aşezări (Măgurele 1, Măgurele 2, Cristian 2) se află la poalele zonei piemontane a munţilor scunzi ai Poienii Braşovului, aproape de rîul Bîrsa. Şi în cazul său, probabil că nu este lipsită de semnificaţie denumirea de „Bîrsa Fierului" pentru una din ramificaţiile acestui rîu, denumire care provine de la culoarea galben-roşcată a solurilor din malurile sale, ca urmare a conţinutului lor în oxizi de fier de origine sedimentar-aluvionară. Nu mai vorbim de poziţia aşezărilor din cea de-a treia grupă, din Ţara Făgăraşului, de la Şercaia şi Ticuşu Vechi, aflate direct pe malul apelor (Olt şi Şinca). Cărbunele necesar în procesul de reducere al minereurilor de fier putea fi oferit de depozitele de lignit de la Cristian sau Codlea. (Ne întrebăm dacă în cazuri extreme nu se vor fi folosit şi depozitele de turbă din mlaştini.)

Socotim util ca în continuare să menţionăm pe scurt şi piesele de fier descoperite în aşezările prezentate, ele însele putînd fi măcar în parte dovezi ale practicării fierăritului în acele puncte. Astfel, din seria de şase lame de cuţitaşe de fier, două s-au găsit la Hărman 1 [9], două la Hărman 2, unul la Cristian 2 şi unul la Şercaia 1. Ele sînt de dimnsiuni mici şi în prelungire au cîte un mîner pentru a fi prinse în plăsele de corn sau lemn.

La Măgurele 1 a fost găsită o lamă de fier cu capetele prelungite în sus, unealtă folosită pentru cojit copacii sau despicat lemnul în scînduri.

La Hărman 2 a fost descoperit un fragment de seceră cu vîrful rupt şi două străpungătoare duble cu capetele ascuţite ca nişte ace.

În aşezările de la Cristian 2 şi Măgurele 1 au fost descoperite două amnare, unul de tipul cu capetele răsucite în sus în sens circular, iar celălalt de formă dreptunghiulară. Mai amintim şi două torţi de găleţi provenind de la Hărman 1 şi Hărman 2, una avînd raza de 8 cm şi cealaltă de 10,5 cm. La Prejmer 1 s-a mai găsit un obiect de fier cu aspect neprecizat, de mici dimensiuni, iar la Hărman 1 un altul avînd o lungime de 21 cm, prevăzut la un capăt cu un tub conic pentru a fi fixat în coadă, iar celălalt capăt rupt sau ascuţit în formă de daltă.

În aşezările la care ne referim nu s-au descoperit arme cu excepţia unui vîrf de lance din fier, de forma unei frunze alungite, prevăzut cu un tub conic pentru a fi fixat în coadă, provenind de la Hărman 2, localitate în care s-a mai găsit un minuscul vîrf de săgeată nefolosit, lucrat din corn, prevăzut cu un peduncul subţire pentru a fi introdus într-o tijă.

Aşa cum spuneam, unele din aceste descoperiri de unelte, obiecte şi chiar arme din fier indică la rîndul lor practicarea fierăritului în aceste aşezări. De asemenea, ele mai indică prin destinaţia lor o serie întreagă de alte ocupaţii şi meşteşuguri cunoscute şi practicate de locuitorii acestui ţinut.

---

[9] A. D. Alexandrescu, I. Pop şi M. Marcu, *op. cit.*, p. 254, pl. XIX, fig. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

După felul cum aceste piese se grupează pe staţiuni, putem încheia cu o apreciere de ordin general (pentru că un comentariu complet nu se poate face încă, dat fiind caracterul parţial al săpăturilor în aceste aşezări), în sensul că cele mai semnificative dovezi privind diferitele procese ale metalurgiei fierului s-au găsit la Hărman 1, Hărman 2, Cristian 2 şi Măgurele 1 (de asemenea şi aşezarea de la Măgurele 2 se anunţă ca un important punct cu evidente dovezi de prelucrare a metalelor). Toate aceste staţiuni contemporane se găsesc în Ţara Bîrsei, unde întîmplarea face ca în aceste puncte cercetările să fie mai avansate faţă de faza de sondaje din celelalte aşezări contemporane din judeţul Braşov. Practicarea fierăritului în cel puţin cinci din cele şapte staţiuni cercetate din această zonă geografică destul de restrînsă nu este puţin lucru, ci un fapt deosebit de grăitor pentru un ţinut aflat la distanţe destul de mari de zonele bogate în minereu de fier şi cărbune din spaţiul carpato-dunărean. Aceste considerente ne-au îndemnat să presupunem că la baza practicării meşteşugului fierăritului din această zonă au putut fi folosite măcar în parte şi unele resurse locale de materii prime cunoscute şi exploatate de localnici.

Prelucrarea lemnului. Un alt meşteşug deosebit de util a fost lemnăritul. Acesta era favorizat şi de apropierea pădurilor la mai toate aşezările cercetate. Cu ajutorul uneltelor de fier lemnul trebuia tăiat, fasonat şi transformat în material de construcţie (pari, bîrne, scînduri, nuiele) pentru confecţionarea scheletului lemnos al locuinţelor, sau pentru realizarea celor cîteva elemente de mobilier. Urmele gropilor de pari la locuinţele aşezărilor Hărman 1, Hărman 2 şi Hărman 3, ca şi descoperirea în gropile şi locuinţele aşezărilor a numeroase fragmente de pereţi de locuinţe cu amprente de pari, nuiele şi scînduri (Hărman 1, Prejmer 1, Şercaia 1 etc.) vorbesc despre practicarea acestui meşteşug al prelucrării lemnului.

În interiorul locuinţelor se amenaja desigur şi un mobilier, în mare parte tot din lemn. Acelaşi material se folosea pentru confecţionarea mai multor instalaţii şi obiecte gospodăreşti între care important era şi războiul de ţesut vertical, despre a cărui existenţă avem numeroase dovezi, prin descoperirea în toate aşezările a peste 50 de greutăţi de lut pentru întinderea firelor (urzelii). De asemenea, în aşezare de la Măgurele 1 s-a descoperit o lamă de fier, lată de 3 cm, cu două prelungiri orientate în sus. Această unealtă putea fi folosită la cojirea lemnului şi la despicarea sa în scînduri. Am mai amintit şi descoperirea unui topor de fier în spaţiul aşezărilor de la Hărman 2, dar, pentru că această unealtă nu a fost găsită într-un complex închis, iar în acest spaţiu au mai existat şi alte aşezări datînd din mai multe epoci istorice, nu putem şti cărei aşezări îi aparţine această piesă.

Prelucrarea pietrei este unul din meşteşugurile practicate cu siguranţă în aşezările la care ne referim. Aşa cum am arătat mai sus, locuitorii acestor aşezări, în calitatea lor de agricultori, aveau nevoie şi de rîşniţe pentru transformarea grînelor în făină.

Majoritatea rîşniţelor fragmentare găsite în aşezări erau de tipul celor rotative, lucrate din tuf vulcanic. În aşezările de la Măgurele 1 şi Cristian 2 s-au descoperit însă şi trei pietre de rîşniţă a căror confecţionare a fost făcută pe loc. Astfel, într-una din gropile menajere de la Cristian 2 s-au găsit aruncate două pietre de rîşniţă, cioplite într-o rocă masivă, avînd diametrele de 45 şi 48 cm şi înălţimile de 18 cm. Ambele aveau un

https://biblioteca-digitala.ro

aspect nefinisat şi cîte un început de găurire. Probabil că din cauza grosimii lor excesive nu au putut fi găurite şi, ca atare, au fost aruncate în groapă ca rebuturi. De asemenea, într-una din gropile de la Măgurele 1, s-a găsit o piatră mare de rîşniţă cu diametrul de 43/37 cm şi cu înălţimea de 7,5 cm, lucrată grosier dintr-o rocă cu aspect de conglomerat.

Aceste descoperiri ne fac să ne gîndim că în aşezări trebuiau să existe şi meşteri pietrari care să facă faţă necesităţilor de moment, în privinţa confecţionării unor unelte şi instalaţii necesare activităţilor zilnice, deoarece, datorită materialului din care erau confecţionate (tuful vulcanic care se găsea doar în anumite regiuni), majoritatea acestor unelte erau dobîndite pe calea schimburilor comerciale. Acestea se dovedeau însă insuficiente, de vreme ce, aşa cum am arătat, în unele aşezări s-au semnalat piese aflate în curs de execuţie, cioplite din piatră obişnuită, lucrate desigur de localnici, care, cu mijloacele lor mai mult sau mai puţin rudimentare sau lipsiţi de materia primă cea mai indicată, încercau totuşi să suplinească nevoile curente, dar nu totdeauna cu succes, aşa cum ne arată cele două pietre-rebuturi de la Cristian 2, sau rîşniţa mult mai puţin eficientă din rocă conglomerată de la Măgurele 1.

Nu mai puţin importantă este şi o altă serie de unelte mai modeste, cutele de ascuţit din gresie [10], nelipsite din toate aşezările, care, la rîndul lor, erau rodul muncii meşterilor pietrari locali.

Prelucrarea osului şi cornului este un meşteşug a cărui practicare este bine atestată, mai ales în aşezările de la Hărman 1, Hărman 2 şi Cristian 2. În aceste staţiuni au fost descoperite atît fragmente de corn neprelucrate, cît şi piese în curs de prelucrare sau finite, care atestă prezenţa aici şi a unor meşteri care se ocupau cu executarea unor unelte, obiecte şi podoabe din aceste materiale. În aşezarea de la Hărman 1 s-au găsit cîteva coarne de cerb. La Hărman 2 s-au găsit mai multe asemenea exemplare. Unele erau doar retezate drept, alte două aveau un început de găurire şi erau în curs de lustruire spre a deveni mînere de cuţite. Astfel, din corn au fost tăiate două plăsele de cuţit foarte fine şi subţiri. Pe suprafaţa lor exterioară se văd urmele cuţitului cu care au fost răzuite. Ele fuseseră prinse de lama unui cuţitaş cu nituri, ale căror urme se mai observă încă. Tot din corn au mai fost confecţionate şi două străpungătoare duble, unul mai fin şi altul mai gros. A mai fost găsit aici un vîrf de corn tăiat în patru muchii probabil spre a se desprinde din el plăcuţe pentru confecţionarea pieptenilor şi a plăselelor de cuţite. Într-una din gropile aceleiaşi aşezări s-a mai găsit şi un vîrf de săgeată din corn cu un peduncul subţire.

În aşezările de la Hărman 1 şi Hărman 2 s-au descoperit patru piepteni — piese finite — rod al muncii meşterilor care prelucrau cornul. Trei dintre ei sînt întregi, iar al patrulea este fragmentar. Doi sînt de tipul cu marginea arcuită, altul în formă de clopot [11] şi ultimul, de tipul cu apucătoare dreptunghiulară [12]. Acesta din urmă este frumos decorat cu împunsături cu acul, cu care s-au realizat două linii în zig-zag dispuse între cîte două linii drepte orizontale. Dealtfel, la Hărman 2, de unde provine şi pieptenele cu apucătoare dreptunghiulară, s-au mai găsit şi

[10] *Ibidem*, pl. XIX şi fig. 5.
[11] *Ibidem*, pl. XIX şi fig. 8.
[12] M. Marcu, Cumidava, 5, 1972, fig. 2/15.

https://biblioteca-digitala.ro

două străpungătoare de fier duble, ascuţite ca nişte ace, care probabil că vor fi folosit şi la decorarea pieptenilor.

Între obiectele de toaletă sau de podoabă lucrate din corn mai amintim şi un pandantiv piramidal, prevăzut la partea superioară cu o gaură pentru a fi atîrnat[13], descoperit la Hărman 1. În aceeaşi staţiune s-au mai descoperit şi două pandantive din colţi de porc [14]. Un altul, tot dintr-un dinte de animal, provine de la Măgurele 1.

Prelucrarea osului se mai făcea şi în scopul confecţionării unor străpungătoare, ca acelea descoperite la Hărman 1 sau Prejmer 1, necesare la găurirea şi cusutul pieilor sau la decorarea vaselor. Pentru ascuţirea şi lustruirea lor se foloseau bolovani de gresie pe care se mai păstrează urmele acestei operaţii.

Din cele prezentate mai sus reiese că meşteşugul prelucrării osului şi cornului este bine atestat în aşezările noastre; se remarcă în mod deosebit în această privinţă aşezarea de la Hărman 2 unde s-au descoperit pînă în prezent cele mai multe dovezi privind fazele de prelucrare a cornului pînă la piesele finite. Cu toate că aceste piese nu s-au descoperit la un loc şi însoţite de deşeurile de prelucrare (pentru că la Hărman 2 nu am dezvelit deocamdată decît o locuinţă şi cîteva gropi menajere), este totuşi cert că mai ales în acest punct (dar şi la Hărman 1, Prejmer 1 şi Cristian 2) au existat ateliere şi meşteri care s-au ocupat de confecţionarea obiectelor de os şi corn.

Aceste descoperiri îşi găsesc analogii în aşezarea contemporană de la Bîrlad-Valea Seacă (Moldova) unde locuinţele dezvelite s-au dovedit a fi adevărate ateliere de prelucrat cornul de cerb [15].

Descoperirea acestor ateliere explică multitudinea de piepteni, pandantive şi alte obiecte de acest gen aflate în spaţiul carpato-dunăreano-pontic, a căror provenienţă locală este astfel de necontestat.

Prelucrarea pieilor. Practicarea pielăritului şi cojocăritului este mai greu de dovedit arheologic pe baza descoperirilor din aşezările la care ne referim. Totuşi, argumente de ordin logic şi cîteva dovezi materiale îl atestă la rîndul său.

În primul rînd creşterea animalelor presupune şi cunoaşterea procedeelor de prelucrare a pieilor, în vederea confecţionării multor elemente de vestimentaţie şi menajere. De asemenea probabil că cele două străpungătoare duble din corn provenind de la Hărman 2, precum şi celelalte două simple, de os, descoperite la Prejmer 1 erau folosite şi pentru găuritul şi cusutul pieilor din care se făceau articole de îmbrăcăminte, încălţăminte, de harnaşament etc.

Prelucrarea lînii şi fibrelor (torsul, ţesutul). Dovezile materiale privind prelucrarea lînii şi fibrelor sînt destul de numeroase şi concludente în aşezările menţionate. Creşterea animalelor, în special a oilor, punea desigur la dispoziţia locuitorilor din această zonă lîna necesară confecţionării unor importante elemente de vestimentaţie şi de uz casnic. De

---

[13] A. D. Alexandrescu, I. Pop şi M. Marcu, *op. cit.*, pl. XIX, fig. 7.

[14] *Ibidem*, fig. 6.

[15] V. Palade, ArhMold., 6, 1966, p. 261 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea se poate presupune că între plantele de cultură, localnicii ar fi trebuit să aibă în vedere inul și cînepa.

Această îndeletnicire se poate dovedi arheologic prin mai multe descoperiri. Acestea constau din 30 de fusaiole și peste 50 de greutăţi de lut pentru războiul de ţesut vertical, găsite în toate aşezările, fără excepţie. Fusaiolele sînt de dimensiuni diferite. Au forme sferice, bitronconice, cilindrice [16], sau elipsoidale; unele sînt lucrate din fragmente ceramice, întotdeauna din cioburi din pastă fină modelate la roată. O parte a acestora din urmă se găseasc în stadii diferite de prelucrare (ca cele descoperite la Măgurele 1 și Cristian 2). Greutăţile de lut sînt la rîndul lor de 3 feluri : 1 : piramidale (fragment de piramidă) [17], 2 : conice [18] și 3 : sferoidale. Exemplarele piramidale (fragment de piramidă) sînt decorate cîte odată pe suprafaţa superioară cu cîte o adîncitură [19] sau cu cîte o cruce, făcute cu degetul.

Cele mai multe greutăţi de lut s-au găsit în aşezările de la Hărman 1, Hărman 2, Măgurele 1, Şercaia 1. Astfel numai în locuinţa nr. 3 de la Hărman 1 s-au găsit 12 exemplare de formă piramidală, dintre care 5 întregi. Un alt grup de patru greutăţi de formă conică s-au găsit în caseta locuinţei nr. 5 din aceeaşi aşezare, toate avînd cîte o urmă (pată) de ardere secundară identică.

Am mai amintit descoperirea în aşezarea de la Hărman 2 a unei foarfeci de fier pentru tuns oile [20], dar această piesă nu a fost găsită într-un complex închis, ci se afla în stratul de cultură din care se adîncesc complexele arheologice ale mai multor aşezări din epoci istorice diferite. Am menţionat totuşi aici această descoperire pentru că uneltele de acest fel nu au înregistrat modificări din punct de vedere al formei începînd din prima epocă a fierului pînă în perioada de trecere la feudalism.

Prelucrarea lutului. Lutul, acest material care se găsea cel mai la îndemîna locuitorilor aşezărilor, era larg folosit în numeroase activităţi, aşa cum am arătat mai sus. Pentru extragerea lui se săpau gropi chiar în spaţiul aşezărilor; apoi el era folosit la lipirea şi lutuirea suprafeţelor interioare şi exterioare ale pereţilor locuinţelor. Cu lut se confecţionau vetrele, se amenajau cuptoarele de ars oale şi cele de redus minereu. Din acelaşi material se confecţionau o serie de unelte şi obiecte necesare la practicarea unor meşteşuguri şi îndeletniciri casnice, ca fusaiolele, greutăţile pentru războiul de ţesut, fluierele (duzele, mufele) pentru foalele de la cuptoarele de redus minereul de fier; din lut se confecţionau şi unele elemente de podoabă (mărgele, care apoi se colorau şi se decorau) etc.

Lutul mai avea o largă folosire la confecţionarea vaselor necesare în fiecare gospodărie.

Olăritul este meşteşugul cel mai bine documentat şi reprezentat în aceste aşezări.

Datorită cercetărilor cu caracter parţial, în unele cazuri în fază de sondaj, din aşezările de faţă nu au fost încă descoperite *in situ* cuptoare de ars oale. Prezenţa lor însă nu se poate nega pentru că ele sînt

---

[16] A. D. Alexandrescu, I. Pop şi M. Marcu, *op. cit.*, pl. XIX, fig. 9—11.
[17] *Ibidem*, fig. 12.
[18] *Ibidem*, fig. 13.
[19] Cf. *Supra*, nota 17.
[20] M. Marcu, în *Ţara Bîrsei. Monografie etnologică*, I, Bucureşti, 1972, p. 41, fig. 5/b.

https://biblioteca-digitala.ro

de presupus la tot pasul printr-o seamă de dovezi care le atestă existenţa. Astfel, în aşezarea de la Hărman 1, în gropile menajere, s-au găsit cîteva exemplare de vase a căror ardere s-a făcut pînă la vitrificare. De asemenea, o frumoasă oală-borcan, din pastă fină, cenuşie, lustruită, a fost aruncată într-o groapă menajeră din cauza deformării sale excesive în cuptorul de ars oale, probabil ca urmare a supraîncărcării lui cu vase.

În gropile menajere de la Măgurele 1, în mai bine de opt cazuri, am găsit fragmente de grătare de lut prevăzute cu găuri de la cuptorul de ars oale.

Tot în sprijinul presupunerii existenţei unor instalaţii pentru arderea oalelor vine şi marea cantitate de ceramică, mai ales cea lucrată cu mîna, care se găseşte în toate aşezările prezentate. Această categorie ceramică era cu siguranţă lucrată pe loc. Vasele de acest fel, aflate aici din abundenţă, pot indica şi confecţionarea lor în fiecare gospodărie. Obiectul preocupărilor unor meşteri olari specializaţi socotim că îl făceau mai mult vasele executate la roată din pastă fină şi zgrunţuroasă, categorii ceramice de asemenea bine reprezentate în toate aşezările fără excepţie. Toate acestea dovedesc şi sprijină ipoteza practicărilor sistematice şi a acestui meşteşug în aşezările la care ne referim.

Din datele arătate mai sus, considerăm că putem desprinde unele trăsături privind economia aşezărilor studiate. În primul rînd remarcăm gama largă şi bine diferenţiată de meşteşuguri care erau cunoscute şi practicate de localnici. Dat fiind faptul că în aceeaşi aşezare s-a atestat practicarea mai multor meşteşuguri chiar în condiţiile cunoaşterii sale parţiale, considerăm că nu este vorba în ansamblul lor de comunităţi mai mult sau mai puţin specializate într-un domeniu sau altul. Din descoperirile de faţă, cît şi din poziţia aşezărilor, favorabilă practicării tuturor activităţilor, reiese că acestea erau fiecare în parte mici nuclee economice bine definite, în stare să asigure o bună parte din cerinţele vieţii cotidiene specifice mediului de viaţă rural. Acest aspect de ordin economic era strîns legat de organizarea social-politică în obşti săteşti a populaţiei daco-romane de la sfîrşitul secolului al III-lea şi din secolul al IV-lea, fenomen care se va fi accentuat în urma dispariţiei organizării statale romane în spaţiul intra-carpatic.

Zona sud-est transilvăneană nu a fost un ţinut urbanizat, în cadrul provinciei romane Dacia. De aceea, schimbările pe plan politic, social şi economic înregistrate după desfiinţarea provinciei romane nu par să fi afectat prea mult viaţa comunităţilor omeneşti din această zonă; din contră, slăbirea contactelor pînă atunci directe cu lumea romană a fost urmată de extinderea şi înmulţirea aşezărilor de tip rural în acest ţinut din sud-estul Transilvaniei, zonă cu mai puţine aşezări rurale atestate pentru epoca anterioară. Astfel, Ţara Bîrsei şi Ţara Făgăraşului se acoperă de aşezări, a căror viaţă internă pare să fi fost pe cît de intensă pe atît de variată.

Nu am vrea aşadar să înţelegem prin considerarea acestor aşezări ca mici nuclee de viaţă economică şi socială că ele ar marca o etapă de regres cultural. În aceste centre rurale s-au atestat atît de variate preocupări economice, care decurg din ansamblul condiţiilor social-economice

https://biblioteca-digitala.ro

din spaţiul carpato-dunărean în această perioadă, încît credem că putem afirma fără să greşim că aceste comunităţi omeneşti s-au adaptat noilor condiţii de după retragerea armatei şi administraţiei romane, completîndu-şi unele cerinţe şi necesităţi ce nu se mai puteau satisface pe baza schimburilor comerciale.

Mai mult decît atît, am considerat că insuficienţa unor mijloace de producţie nu se datora unui regres propriu-zis pe ansamblul vieţii sociale, economice şi comerciale. Extinderea aşezărilor şi creşterea numărului lor, poziţia pe principalele artere de circulaţie, caracterul deschis, receptiv pe mai multe planuri la numeroasele aspecte ale vieţii, presupun o oarecare prosperitate. Probabil că tocmai această creştere a cantităţii de produse rezultate din practicarea agriculturii şi creşterii animalelor va fi dus la posibilitatea suplinirii unor cerinţe ale traiului zilnic cu ajutorul mijloacelor locale.

Toate acestea nu includ şi nici nu presupun scăderea sau slăbirea relaţiilor economice şi culturale dintre comunităţile omeneşti din perioada la care ne referim. Din contră, elementele de unitate şi continuitate în privinţa culturii materiale şi spirituale a populaţiei, neîntreruptele sale legături cu lumea romană întăresc cele spuse anterior. Altfel nu s-ar explica prezenţa în aceste aşezări a atîtor elemente de cultură materială şi spirituală care exprimă perpetuarea tradiţiilor dacice şi daco-romane şi în acelaşi timp încadrarea lor perfectă în spiritul şi maniera secolului al IV-lea e.n. Ne referim în special la ceramică şi la elementele de port (fibule, piepteni, mărgele, pandantive etc.), descoperite în aceste aşezări, care exprimă din plin apartenenţa lor la cultura materială a acestei perioade pe întregul spaţiu de formare a poporului român.

EINIGE BEWEISE ÜBER DIE TÄTIGKEIT DER GEWERBE IN DEN DAKISCH-RÖMISCHEN SIEDLUNGEN SÜDOSTTRANSSILVANIENS

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Arbeit bringt ein bisher unveröffentlichtes Material betreffend die handwerklichen Beschäftigungen der Bewohner der bis ins 4. Jh. u.Z. zurückreichenden dakisch-römischen Siedlungen Südosttranssilvaniens.

Die archäologischen Funde aus neun Siedlungen aus dem Umkreis der Stadt Braşov (Kronstadt) sind ein sicherer Beweis dafür, daß hier zu jener Zeit mehrere Gewerbe ausgeübt wurden, deren wichtigste auf die Verarbeitung von Metall, Holz, Stein, Knochen, Horn, Leder, Wolle, Fasern und Ton ausgerichtet waren.

Die Verschiedenartigkeit und Vielfältigkeit der Beschäftigungen der dakisch-römischen Siedler berechtigt zu einigen kennzeichnenden Beobachtungen wirtschaftlich-sozialer Art.

Nach dem Rückzug der römischen Verwaltungsorgane aus der Provinz Dazien, begann die Zahl der Siedlungen in Südosttranssilvanien

https://biblioteca-digitala.ro

sichtbar anzuwachsen. In diesen Siedlungen von Bauern, Viehzüchtern und Handwerkern herrschte damals ein ziemlich reges, blühendes Leben. Sie waren dementsprechend kleine soziale und Wirtschaftszentren, die mit allen Gebieten der früheren Provinz Dazien sowie mit den südlich der Donau gelegenen römischen Provinzen Verbindungen aufrechterhielten. Mit eigenen Mitteln befriedigten sie ihre hauptsächlichsten Bedürfnisse, die sie durch Handelsbeziehungen ergänzten.

Diese zahlreichen Beweise einer materiellen und geistigen Kultur bestätigen die Fortdauer der dakischen sowie der dakisch-römischen Traditionen, die sich organisch in den Geist und in das Lebensniveau des 4. Jh. u.Z. eingliedern.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PROBLEME ISTORICE DOBROGENE (SECOLELE VI—VII) ÎN LUMINA MONEDELOR BIZANTINE DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE DIN CONSTANȚA

DE

GH. POENARU BORDEA și R. OCHEȘEANU

Între 1962 și 1964 s-a realizat un catalog al monedelor bizantine din colecția de atunci a Muzeului din Constanța [1], cîteva considerații de ordin numismatic și istoric fiind comunicate în 1964 mai întîi [2], în 1967 apoi [3] și în cele din urmă cu ocazia celui de al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine [4], care au fost îmbogățite prin cîteva date și reflexii suplimentare prilejuite de publicarea unei colecții particulare în 1976, intrată tot în patrimoniul numismatic constănțean [5].

Cum după 1964, colecția muzeului a cunoscut un spor considerabil pe de o parte, iar cataloagele de referință utilizate inițial [6] sînt în prezent înlocuite de cataloagele lui A. R. Bellinger, Ph. Grierson, Cécile Morrisson și W. Hahn [7] pe de altă parte, a fost necesară reluarea studiului monedelor bizantine care a avut ca rezultat alcătuirea unui nou inventar, complet pînă în 1977, cuprinzînd 1 420 de exemplare de la reforma lui Anastasius [8] pînă la reforma lui Alexius I [9].

De la primele noastre cercetări am considerat colecția muzeului din Constanța ca fiind ilustrativă pentru circulația monetară din Dobrogea, deoarece colecția era formată din monede provenind din regiune, fie că

---

[1] Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, *Monede bizantine din colecția Muzeului regional de arheologie Dobrogea* (mss).

[2] *Ibidem*, la prima Sesiune de comunicări a muzeului din Constanța.

[3] *Ibidem*, la Institutul de arheologie din București în cadrul Secției de epigrafie și numismatică.

[4] Gh. Poenaru Bordea, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6—12 septembrie 1971*, III, București, 1976, p. 203—213; cf. idem, BMI, 40, 1971, 3, p. 51—60; I. Barnea, AISEE — Bulletin 10, 1972, 2, p. 143—177.

[5] Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 215—229.

[6] W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, I—II, Londra 1908; Margaret Thompson, *The Athenian Agora*, II, *Coins from the Roman through the Venetian period*, Princeton, New-Jersey, 1954.

[7] A. R. Bellinger, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, I, *Anastasius I to Maurice (491—602)*, Washington, 1966; Ph. Grierson, II, 1, *Phocas and Heraclius (602—641)*, Washington, 1968; idem, II, 2, *Heraclius Constantine to Theodosius III (641—717)*, Washington, 1968; Cécile Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, I—II, Paris, 1968; W. Hahn, *Moneta imperii Byzantini*, I, *Von Anastasius bis Justinianus I (491—565)*, Viena, 1973; II, *Von Justinus II bis Phocas (565—610)*, Viena, 1975.

[8] D. M. Metcalf, *The Origins of the Anastasian Currency Reform*, Amsterdam, 1969.

[9] Cécile Morrisson, Travaux et Mémoires, 7, 1979, p. 419—464.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, București, iulie—septembrie 1980, p. 377—396

https://biblioteca-digitala.ro

ele nu aveau locul de origine indicat, fie că provenienţa era mai mult sau mai puţin exact cunoscută. Acest fel de a înţelege lucrurile s-a dovedit exact, întrucît primele situaţii statistice au primit confirmarea monedelor publicate din săpăturile de la Histria [10] şi Dinogetia [11] pentru secolul al VI-lea, din săpăturile de la Păcuiul lui Soare [12] şi din colecţia Muzeului „Delta Dunării" din Tulcea [13] pentru secolul al XI-lea, precum şi pe cea a catalogului actual, în care materialul numismatic intrat în colecţie pînă în 1964 reprezintă doar 1/4.

Pe mari etape cronologice monedele se repartizează astfel: de la Anastasius la Constans al II-lea, 989 exemplare (69,64%); de la Tiberius al III-lea Apsimar la Nicefor al II-lea Focas, 83 exemplare (5,84%) şi de la Ioan I Zimisces la Alexius I Comnenul 348 exemplare (24,50%) [14].

Ca metodă statistică de prelucrare a materialului numismatic în vederea interpretării sale s-a folosit şi de către noi numărarea monedelor, stabilirea procentajului pentru fiecare domnie în cadrul epocii luate în consideraţie şi calcularea unui coeficient monede/an domnie [15].

Pentru secolele VI—VII, de fapt de la reforma monetară a lui Anastasius din 498 şi pînă în 658 în vremea domniei lui Constans al II-lea, situaţia monedelor de bronz se prezintă după cum urmează:

Anastasius	58 ex.	5,95% (V)	sau	58 ex./20 ani =	2,9 (VII)
Iustin I	107 ex.	10,96% (IV)	sau	107 ex./ 9 ani =	11,88 (II)
Iustinian	293 ex.	30,02% (I)	sau	293 ex./38 ani =	7,71 (III)
Iustin al II-lea	275 ex.	28,17% (II)	sau	275 ex./13 ani =	21,15 (I)
Tiberiu al II-lea Constantin	27 ex.	2,76% (VII)	sau	27 ex./ 4 ani =	6,75 (V)
Mauriciu Tiberiu	133 ex.	13,62% (III)	sau	133 ex./20 ani =	6,65 (VI)
Focas	56 ex.	5,73% (VI)	sau	56 ex./ 8 ani =	7 (IV)
Heraclius	24 ex.	2,45% (VIII)	sau	24 ex./30 ani=	0,8 [$^{23}/_{6}$ = 3,83] (VIII)
Constans al II-lea	3 ex.	0,30% (IX)	sau	3 ex./27 ani =	0,11 (IX)

Ca frecvenţă a materialului numismatic la Dunărea de Jos în frunte se află Iustinian urmat de foarte aproape de Iustin al II-lea, după care urmează Mauriciu Tiberiu şi Iustin I, ca apoi cu procente sub 6% să-i întîlnim pe Anastasius, Focas, Tiberiu al II-lea Constantin, Heraclius şi Constans al II-lea. O situaţie istoriceşte mai precisă se obţine prin calcularea coeficientului monede/an domnie (fig. 1) care dă intensitatea medie de pătrundere a numerarului de bronz. Din acest punct de vedere aflăm în frunte pe Iustin al II-lea urmat la distanţă considerabilă de Iustin I, după care se situează, fără mari diferenţe între ei, Iustinian, Focas,

---

[10] C. Preda, H. Nubar, *Histria, III, Descoperirile monetare 1914—1970*, Bucureşti, 1973, p. 78—85 şi p. 198—233.

[11] B. Mitrea, Pontica, 7, 1974, p. 49—72.

[12] Idem, la P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, Bucureşti, 1972, p. 151—212.

[13] Gh. Poenaru Bordea, V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 153—157 şi 164—166; Al. Popeea, SCN, 6, 1974, p. 237; idem, Peuce, 4, 1973—1975, p. 175—197; Al. Popeea, V. H. Baumann, Peuce, 6, 1977, p. 207—226.

[14] Gh. Poenaru Bordea, Problèmes historiques de la Dobroudja à la lumière des monnaies byzantines traités par des méthodes statistiques, Table Ronde Numismatique — statistique: Antiquité — Moyen Âge, p. 11 (rezumate difuzate de organizatori).

[15] Idem, BMI, 40, 1971, 3, p. 52; B. Mitrea, Pontica, 7, 1974, p. 48—53.

https://biblioteca-digitala.ro

Tiberiu al II-lea Constantin şi Mauriciu Tiberiu, urmaţi mult în urmă de Anastasius şi Heraclius, sau Heraclius şi Anastasius, dacă luăm în consideraţie doar monedele primilor şase ani de domnie ai lui Heraclius şi în sfîrşit de Constans al II-lea.

Faţă de vechea impresie, bazată pe marele număr de monede de la Iustinian găsite în Dobrogea[16], apărea ca o constatare nouă poziţia privilegiată a emisiunilor lui Iustin al II-lea pentru care s-a încercat explicarea printr-o domnie ca ansamblu ceva mai liniştită la Dunărea de Jos decît domnia predecesorului său şi printr-o posibilă politică inflaţionistă[17]. Această situaţie apărea chiar oarecum surprinzătoare dacă ţinem seama de împrejurarea că şi coeficientul monede/an pentru Iustin I era mai bun decît cel de la Iustinian[18], apropiat ca valoare de rata de penetraţie a emisiunilor din vremea împăraţilor Focas, Tiberiu al II-lea Constantin şi Mauriciu Tiberiu, cînd situaţia politico-militară la Dunărea de Jos se deteriorase în mod simţitor. În contradicţie aparentă cu informaţiile istorico-arheologice privind intensa activitate constructivă din vremea lui Anastasius în Dobrogea se prezenta situaţia numerarului său, explicabilă pînă la un anumit punct prin politica financiară austeră a împăratului, a cărui zgîrcenie rămîne proverbială, şi prin neliniştea pricinuită de mişcarea lui Vitalianus[19].

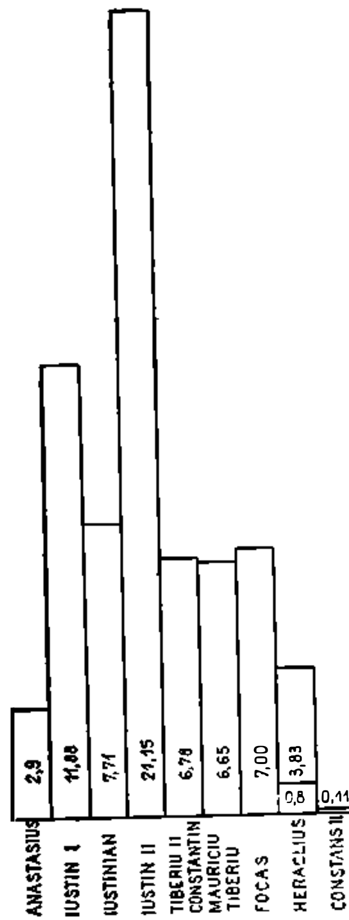

Fig. 1. — Diagrama coeficienţilor monede/an domnie.

Cifrele comentate pînă acum, în ciuda faptului că dădeau o idee mult mai precisă a pătrunderii materialului monetar decît simpla sa numărare, rămîneau insuficient de precise, echivalînd sub noţiunea încăpătoare de monedă specii monetare cu valori nominale atît de diferite încît cele mai mici se prezintă ca 1/8 din cele mai

[16] Const. Moisil, în ARBSH, XI (Congrès de byzantinologie de Bucarest, mémoires), 1924, p. 210; I. Minea, BSNR, 27—28, nr. 81—82, 1933—1934, p. 107—109; Ir Dimian, SCN, 1, 1957, p. 204; vezi mai recent şi J. Jouroukova, Byzantino-bulgarica, 3, 1969, p. 255—256.

[17] Gh. Poenaru Bordea, BMI, 40, 1971, 3, p. 54—55; Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 225—226.

[18] Gh. Poenaru Bordea, *Actes* ..., p. 205—207.

[19] I. Barnea, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 363—374; Em. Popescu. StCl, 8, 1966, p. 197—206; I. Barnea, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968, p. 410—415; C. Scorpan, Pontica, 11, 1978, p. 165—166.

https://biblioteca-digitala.ro

mari (follis = 40 nummia; hemifollis = 20 nummia; dekanummion = 10 nummia; pentanummion = 5 nummia). Aşa stînd lucrurile, am considerat că este în primul rînd necesară transformarea întregii populaţii, statistic vorbind, într-un singur nominal: follis şi pe baza numărului de folles de calcul stabilirea unei noi ratio folles/an[20], de această dată mai puţin arbitrară din punctul pe vedere al valorii exprimate de monedele de bronz ce pătrund în medie pe piaţă în fiecare an al unei domnii date. Iată coeficientele care se obţin prin această metodă:

Anastasius	(28 M + 28 K + 2 I = 28 M + 14 M + 1/2 M) = 42 1/2 M/20 ani =	2,12
Iustin I	77,25 M/ 9 ani =	8,58
Iustinian I	158,92 M/38 ani =	4,18
Iustin al II-lea	177,5 M/13 ani =	13,65
Tiberiu al II-lea Constantin	18,62 M/ 4 ani =	4,65
Mauriciu Tiberiu	81,12 M/20 ani /	4,05
Focas	35,25 M/ 8 ani =	4,40
Heraclius	22 M/30 ani =	0,73 [21,5 M/6 ani = 3,58]
Constans	3 M/27 ani =	0,11

Dacă domniile lui Iustin al II-lea şi Iustin I îşi păstrează din punctul de vedere mai riguros ca expresie valorică al coeficientului folles/an (fig. 2) poziţiile, se observă o reaşezare a locurilor următoare, cu raţii destul de apropiate între ele dar la mare distanţă de primele două, în ordinea: Tiberiu al II-lea Constantin, Focas, Iustinian Mauriciu Tiberiu, urmaţi, ca şi înainte, de Anastasius, Heraclius şi Constans al II-lea. Fără aplicarea metodelor de statistică matematică, inclusiv îmbunătăţirea de mai sus, ar fi fost greu, dacă nu imposibil, să se aşeze abia pe locul cinci în ierarhia valorii bronzului monedele de la Iustinian, aparent în frunte cu 293 de piese.

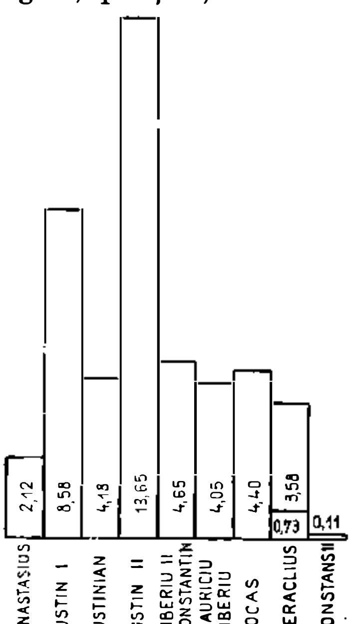

Fig. 2. Diagrama coeficienţilor folles/an domnie.

Această situaţie nu ţine seama totuşi de diferitele reforme pe care împăraţii bizantini le-au conceput şi aplicat monedei de bronz, parte integrantă a politicii lor financiare. Luînd în consideraţie datele reformelor care afectează atît raportul dintre moneda de aur, solidus şi echivalentul ei în libre de bronz, cît şi numărul de monede bătute dintr-o libră[21], afectînd astfel greutatea teoretică şi implicit pe cea efectivă, se pot calcula fie coeficientele monede/an reformă, fie şi încă mai riguros, coeficientul folles/an re-

[20] Îmbunătăţirile de metodă din acest studiu, tinzînd spre o mai riguroasă definire a circulaţiei la Dunărea de Jos, în perioada secolelor VI—VII au fost prezentate de Gh. Poenaru Bordea la Paris, Table Ronde, Numismatique — statistique: Antiquité — Moyen Âge 17—19 IX 1979 şi urmează să fie publicate într-un viitor volum PACT.

[21] D. M. Metcalf, NC^6, 20, 1960, p. 217—219; idem, *op. cit.*, mai sus nota 8; Cécile Morrisson, *Catalogue* ..., p. 61; W. Hahn, *op. cit.*, I, p. 19—27; II, p. 14—17.

https://biblioteca-digitala.ro

formă în cadrul fiecărei domnii. Cunoscînd datele principalelor reforme monetare se pot stabili următoarele etape cronologice: 498 — 512 și 512—518 sub Anastasius, 518—527 domnia lui Iustin I, 527 — 538, 538—542, 542—550 și 550—565 sub Iustinian, 565—570 și 570 — 578 sub Iustin al II-lea; apoi, după reforma lui Tiberiu al II-lea Constantin, ele coincid cu anii de domnie.

Astfel se pot sesiza mai bine fenomenele de circulație monetară pe piața Scythiei Minor punîndu-se mai clar în evidență fluctuațiile cantitative chiar în cadrul unei singure domnii și existînd posibilitatea din punctul de vedere al interpretării istorice de a le raporta fie la evenimentele politico-militare locale, cum s-a încercat și pînă acum, fie la reformele monetare, cu premisele, realitatea și consecințele lor.

Situația coeficientului monedă/an reformă pe domnii se prezintă astfel:

Anastasius	498 — 512	22 ex./14 ani = 1,57 (XIII)
	512 — 518	37 ex./ 6 ani = 6,16 (XI)
Iustin I	518 — 527	107 ex./ 9 ani = 11,88 (III)
Iustinian	527 — 538	79 ex./11 ani = 7,18 (VII)
	538 — 542	36 ex./ 4 ani = 9 (IV)
	542 — 550	56 ex./ 8 ani = 7 (VIII)
	550 — 565	122 ex./15 ani = 8,13 (V)
Iustin al II-lea	565 — 570	95 ex./ 5 ani = 19 (II)
	570 — 578	180 ex./ 8 ani = 22,5 (I)
Tiberiu al II-lea Constantin	578 — 580	12 ex./ 2 ani = 6 (XII)
	580 — 582	15 ex./ 2 ani = 7,5 (VI)
Mauriciu Tiberiu	582 — 602	133 ex./20 ani = 6,65 (X)
Focas	602 — 610	56 ex./ 8 ani = 7 (IX)
Heraclius	611 — 641	24 ex./30 ani = 0,8 [23 ex./6 ani = 3,38] (XIV)
Constans al II-lea	641 — 668	3 ex./27 ani = 0,11 (XV)

În ce privește coeficientul folles/an reformă pe domnii se obțin rezultatele următoare:

Anastasius	498 — 512	14,5 M/14 ani = 1,03 (XIII)
	512 — 518	28 M/ 6 ani = 4,66 (VI)
Iustin I	518 — 527	77,25 M/ 9 ani = 8,58 (III)
Iustinian	527 — 538	51,25 M/11 ani = 4,65 (VII)
	538 — 542	29,37 M/ 4 ani = 7,34 (IV)
	542 — 550	29,15 M/ 8 ani = 3,64 (XI)
	550 — 565	49,15 M/15 ani = 3,27 (XII)
Iustin al II-lea	565 — 570	57,75 M/15 ani = 11,55(II)
	570 — 578	119 M/ 8 ani = 14,87 (I)
Tiberiu al II-lea Constantin	578 — 580	7,75 M/ 2 ani = 3,87 (X)
	580 — 582	10,75 M/ 2 ani = 5,37 (V)
Mauriciu Tiberiu	582—602	81,12 M/ 20 ani= 4,05 (IX)
Focas	602—610	35,25 M/ 8 ani = 4,40 (VIII)
Heraclius	611—641	22 M/ 30 ani= 0,73 (XIV) [21,5 M/6 ani=3,58]
Constans al II-lea	641 —668	3 M/ 27 ani = 0,11 (XV)

https://biblioteca-digitala.ro

Valorile acestor coeficienţi, atît cei stabiliţi după împărţirea numărului de monede la perioada dintre două reforme monetare sau al domniei întregi cînd nu intervin modificări (fig. 3), cît şi cei stabiliţi prin acelaşi procedeu dar după transformarea tuturor monedelor în folles (fig. 4) prezintă variaţii uneori destul de importante şi care merită să fie examinate mai atent.

Putem constata că între 498 şi 512 pe piaţa monetară dobrogeană pătrunde foarte puţină monedă nouă şi valoarea ei în folles este scăzută, apropiindu-se de nivelul epocii lui Heraclius, dacă raportăm bineînţeles numerarul şi valoarea lui la întreaga durată a domniei, sau altfel spus se prezintă chiar sensibil sub nivelul din primii şase ani de domnie, mai precis ar reprezenta ceva mai puţin de 1/2. Creşterea este importantă în a doua parte a domniei lui Anastasius cînd valorile ambilor coeficienţi cresc de patru ori chiar dacă din punctul de vedere al raportului monede/an reformă perioada 512—518 se plasează abia în poziţia XI (!), ceea ce se explică prin prezenţa doar a celor două nominaluri mai mari. Sub Iustin I fără să se fi produs vreo nouă reformă valorile ambilor coeficienţi aproape se dublează şi perioada acestei domnii ocupă poziţia a III-a.

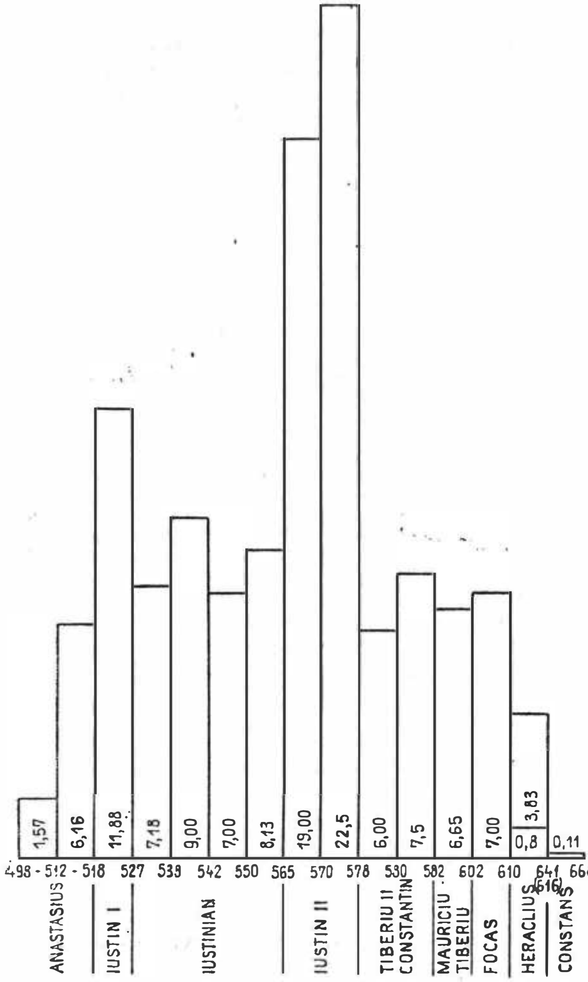
În vremea lungii domnii a lui Iustinian avem patru etape distincte. În prima, 527—538, în cadrul aceleiaşi reforme din 512, se constată o scădere destul de bruscă, revenindu-se exact la nivelul celei de-a doua părţi a domniei lui Anastasius sau foarte aproape de el prin prisma coeficientului monede/an reformă. Reforma monetară din 538, cînd se introduce un nou tip iconografic şi practica atît de utilă istoricului contemporan a indicării anului de domnie, are ca rezultat o creştere a coeficienţilor, ambii pe poziţia a IV-a. În perioadele următoare 542—550 şi 550—565 coeficientul folles/an reformă scade sub jumătate, atingînd cotele cele mai scăzute, cu excepţia celor din prima etapă a domniei lui Anastasius şi din epoca Heraclius (raportul pe întreaga domnie) şi Constans al II-lea, ajungînd pe poziţiile a XI-a şi a XII-a în ciuda prezenţei unei cantităţi destul de mari de monedă, aşa cum arată valorile coeficientului monede/an reformă, poziţiile a VIII-a şi respectiv a V-a, dar în care predominau nominalurile cele mai mici.

Cei mai mari coeficienţi apar în vremea lui Iustin al II-lea pe baza noilor refome din 565 şi 570, ei fiind pe primele două poziţii. Într-adevăr, cotele lor sînt de 11,55 folles/an între 565—570 şi 14,87 folles/an între 570—578, sau de 19 monede/an respectiv 22,5 monede/an. În prima parte a domniei lui Tiberius al II-lea Constantin, după o nouă reformă în 578, coeficienţii scad foarte mult ajungînd pe poziţiile a X-a, aproape de valoarea coeficientului folles/an din 542—550, respectiv a XII-a, pentru a creşte după noua reformă din 579, ajungînd pe poziţia a V-a, la o cotă apropiată de cea din 538—542, respectiv a VI-a.

Sub Mauriciu Tiberiu se înregistrează o nouă scădere, destul de mică, pentru ca sub Focas să se producă un uşor reviriment la un nivel foarte apropiat de cel al coeficienţilor folles/an reformă din a doua parte a domniei lui Anastasius şi prima parte a domniei lui Iustinian. Sub Heraclius şi Constans al II-lea coeficienţii sînt catastrofal de scăzuţi, dar se cuvine să reamintim că situaţia se prezintă în realitate încă destul de bine în primii ani ai domniei lui Heraclius 611—615/6, cei 3,58 folles/an depăşind nivelul dintre 498—512 şi chiar 550—565, situîndu-se foarte aproape de valoarea 3,64 folles/an dintre 542—550.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Diagrama coeficienţilor monede/an reformă.

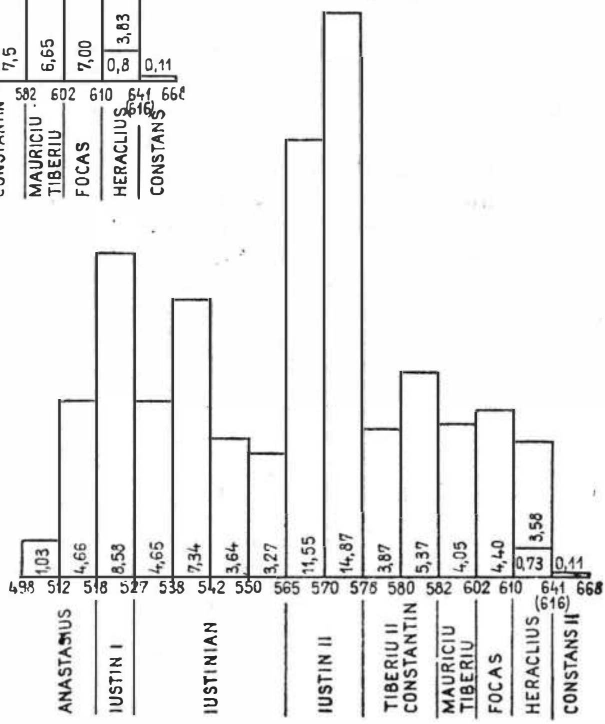

Fig. 4. Diagrama coeficienţilor folles/an reformă.

https://biblioteca-digitala.ro

Singura situare perfect realistă implică însă raportarea la solidus, adică la aur[22], faţă de care moneda de bronz a înregistrat fluctuaţii repetate şi importante prin reformele întreprinse de oficialitatea bizantină. Atacăm astfel problema valorii efective a monedei de bronz raportată la baza aur a cursului decis de autoritatea imperială. Sigur că astfel ne apropiem de cunoaşterea puterii de cumpărare comparativă în perioadele dintre reforme, cu care am operat şi mai înainte, fără a putea însă să cunoaştem detaliul vieţii de zi de zi care putea să fie destul de diferită pe o piaţă sau alta, preţurile, nouă necunoscute, fiind influenţate de aspecte foarte variate şi nu o dată contradictorii, un acelaşi tip de eveniment putînd să aibă consecinţe felurite. Oricum ar sta lucrurile din acest punct de vedere, fluctuaţiile valorii globale a monedei de bronz transfomate în unităţi monetare de aur, de fapt şi din păcate doar în fracţiuni de solidus ne dau aşa cum vom vedea o idee destul de netă în legătură cu situaţia economică variabilă a Dobrogei în perioada examinată aici.

Anastasius	498—512 14,5 M: 360 = 0,04 solidus: 14 ani = 0,0028 solidus/an
	512—518 = 0,0128 solidus/an (: 360)
Iustin I	518—527 = 0,0233 solidus/an (: 360)
Iustinian	527—538 = 0,0127 solidus/an (: 360)
	538—542 = 0,0325 solidus/an (: 210)
	542—550 = 0,02 solidus/an (: 180)
	550—565 = 0,146 solidus/an (: 216)
Iustin al II-lea	565—570 = 0,02 solidus/an (: 525)
	570—578 = 0,02 solidus/an (: 720)
Tiberiu al II-lea Constantin	578—580 = 0,0175 solidus/an (: 216)
	580—582 = 0,0085 solidus/an (: 600)
Mauriciu Tiberiu	582—602 = 0,0065 solidus/an (: 600)
Focas	602—610 = 0,0072 solidus/an (: 600)
Heraclius	611—616 = 0,0058 solidus/an (: 600)

Aceste echivalenţe se bazează pe interpretarea unor texte bizantine şi au fost propuse de W. Hahn [22bis]. De curînd J.-P. Callu a propus pe baza unei inscripţii din Abydos un alt sistem de echivalenţe pentru perioada 498—565 [23] în lumina căruia situaţia materialului din colecţia muzeului din Constanţa se prezintă astfel :

Anastasius	498—512 14,5 M: 288	= 0,0503: 14 ani = 0,0035 solidus
	512—518	= 0,0162 solidus/an (: 288)
Iustin I	518—527	= 0,0298 solidus/an (: 288)

[22] R. Reece, World Archaeology, 6, 1975, 3, p. 299—306, pentru monedele Imperiului roman descoperite izolat sau în săpături; R. Ocheşeanu, *Monedele descoperite la Tropaeum Traiani* (mss. 1975) a avut independent aceeaşi idee, aplicînd-o numai monedelor bizantine, cu uşoare diferenţe faţă de metoda aplicată aici, constînd în luarea în consideraţie a perioadelor dintre reforme, fără a se ţine seama de domnii.

[22 bis] W. Hahn, *op. cit.*, I, p. 27 şi II, p. 14—17.

[23] J.-P. Callu, *Le tarif d'Abydos et la réforme monétaire d'Anastase*, comunicare la al IX-lea Congres internaţional de numismatică, Berna, 10—15 septembrie 1979, pentru care am utilizat rezumatul autorului difuzat participanţilor.

https://biblioteca-digitala.ro

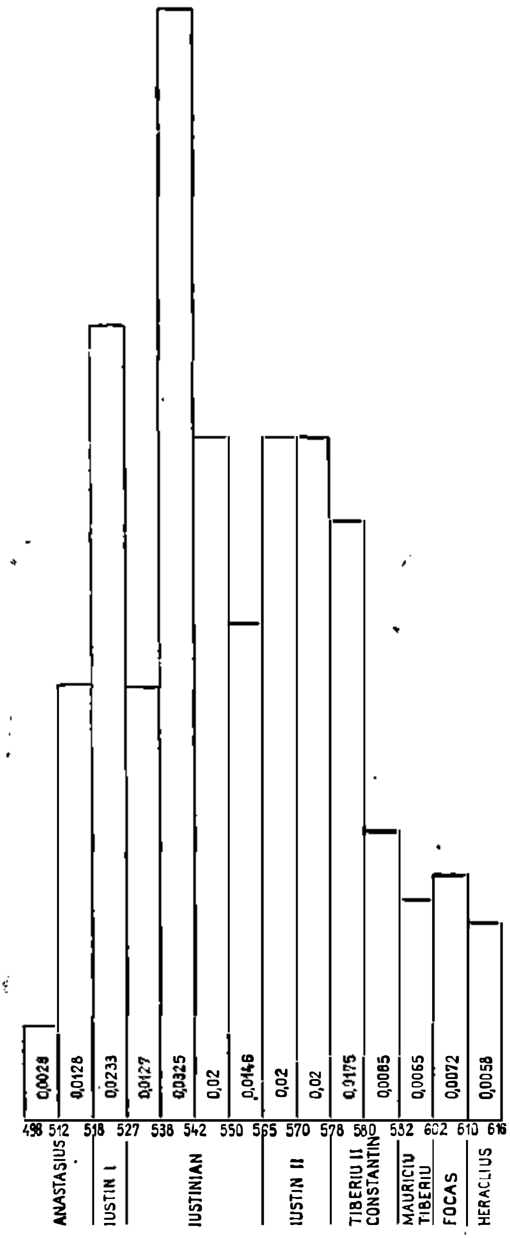

Fig. 5. Diagrama coeficienţilor echivalentului în solidi al monedelor de bronz/an reformă (W. Hahn).

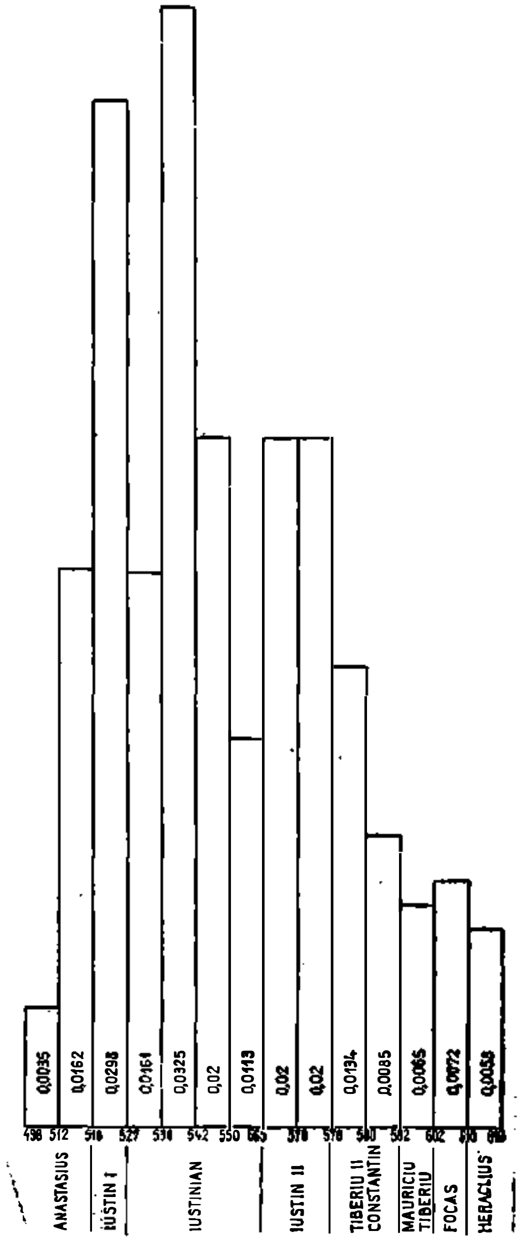

Fig. 6. Diagrama coeficienţilor echivalentului în solidi al monedelor de bronz/an reformă (J.-P. Callu).

https://biblioteca-digitala.ro

Iustinian	527—538	= 0,0161 solidus/an (: 288)
	538—542	= 0,0325 solidus/an (: 210)
	542—550	= 0,02 solidus/an (: 180)
	550—565	= 0,0113 solidus/an (: 288)
Iustin al II-lea	565—570	= 0,02 solidus/an (: 525)
	570—578	= 0,02 solidus/an (: 720)
Tiberiu al II-lea Constantin	578—580	= 0,0134 solidus/an (: 288)
	580—582	= 0,0085 solidus/an (: 600)
Mauriciu Tiberiu	582—602	= 0,0065 solidus/an (: 600)
Focas	602—610	= 0,0072 solidus/an (: 600)
Heraclius	611—616	= 0,0058 solidus/an (: 600)

Încercînd acum pe această bază mai obiectivă (fig. 5 și 6) să judecăm situația circulației monedei bizantine în Dobrogea în diferite etape este util să subliniem de la bun început necesitatea ca interpretarea să țină seama pe de o parte de fenomenele legate de politica monetară a imperiului, pe de altă parte de factorii care puteau să influențeze realitățile concrete, fie ținînd de situația istorică generală (politică cu reflexul ei economic), fie de situația specifică a pieții locale.

Așa cum era de așteptat pe baza coeficienților monede/an folles/an reformă prima etapă de după reforma lui Anastasius se prezintă cu un aport foarte scăzut de monedă pătrunsă, cel mai scăzut înregistrat în statisticile de mai sus, din care lipsesc valorile pentru Heraclius, ansamblul domniei și Constans al II-lea ce tind spre zero. Ne-am fi așteptat ca reforma menită să depășească o criză de durată a numerarului mărunt, degradat și de valoare intrinsecă aproape nulă, să aducă chiar la marginile oekumenei bizantine un număr relativ mare de exemplare. Este clar că acest lucru nu se întîmplă și putem considera cu titlu de ipoteză că masa enormă a monedei anterioare, proastă ca ansamblu, uneori practic de neindentificat, în care apar piese de bronz ce par să nu fi fost bătute niciodată și chiar rondele de plumb [24], a jucat în sensul legii lui Gresham înlăturînd într-o formă sau alta moneda bună.

A doua etapă din vremea domniei lui Anastasius, printr-o monedă de bronz de două ori mai grea ca înainte, avind față de aur o valoare identică, a însemnat deschiderea pieții pentru pătrunderea efectivă a ei ceea ce a dus la o creștere imediată a tuturor coeficienților noștri statistici. Foarte probabil, activitatea constructivă pe limes a contribuit și ea la înviorarea vieții economice favorizată, așa cum am văzut, de reformă, fără ca ea să atingă cote prea înalte datorită frămîntărilor prilejuite de mișcarea lui Vitalian și de politica financiară pe cît de abilă, pe atît de precaută în economisirea resurselor de aur ale tezaurului.

Anii domniei lui Iustin I, în ansamblul ei, reprezintă în mod obiectiv, pe baza tuturor coeficienților, o creștere substanțială, ea dînd valori

[24] V. Culică, Pontica, 5, 1972, p. 267—300; situația de la Histria consemnată de H. Nubar, *Histria*, III, p. 74—75, în principal pe baza datelor de la Gh. Poenaru Bordea, Pontica, 4, p. 324—326, reprezenta un moment al cercetării, depășit în prezent, Gh. Poenaru Bordea, la Al. Suceveanu, *Histria*, VI, in manuscris, unde apar monede de la Leon, Basiliscus și Anastasius, dinainte de reformă, ceea ce arată că el își avea originea mai mult în proasta calitate și stare de conservare a materialului; cf. Gh. Poenaru Bordea, MemAntiq, 2, 1970, p. 585—587; pentru reforma lui Anastasius vezi mai sus nota 8.

https://biblioteca-digitala.ro

solidus/an pe locul al II-lea în ambele sisteme. Saltul este extrem de important căci valoarea monedei de bronz de pe piață, exprimată în aur, aproape se dublează. Acest fenomen care scăpase atenției datorită mijloacelor de investigație insuficiente, chiar dacă erau statistice, și pe care doar raportarea la aur îl pune în lumină, reprezintă fructificarea activității pe limesul dunărean a lui Anastasius, cu atît mai lesne cu cît opoziția lui Vitalian a fost și ea lichidată [25].

Prima etapă a domniei lui Iustinian, între 527—538, fără să se producă vreo reformă, înseamnă, așa cum o indicau și coeficienții monede/an reformă și folles/an reformă, o reducere substanțială, aproape o înjumătățire, care aduce nivelul sumei transformată în aur aproape exact la cel dintre 512—518 (după W. Hahn 0,0127 față de 0,0128, după J.-P. Callu 0,0161 față de 0,0162). Înaintea unei anchete comparative largi, ne-am putea gîndi la o eventuală înăsprire a condițiilor de viață în această etapă la frontiera Dunării de Jos, ilustrată de pildă de pătrunderea încă din 528—529 a unor cete de huni, anți, sclavini, bulgari în imperiu [26]. Merită să subliniem că și acest fenomen apare acum pentru prima oară oglindit numismatic.

Perioada următoare, între 538—542, dă un vîrf al pătrunderii monetare a bronzului, cel mai important din punctul de vedere al valorii în fracțiuni de solidus, ceea ce înseamnă că situația anterioară era în parte măcar depășită pentru *Scythia Minor*, în ciuda invaziei care atinge Constantinopolul și Asia Mică în 540. Față de perioadele anterioare și posterioare ale veacului al VI-lea sau față de întreaga epocă analizată aici, ne aflăm în singurul moment de oarecare abundență, măcar judecînd după valoarea cotei atinsă de circulația monetară, poate în condițiile unui nou efort politico-militar implicînd o ceva mai mare securitate a vieții cotidiene.

În anii care au urmat între 542—550 coeficientul folles/an reformă indică o înjumătățire a pătrunderii bronzului, scăderea valorică față de aur fiind însă ceva mai mică, datorită continuării politicii de expediente financiare inițiată încă din perioada anterioară, ea rămînînd superioară cotei din 527—538. Oricum, aceste scăderi își au explicația și în înrăutățirea situației politico-militare din Dobrogea, știut fiind că o parte a teritoriului a fost chiar temporar ocupată de sclavini : Adina și Ulmetum, înanite de 550, precum și Turris, la nord de Dunăre, în 546 [27].

Aparent, judecînd doar după coeficientul monede/an reformă, situația între 550—565 ar părea că se îmbunătățește, valoarea cifrică a sa fiind mai mare decît cea din perioada precedentă și ocupînd chiar poziția a V-a pe ansamblu [28]. Din coeficientul folles/an reformă rezultă însă

[25] I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 412—414.

[26] *Ibidem*, p. 416—417.

[27] Tezaurul de la Anadolchioi, încă inedit, pentru care vezi deocamdată Gh. Poenaru Bordea, *Actes* ..., p. 206, ar putea oglindi frămîntările acestor vremuri; despre tezaurul de la Satu Nou, Const. Moisil, BSNR, 11, 1914, nr. 21, p. 55, continuăm să nu avem detalii care să permită datarea sa; cf. Aricescu, comunicare la sesiunea Pontica, 1979, după care Turris, situată ipotetic la Pietroasele, jud. Buzău, ar fi fost doar oferită slavilor fără ca aceștia s-o ocupe vreodată.

[28] Față de diagrama de la Gh. Poenaru Bordea, *Actes* ..., p. 212, în care perioada 550—565, cu excepția anilor 555/6—557/8, este slab reprezentată, situația s-a schimbat sensibil prin aportul a numeroase monede mărunte; vezi pentru moment Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216—217, nr. 28—44 și p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro

limpede că deşi erau multe monede pe piaţa locală, valoarea lor în folles, dat fiind că sînt foarte multe dekanummia, este mai mică decît în perioada precedentă, indicele fiind de 3,27 faţă de 3,64 şi ocupînd poziţia a XII-a în ordinea coeficienţilor folles/an reformă. Raportînd moneda de bronz la etalonul aur se constată o scădere a coeficientului, ceva mai mică dacă folosim echivalentele stabilite de W. Hahn, ceva mai mare dacă ne referim la propunerile lui J.-P. Callu. După primul sistem valoarea este superioară celei din anii 527—538, în timp ce după al doilea este inferioară : 0,0146 faţă de 0,0127, respectiv 0,0113 faţă de 0,0161. Aceste scăderi pot fi considerate fireşti în condiţiile invaziei distrugătoare a kutrigurilor din martie 559, cînd a fost distrusă Dinogetia, urmată de invazia hunobulgară din 562, complicată de presiunile contemporane ale avarilor lui Baian la hotarele Scythiei Minor [29]. Situaţia locală din Dobrogea este în cazul de faţă doar o componentă a crizei politico-militare a imperiului care i-a sleit economia, afectînd în mod foarte grav resursele sale financiare [30].

În concluzie, se poate aprecia că domnia lui Iustinian care se prezintă, în ciuda numărului cel mai ridicat de monede, 293 ex. (30,02%), la un nivel cu puţin mai ridicat decît cel al domniei lui Focas din punctul de vedere al coeficientului monede/an domnie, ori chiar mai scăzut decît cel din vremea lui Focas, din punctul de vedere al coeficientului folles/an domnie, este departe de a fi unitară. Într-adevăr, pătrunderea monedei bizantine cunoaşte în cursul ei cota cea mai înaltă ca valoare exprimată în solidi între 538—542, ca şi o perioadă, la sfîrşitul domniei, care face parte din rîndul celor cu coeficienţi de valoare inferioară.

Am văzut că domnia lui Iustin al II-lea se prezintă cu numărul cel mai mare de monde/an domnie şi că păstrează aceeaşi poziţie din punctul de vedere al coeficientului folles/an domnie, cu deosebire că vîrful este ceva mai puţin înalt faţă de coeficientul imediat următor ca valoare din vremea lui Iustin I. Din analiza coeficienţilor monede/an reformă şi folles/an reformă se poate observa că atît numărul monedelor pătrunse cît şi valoarea lor exprimată în folles este ceva mai mare în perioada 570—578, decît în prima parte a domniei (565—570). Se conturează astfel imaginea unei perioade cu multă monedă pe piaţă, ceea ce ar putea da iluzia unei oarecari prosperităţi [31]. În realitate, ne aflăm în faţa unui pseudovîrf, căci coeficientul echivalentului în solidi/an reformă indică pentru ambele perioade şi după ambele sisteme aceeaşi valoare : 0,02. Reamintim că exact acelaşi coeficient l-am înregistrat, tot după ambele sisteme, între anii 542—550, nu prea liniştiţi şi care însemnau un recul faţă de perioada precedentă 538—542. Pe fondul clar al unei tendinţe inflaţioniste este foarte probabil ca realitatea unui coeficient egal să însemne totuşi o valoare de cumpărare efectivă ceva mai mică în cazul domniei lui Iustin al II-lea, cînd marea cantitate de monedă de pe piaţă este de presupus că a provocat şi creşterea preţurilor.

---

[29] I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 429—431; idem, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 237—259; B. Mitrea, Pontica, 7, 1974, p. 65, nr. 21; Al. Suceveanu, C. Scorpan, Pontica 4, 1971, 1, p. 164 şi 167; Gh. Poenaru Bordea, în acelaşi volum, p. 326—327.

[30] L. Bréhier; *Vie et mort de Byzance*, Paris, 1969 (= L'évolution de l'Humanité, XXXII, 1946), p. 43 şi nota 165, p. 441.

[31] Vezi mai sus nota 17.

https://biblioteca-digitala.ro

Situaţia politico-militară la Dunărea de Jos era destul de grea, chiar dacă nu toate incursiunile şi invaziile simţite în Tracia au atins neapărat şi teritoriul dobrogean. S-ar părea că atacul avaric din 566, pustiirile hoardelor lui Baian din 573 şi reflexul pe planul circulaţiei monetare la sfîrşitul domniei a pătrunderii slave de la circa 580, începută pe la 578, au fost momentele cele mai grele. Vădit lucru, era greu pentru imperiu să reuşească să-şi refacă rezervele de aur ale vistieriei, secătuite de politica prea ambiţioasă a lui Iustinian, în condiţiile războiului cu perşii ca şi ale reluării plăţii subsidiilor în aur către avari începînd din 574, menite să asigure liniştea la Dunăre prin angajarea lor contra slavilor [32].

Pe ansamblul domniei lui Tiberiu al II-lea Constantin se constată o scădere cu circa 60 % a nivelului coeficientului monede/an ca şi a coeficientului folles/an, numărul monedelor pătrunse fiind ceva mai mare în perioada 580—582, aşa cum indică şi coeficientul monede/an reformă şi cel folles/an reformă. Referindu-se însă la coeficienţii bazaţi pe echivalentul în solidi al monedelor de bronz se observă că valoarea reală a numerarului de bronz din perioada 578—579 este încă foarte aproape de nivelul din domnia precedentă şi în consecinţă superior celor din vremea lui Anastasius şi celor din etapele 527—538 şi 550—565 ale domniei lui Iustinian, după cifrele propuse de W. Hahn, în vreme ce după cele propuse de J.-P. Callu ele le depăşesc doar pe cele din 498—512 şi 550—565. Această realitate pare să nu concorde cu dificultăţile de la sfîrşitul domniei precedente şi din primii ani ai celei a lui Tiberiu al II-lea Constantin, singurele explicaţii posibile ar fi scurgerea slavilor spre sud pe alte căi decît cele dobrogene, fie, sau mai degrabă şi, de ordinul politicii monetare, anume, încercarea vistieriei de a redobîndi încrederea într-o monedă de bronz îmbunătăţită, ceea ce i-a atras împăratului porecla de „prietenul poporului" [33].

Neputînd însă să susţină în continuare această politică financiară, în condiţiile stabilirii slavilor în Peninsula Balcanică [34], Imperiul bizantin degradează valoric moneda de bronz, care atinge cota de 1 solidus la 600 folles, ce se va menţine în toată perioada următoare. Aşa stînd lucrurile deşi moneda de bronz pătrunsă între 580—582 este ceva mai multă decît în perioada imediat precedentă, coeficientul echivalentului în solidi ne dă pentru ea o valoare cu circa 50 % mai mică, luînd în consideraţie propunerile lui W. Hahn, scăderea rămînînd substanţială şi în lumina tezei lui J.-P. Callu. În această vreme se plasează deci începutul unei noi perioade în circulaţia monedei bizantine în regiunea noastră.

În vremea domniei lui Mauriciu Tiberiu se înregistrează noi scăderi, este drept că relativ mici, la toţi coeficienţii. Coeficienţii monede/an şi folles/an scad cu 0,13, respectiv 0,60 faţă de domnia lui Tiberiu al II-lea Constantin, iar coeficienţii monede/an reformă şi folles/an reformă înregistrează faţă de anii 580—582 scăderi de 0,85 respectiv 1,32. Coeficien-

---

[32] Tezaurul de la Topalu, Ir. Dimian, SCN, I, 1957, p. 191—192, este în mod normal încheiat în 567/8, Gh. Poenaru Bordea, *Actes* ..., p. 207, şi nota 13; Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 225—226.

[33] A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284—602, a Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford, 1964, p. 307.

[34] D. M. Metcalf, Hesperia, 31, 1962, p. 134—157; S. Hood, BSA, 65, 1970, p. 37—45; R. L. Hohlfelder, *Actes* ..., III, p. 333—338.

https://biblioteca-digitala.ro

tul echivalentului în solidi al monedelor de bronz/an reformă se prezintă în consecinţă şi el în scădere, cota de schimb rămînînd aşa cum am arătat aceeaşi, 0,0065 faţă de 0,0085. Cu altă ocazie s-a arătat că efectele raidului avaric din 587 nu au fost prea grave, acţiunea părînd chiar a nu fi afectat partea centrală şi nordică a Dobrogei [35]. Consecinţe mai grave pare a fi avut pătrunderea slavă la sud de Dunăre în cel de-al treilea an al domniei lui Tiberiu al II-lea Constantin, ea afectînd şi începutul domniei lui Mauriciu Tiberiu. Starea de război permanent la Dunărea de Jos şi de Mijloc începînd din 582, care a dus în 602 la prăbuşirea limesului, afectează pătrunderea monedelor bizantine în Dobrogea mai ales la nivelul emisiunilor de după 594/5 [36].

Situaţia pare să se fi schimbat în vremea lui Focas, cînd coeficienţii monede/an domnie şi folles/an domnie indică uşoare creşteri, care se reflectă şi în valoarea exprimată în solidi. Oricum, trebuie să subliniem că ei se încadrează aproape perfect în realităţile circulaţiei monetare care încep odată cu a doua parte a domniei lui Tiberiu al II-lea Constantin.

Domnia următoare, a lui Heraclius, prezintă un coeficient monede/an foarte scăzut ca şi cel folles/an dealtfel, atît că pentru perioada de pînă în 615/6 coeficienţii sînt sensibil mai ridicaţi, dar ei reprezintă oricum valori mai scăzute decît cele din vremea lui Focas.

Cum după 615/6 moneda de bronz devine extrem de rară merită să punem în lumină prezenţa în colecţia muzeului din Constanţa a unui hemifolles din 629/30, precum şi a trei folles de la Constans al II-lea emişi unul în 642/3, doi între 655—658, care marchează oricum pătrunderea, chiar şi intermitentă, a numerarului imperiului bizantin în Dobrogea [37].

O problemă importantă a circulaţiei monetare este aceea de a şti unde au fost emise monedele care pătrund în regiunea noastră. La nivelul din 1964 al situaţiei colecţiei muzeului din Constanţa am putut stabili următoarea ordine a atelierelor prezente :

Constantinopol	116 ex.	47,73 %	Antiochia	8 ex.	3,29 %
Nicomedia	40 ex.	16,46 %	Cartagina	1 ex.	0,41 %
Thessalonic	21 ex.	8,64 %	Alexandria	1 ex.	0,41 %
Cyzic	14 ex.	5,76 %	Roma?	1 ex.	0,41 %

---

[35] V. Pârvan, BCMI, 4, 1911, 16, p. 175, 189—191; Gh. Poenaru Bordea, *Actes*..., p. 208—209 şi 313; pentru cealaltă părere, M. Sâmpetru, SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—245; cf. C. Scorpan, Pontica, 5, 1972, p. 354—361; idem, Pontica, 7, 1974, p. 359—362.

[36] Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 226—227; pentru tezaurele de la Histria, H. Nubar, *Histria*, III, p. 228—233, dar cel de la terme, din 1950, a fost reanalizat de Gh. Poenaru Bordea, la Al. Suceveanu, *Histria*, VI, în mss., data ultimei monede fiind acum 593/4 (?); cf. A. Nagy, Cumania, 4, 1976, p. 79—86, cu o diagramă la p. 85 pentru monedele de la Histria, insuficientă după opinia noastră; V. Popovič, MEFRA, 87, 1975, p. 445—504, cu obiecţiile de la Cécile Morrisson, Byzance, în *A Survey of Numismatic Research, 1972—1977*, Berna, 1979, p. 217, ceea ce nu înseamnă neapărat că realizarea unor conspecte pe ani ale monedelor datate, cum am încercat şi noi, ar fi inutilă, cu condiţia ca interpretările istorice să rămînă prudente.

[37] Gh. Poenaru Bordea, *Actes* ..., p. 210—211; R. Ocheşeanu, BSNR, 1976—1979, mss., precizează că monedele publicate de Oct. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 453—454, sînt emisiuni din anii 618—628 şi 629/30 şi nu din 628/9 şi 630/1.

https://biblioteca-digitala.ro

41 de exemplare, adică 16,87 % rămînînd neprecizate din acest punct de vedere [38].

Luînd în consideraţie doar monedele cu atelier precizat obţinem pentru cele 202 de exemplare următoarele cifre :

Constantinopol	116 ex.	57,42 %	Antiochia	8 ex.	3,96 %
Nicomedia	40 ex.	19,80 %	Cartagina	1 ex.	0,49 %
Thessalonic	21 ex.	10,39 %	Alexandria	1 ex.	0,49 %
Cyzic	14 ex.	6,93 %	Roma?	1 ex.	0,49 %

Situaţia de la Histria confirma această ordine a prezenţei atelierelor bizantine pe piaţa dobrogeană a secolelor VI—VII. O reproducem, însoţind-o de calculul în procente, cu precizarea că am corectat atribuirea unei monede de la Tiberiu al II-lea Constantin, emisă de Nicomedia, nu de Cyzic şi că am eliminat un solidus de la Focas emis la Constantinopol, pentru ca realităţile de la Histria [39] să poată fi lesne comparate cu celelalte date pe care le-am stabilit doar pentru monedele de bronz.

Constantinopol	179 ex.	62,36 %	Cyzic	15 ex.	5,22 %
Nicomedia	48 ex.	16,71 %	Antiochia	15 ex.	5,22 %
Thessalonic	28 ex.	9,75 %	Cartagina	2 ex.	0,69 %

Refăcînd calculele pentru monedele de la Dinogetia după ce le eliminăm pe cele care nu au atelierul precizat obţinem :

Constantinopol	40 ex.	58,82 %	Antiochia	3 ex.	4,41 %
Nicomedia	12 ex.	17,64 %	Cyzic	2 ex.	2,94 %
Thessalonic	11 ex.	16,17 %			

Studiind monedele bizantine din colecţia Ermides Pandelis am constatat că situaţia atelierelor prezente pe parcursul diferitelor domnii nu este identică şi era firesc să fie aşa [40]. Pornind de la această sugestie, materialul de la Histria a fost prezentat şi cu situaţia prezenţei atelierelor în vremea fiecărui împărat în parte de la Anastasius la Heraclius.

Situaţia de la Histria pe care o însoţim cu calculul procentajelor, după eliminarea monedelor neprecizate şi a celei de aur este prezentată în tabelul 1.

Colecţia Muzeului din Constanţa, în 1977, cu cele 948 de monede de bronz avînd atelierul precizat, prezenta următoarea structură :

Constantinopol	590 ex. =	62,23 %	Cartagina	2 ex. =	0,21 %
Nicomedia	154 ex. =	16,24 %	Alexandria	1 ex. =	0,10 %
Thessalonic	115 ex. =	12,13 %	Sicilia	1 ex. =	0,10 %
Cyzic	55 ex. =	5,80 %	Chersones	1 ex. =	0,10 %
Antiochia	28 ex. =	2,95 %	Atelier itinerant	1 ex. =	0,10 %

[38] Gh. Poenaru Bordea, BMI, 40, 1971, 3, p. 57.

[39] Gh. Poenaru Bordea, Pontica, 4, 1971, p. 333, nr. 44 = H. Nubar, *op. cit.*, p. 217, nr. 1918; *ibidem*, p. 84—85 şi p. 225, nr. 2 026, pentru moneda de aur.

[40] Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 227, nota 36.

https://biblioteca-digitala.ro

Urmărind prezenţa diferitelor ateliere în cadrul domniilor împăraţilor bizantini de la Anastasius la Constans al II-lea se obţine situaţia din tabelul 2.

Bazaţi de această dată pe aproape 1 000 de monede putem afirma că ordinea primelor cinci ateliere monetare, Constantinopol, Nicomedia, Thessalonic, Cyzic şi Antiochia, dealtfel singurele care contează pe piaţă, era, încă de la început, pe baza unui eşantion de aproape cinci ori mai mic (202 ex.), cea bună, ceea ce confirmau şi datele de la Histria şi Dinogetia [41], chiar dacă în acest din urmă caz ordinea atelierelor de la Cyzic şi Antiochia apărea inversată, lucru explicabil în parte prin dimensiunile prea mici ale populaţiei statistice de acolo.

Putem să reţinem în primul rînd că atelierul de la Constantinopol domină larg procentual, atît în colecţia muzeului din Constanţa cît şi la Histria, el dînd cifre aproape identice 62,33 % respectiv 62,36 %, iar la Dinogetia nu mult mai puţin 58,82 %. Monetăria din capitala imperiului emitea dealtfel pentru dioceza Traciei. Urmează Nicomedia, atelier care emitea în principal pentru dioceza Pontica, cu ale sale 16,24 % în Muzeul constănţean, confirmate de cele 16,71 % de la Histria şi necontrazise de cele 17,64 % de la Dinogetia. Pe locul al treilea se situează emisiunile din Thessalonic, atelier care emitea pentru diocezele Macedonia şi Dacia. Se observă în cazul acestui atelier, chiar dacă poziţia sa este constant aceeaşi, o oarecare fluctuaţie a procentelor. Muzeul din Constanţa înregistrează 12,13 %, Histria sensibil mai puţin 9,75 % pe cînd Dinogeţia se prezintă cu procentul cel mai ridicat 16,17 %.

Cu titlu de ipoteză, socotind imaginea oferită de colecţia din Constanţa ca o medie a două situaţii extreme, cifra mai ridicată de la Dinogetia am explica-o prin poziţia dunăreană a cetăţii şi deci mai direct accesibilă acestor monede, în contrast cu cifra mai scăzută de la Histria, explicabilă prin poziţia ei la mare.

Pe locurile patru şi cinci se află atelierele de la Cyzic, care emit pentru dioceza Asiana, şi Antiochia, care emite pentru Oriens, cu cote reprezentînd valori sub 1/3 faţă de Nicomedia şi 1/2 faţă de Thessalonic, identice în cazul Histriei (5,22 %) sau în ordine inversă în cazul Dinogetiei faţă de cea din colecţia muzeului din Constanţa, în mod normal cea bună, măcar pe ansamblu, ţinînd sema de volumul populaţiei (5,80 % şi 2,95 %).

Celelalte monetării sînt prezente fără greutate economică fiind ilustrate doar prin cîteva exemplare. O menţiune specială merită totuşi Cartagina [42], prezentă, în ciuda distanţei, cu două exemplare în colecţia constănţeană şi cu alte două la Histria. Alexandria [43], Sicilia (= Roma ? din situaţia anterioară) sînt prezente printr-un singur exemplar ca şi Chersonesul [44] dealtfel, care deşi mai apropiat pătrunde rar şi greu pe

---

[41] B. Mitrea, Pontica, 7, 1974, p. 53—54.

[42] Cf. J. Jouroukova, ArheologijaSofia, 6, 1964, p. 7—9 şi P. Bastien, A. Cothenet, *Trésors monétaires du Cher, Lignières (294—310), Osmery (294—313)*, Wetheren, 1974, p. 39—40, pentru mecanismul circulaţiei într-o perioadă anterioară.

[43] Pentru Dobrogea vezi Ir. Dimian, *op. cit.*, p. 192, tezaurul de la Topalu, două exemplare sub nr. 25; Oct. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 453—454, nr. 13; cf. situaţia ieşită din comun de la Voineşti, com. Obîrşeni, jud. Vaslui,; Ir. Dimian, *op. cit.*, p. 196.

[44] Al. Popeea, BSNR, 47—49 (1973—1975), nr. 121—123, p. 120, nr. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul nr. 1

Atelierele emitente ale monedelor bizantine din secolele VI—VII descoperite la Histria

	Anastasius	Iustin I	Iustinian	Iustin a II-lea	Tiberiu al II-lea Constantin	Mauriciu Tiberiu	Focas	Heraclius
Constantinopol	14 ex.=93,33%	15 ex.=88,23%	53 ex.=73,61%	46 ex.=47,91%	7 ex.=38,88%	37 ex.=64,91%	5 ex.=50,00%	2 ex.=100%
Nicomedia	1 ex.=6,66%	2 ex.=11,76%	7 ex.= 9,72%	20 ex.=20,83%	8 ex.=44,43%	8ex.=14,03%	2 ex.=20,00%	—
Thessalonic	—	—	1 ex.= 1,38%	22 ex.=22,91%	—	4ex.=7,01%	1 ex.=10,00%	—
Cyzic	—	—	3 ex.= 4,16%	5 ex.= 5,20%	—	5 ex.=8,77%	2 ex.=20,00%	—
Antiochia	—	—	6 ex.= 8,33%	3 ex.= 3,12%	3 ex.=16,66%	3 ex.= 5,26%	—	—
Cartagina	—	—	2 ex.= 2,77%	—	—	—	—	—

Tabelul nr. 2

Atelierele emitente ale monedelor bizantine din colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța

	Anastasius	Iustin I	Iustinian	Iustin al II-lea	Tiberiu al II-lea Constantin	Mauriciu Tiberiu	Focas	Neprecizat 527—610	Heraclius
Constantinopol	57 ex.=98,27%	87 ex.=81,30%	181 ex.=64,41%	120 ex.=44,77%	18 ex.=66,66%	66 ex.=52,80%	37 ex.=66,07%	—	21 ex.=95,45%
Nicomedia	1 ex.= 1,72%	15 ex.=14,01%	53 ex.=18,86%	55 ex.=20,52%	7 ex.=25.92%	15 ex.=12,00%	7 ex.=12,50%	—	1 ex.= 4,54%
Thessalonic	—	—	13 ex.=4,62%	64 ex.=23,88%	1 ex.= 3,70%	34 ex.=27,20%	3 ex.= 5,35%	—	—
Cyzic	—	4 ex.= 3,73%	16 ex.=5,69%	20 ex.= 7,46%	—	8 ex.= 6,40%	7 ex.=12,50%	—	—
Antiochia	—	1 ex.=0,93%	13 ex.=4,62%	9 ex.= 3,35%	1 ex.= 3,70%	2 ex.= 1,60%	2 ex.= 3,57%	—	—
Cartagina	—	—	2 ex.=0,71%	—	—	—	—	—	—
Alexandria	—	—	—	—	—	—	—	1 ex.	—
Sicilia	—	—	1 ex.=0,35%	—	—	—	—	—	—
Chersones	—	—	1 ex.=0,35%	—	—	—	—	—	—
Atelier itinerant	—	—	1 ex.= 0,35%	—	—	—	—	—	—

https://biblioteca-digitala.ro

piaţa dobrogeană, sau atelierul itinerant, în legătură cu rosturile căruia abia acum a început să se discute serios [45].

Urmărind situaţia în cadrul fiecărei domnii, merită să subliniem că în vremea lui Anastasius nu sînt prezente decît atelierele din Constantinopol şi Nicomedia, dealtfel singurele în funcţiune pînă la deschiderea celui din Antiochia în 512. Participarea atelierului de la Nicomedia este destul de slabă. Sub Iustin I, în timp ce Nicomedia îşi măreşte rolul în pătrunderea monetară, apar şi monedele emise la Cyzic, a cărui activitate începe înainte de 522, şi Antiochia.

În vremea lui Iustinian în Dobrogea se constată o uşoară scădere a rolului atelierului metropolitan, în condiţiile creşterii rolului celorlalte monetării pînă acum citate, mai ales a celei de la Nicomedia la care se adaugă produsele monetăriei de la Thessalonic, deschisă încă înainte de 522, dar care se integrează abia acum în circulaţia zonei [46]. Sînt prezente de asemenea monede emise la Cartagina, Sicilia, Chersones şi de un atelier itinerant, fără ca ele să aibă cît de cît greutate economică, doar primul atelier numit avînd o prezenţă ceva mai stăruitoare. Apariţia lor este dealtfel un fenomen efemer pentru că odată cu domnia următoare nu se mai întîlnesc. Am putea nota o monedă emisă în 552/3, care după unii autori este atribuită Perugiei, dar care acum în urmă a fost reatribuită monetăriei metropolitane [47].

De la Iustin al II-lea la Focas inclusiv pe piaţa noastră sînt prezente doar emisiunile celor cinci ateliere cu rol economic, chiar dacă în colecţia muzeului constănţean lipsesc emisiunile din Cyzic de sub Tiberiu al II-lea Constantin, exemplarul astfel publicat de la Histria fiind în realitate emis la Nicomedia [48]. Se cuvine subliniată depăşirea Nicomediei de către Thessalonic în vremea lui Iustin al II-lea şi Mauriciu Tiberiu, ceea ce însă nu se produce la Histria. Într-adevăr, noua situaţie în care se află Thessalonicul, judecînd lucrurile în lumina materialului din colecţia constănţeană, se explică prin faptul că după 562 atelierul începe să emită hemifolles şi decanummia, renunţînd la nominalurile anterioare cu circulaţie limitată la vestul Peninsulei Balcanice. O altă particularitate pare să fie, măcar la nivelul actual al cunoştinţelor noastre, creşterea rolului pe piaţa dobrogeană a emisiunilor din Cyzic în vremea domniei lui Focas, cînd ele ajung să fie egale cu cele din Nicomedia, depăşindu-le ca număr pe cele din Thessalonic. Menţionăm, de asemenea, că la Histria în vremea lui Tiberiu al II-lea Constantin emisiunile de la Nicomedia, în urma corecturii operate mai sus, le depăşesc cu puţin pe cele din Constantinopol, ceea ce însă nu se verifică pe ansamblul Dobrogei, primul atelier citat reprezentînd 25,92 % faţă de 66,66 % pentru al doilea.

---

[45] W. Hahn, *op. cit.*, II, p. 49—51, pe baza monedei din colecţia Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa, publicată de R. Ocheşeanu, Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 378, nr. 246, presupune emiterea lor în *quaestura exercitus*, ceea ce nu pare încă suficient asigurat, Cécile Morrisson, *Survey* . . ., p. 216 şi aşteaptă în orice caz confirmări; vezi şi W. Hahn, în *Frappe et ateliers monétaires dans l'Antiquité et le Moyen Âge*, Belgrad, 1976, p. 85—88.

[46] D. M. Metcalf, *The copper Coinage of Thessalonica under Justinian I*, Viena, 1976.

[47] W. Hahn, NumCirc, 79, 1971, p. 449—450; idem. NumCirc, 80, 1972, p. 237.

[48] Vezi mai sus nota 39.

https://biblioteca-digitala.ro

Sub Heraclius reîntîlnim situaţia din vremea lui Anastasius doar două ateliere fiind prezente, cel de la Constantinopol şi cel de la Nicomedia [49], ultimul cu o participare puţin importantă, ca apoi, sub Constans al II-lea, doar atelierul metropolitan să se manifeste.

La capătul acestei cercetări putem constata că prelucrarea unui material numismatic mai numeros cu ajutorul unei metodologii îmbunătăţite a dus la cunoaşterea mai circumstanţiată a circulaţiei monedei bizantine în Dobrogea secolelor VI—VII e.n., confirmînd unele aspecte care mai fuseseră sesizate şi adăugînd altele cu totul noi sau doar explicaţii noi, superioare celor anterioare.

Aplicarea aceleiaşi metodologii la alte zone ale lumii bizantine, pentru care există date suficiente, va putea oferi în viitor o imagine de ansamblu în care materialul nostru se va putea situa exact, cu asemănările şi deosebirile faţă de o zonă sau alta. De asemenea, progresul acum realizat va contribui desigur la mai buna înţelegere a realităţilor monetare din spaţiul nord dunărean [50] aflat fie în hotarele Imperiului bizantin fie în permanenţă legătură cu acesta.

PROBLÈMES HISTORIQUES DE LA DOBROUDJA (VIe—VIIe SIÈCLES) À LA LUMIÈRE DES MONNAIES BYZANTINES DE LA COLLECTION DU MUSÉE D'HISTOIRE NATIONALE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CONSTANȚA

RÉSUMÉ

Par grandes étapes chronologiques les monnaies se répartissent ainsi : 989 ex. d'Anastase Ier à Constant II (69,64 %) ; 83 ex. de Tibère III Apsimar à Nicéphore II Phocas (5,84 %) et 348 ex. de Jean I Tzimiscès à Alexis Ier Comnène (24,50 %).

S'étayant pour la période 498—658 sur un échantillon quatre fois plus nombreaux qu'en 1964 (cf. Gh. Poenaru Bordea, BMI, 40, 1971, 3, pp. 51—60 et *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, III, Bucarest, 1976, pp. 203—213), considéré comme illustratif pour la circulation monétaire en Dobroudja, les auteurs cherchent à affiner les modalités d'analyse statistique en proposant l'utilisation des coefficients folles/an, monnaies/an réforme, folles/an réforme, équivalent en solidi des monnaies en bronze/an réforme.

Une attention toute particulière est accordée à l'analyse de la présence des différents ateliers émetteurs pour l'ensemble de la période envisagée et durant chaque règne.

---

[49] Ir. Dimian, *op. cit.*, p. 194—195, tezaurul de la Movileni, în care monedele nr. 15, şi 16,atribuite lui Mauriciu Tiberiu, vezi şi Oct. Iliescu, CreştColecţ, sînt de fapt emisiuni din Cyzic ale lui Heraclius; în tezaurul de la Voineşti, pentru care vezi mai sus nota 43, există şase monede de la Heraclius emise la Alexandria.

[50] Vezi, în principal, C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415, cu bibliografia acolo citată.

https://biblioteca-digitala.ro

L'interprétation, qui tient compte cette fois-ci de la valeur nominale des monnaies en bronze, des changements intervenus lors des réformes monétaires, de la valeur en or des folles, en comparant en permanence les chiffres, permet de saisir une meilleure image du phénomène monétaire à la fois plus nuancée et plus complète, dans le contexte historique, politico-militaire du Bas-Danube.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Diagramme des coefficients monnaies/an.
Fig. 2. Diagramme des coefficients folles/an.
Fig. 3. Diagramme des coefficients monnaies/an réforme.
Fig. 4. Diagramme des coefficients folles/an réforme.
Fig. 5. Diagramme des coefficients de l'équivalent en solidi des monnaies en bronze/an réforme (W. Hahn).
Fig. 6. Diagramme des coefficients de l'équivalent en solidi des monnaies en bronze/an éforme (J. P. Callu).

https://biblioteca-digitala.ro

UN NOU TEZAUR DE MONEDE BIZANTINE DESCOPERIT LA PĂCUIUL LUI SOARE

DE

NICULAE CONOVICI, RADU LUNGU

În anul 1978, în incinta cetăţii bizantine din insula Păcuiul lui Soare a fost descoperit un nou tezaur de monede bizantine [1]. Tezaurul a apărut într-o săpătură [2] din Suprafaţa IV K, în dreptul fantelor 2—3 din partea de nord a zidului portului cetăţii, la o distanţă de 2,50—3,60 m faţă de acesta. Din cele 33 de monede recuperate, 22 erau lipite în fişic, iar celelalte împrăştiate în apropiere. Din punct de vedere stratigrafic, tezaurul aparţinea unui strat de nivelare interpus între o locuinţă de la mijlocul secolului al XI-lea şi locuinţa-atelier (L. 1) de la sfîrşitul aceluiaşi secol [3]. Iată conţinutul acestui tezaur [4].

Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034—1041)

1 AE, ↓, 9, 20 g, 27,5 mm. Conservare bună, puţin tocită.
Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681—683, C. 38 [1042? — circa 1050]
Inventar muzeu Călăraşi 16 821. Fig. 1/1.

2 AE, ↓, 9,20 g, 28/24 mm; surfrapată peste un exemplar Thompson, tip A_2. Conservare rea, tocită.
Thompson, tip C; DOW, III, 2,p. 681, C.
Inv. 16 822. Fig. 1/2.

3 AE, ↓, 8,80 g, 30/24,5 mm. Dublă frapă (revers), c.r.t.
Thompson, tip C: DOW, III, 2, p. 683, C.26.
Inv. 16 819. Fig. 1/3.

4 AE, ↓, 8,50 g, 29 mm. Surfrapată (?-pastila subţiată) c.r.t.
Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681—683 C. 30.

---

[1] Primul tezaur de monede bizantine de la Păcuiul lui Soare, descoperit în 1973, a fost publicat de P. Diaconu în Muzeul Naţional, 3, 1976, p. 235—239; al doilea, descoperit în 1977, a fost prezentat de T. Papasima la Sesiunea de comunicări a Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa, 1978.

[2] Săpăturile au fost efectuate de T. Papasima, care ne-a oferit şi datele privind condiţiile de descoperire; tezaurul ne-a fost încredinţat spre publicare de Petre Diaconu, responsabilul şantierului, căruia îi adresăm şi aici mulţumirile noastre.

[3] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare I. Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972, p. 63—64 şi fig. 21.

[4] În determinarea monedelor am folosit cataloagele: W. Wroth, *Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, Londra, 1908; C. Morrison, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliotheque Nationale. Tome deuxième. De Philippicus à Alexis III (711—1204)*, Paris, 1970 — care adoptă cronologia lui M. Thompson din *The Athenian Agora II. Coins from the Roman through the Venetian Period*, Princeton, 1954, — la care aduce corectările propuse de A. F. Johnson, ANSMN, 15, 1969, p. 97—99 pentru follişii anonimi de tip E; A. Bellinger, Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Volume three. Leo III to Nicephorus III, 711—1081 by Philip Grierson, Part 2. Basil I to Nicephorus III (867—1081)*, Washington, 1973 (în continuare: DOW, III, 2). Ultimul catalog propune noi datări pentru follişii anonimi, pornind de la ideea că perioadele de emitere ale fiecărui tip de monede nu corespund cu anii de domnie ai unui anumit împărat. Adoptînd tipologia din C. Morrison, am adăugat între paranteze drepte, acolo unde a fost cazul, datările propuse de Ph. Grierson.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, iulie — septembrie 1980, p. 397—402

https://biblioteca-digitala.ro

Inv. 16 823. Fig. 1/4.
5 AE, ↓, 8 g, 31/28 mm, c.r.t.
Thompson, tip C ; DOW, III, 2, p. 681, C.
Inv. 16 876. Fig. 1/5.
6 AE, ↓, 7,70 g, 28/26 mm, C.r.t. (deformată de foc), dublă frapă.
Thompson, tip C; DOW, III, 2, p. 681—683, C. 33?
Inv. 16 847, Fig. 1/6.
7 AE, ↓, 7 g, 28,5/26,5 mm. Dublă frapă, c.r.m.t.
Thompson, tip C ; DOW, III, 2, p. 681—683, C. 38?
Inv. 16 820. Fig. 1/7.

Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055)

8 AE, ↓, 10,30 g, 32/28 mm. Dublă frapă (revers), c.b.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D [circa 1050 — circa 1060].
Inv. 16 831. Fig. 1/8.
9 AE, ↓, 10,30 g, 27/26 mm. Dublă frapă (revers), c.r.m.t. (deformată de foc).
Thompson, tip D ; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 848. Fig. 1/9.
10 AE, ↓, 9,70, g, 30,5/29 mm. Dublă frapă, crestată, c.r.p.t.
Thompson, tip. D ; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 848. Fig. 2/10.
11 AE, ↓, 9,70 g, 29/27 mm. Dublă frapă, c.r.p.t.
Thompson, tip D; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 827. Fig. 2/11.
12 AE, ↙, 9,50 g, 30/29 mm. C.r.p.t. (crăpată).
Thompson, tip D ; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 825. Fig. 2/12.
13 AE, ↓, 9,10 g, 30,5/27 mm. Dublă frapă, c.r.m.t.
Thompson, tip D ; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 829. Fig. 2/13.
14 AE, ↓, 8 g, 29 mm. Dublă frapă, c.b.t.
Thompson, tip D ; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 828. Fig. 2/14.
15 AE, ↓, 7,70 g, 28/27 mm. Surfrapată (?), c.r.t.
Thompson, tip D ; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 877. Fig. 2/15.
16 AE, ↓, 6,70 g, 30/23,5 mm. C.r.t.
Thompson, tip D ; DOW, III, 2, p. 685, D.
Inv. 16 824. Fig. 2/16.

Constantin al X-lea Dukas și Evdokia (1059—1067)[5]

17 AE, ↙, 10,50 g, 27/25 mm. C.r.m.t. (deformată de foc).
Wroth 18 (tip 2); DOW, III, 2, p. 77, tip 1—8_4 (?)
Inv. 16 830. Fig. 2/17.
18 AE, ↙, 7,10 g, 28,5/26 mm. Surfrapată peste Thompson, tip D, c.b.m.t.
Wroth 18 (tip 2); DOW, III, 2, p. 77, tip 1 — 8_{26}?
Inv. 16 832. Fig. 3/18.

Constantin al X-lea (1059 — 1067)

19 AE, ↓, 9,10 g, 31/22 mm. C.r.p.t.
Wroth 32 (tip 3); DOW, III, 2, p. 777, tip 2 — 9.
Inv. 16 843. Fig. 3/19.
20 AE, ↓, 8,60 g, 27/25 mm. Surfrapată peste Wroth 18, c.r.m.t.
Wroth 32 (tip 3); DOW, III, 2, p. 777, tip 2 — 9.
Inv. 16 846. Fig. 3/20.
21 AE, ↙, 8,15 g, 33/30 mm. Surfrapată peste Wroth 18, c.b.m.t.
Wroth, 32 (tip 3); DOW, III, 2, p. 777, tip 2 — 9.
Inv. 16 844. Fig. 3/21.

Roman al IV-lea Diogene (1068 — 1071)[6]

22 AE, ↓, 10,75 g, 32/28 mm. C.r.p.t., surfrapată peste Constantin al X-lea (Wroth 32).
Wroth 9 (tip 2); DOW, III, 2, p. 796 — 8.
Inv. 16 835. Fig. 3/22.
23. AE, ↓, 8,45 g, 26 mm. Netocită, marginea crăpată de foc.
Thompson, tip G; DOW, III, 2, p. 693, G. 24 [circa 1065 — circa 1070]
Inv. 16 842. Fig. 3/23.
24 AE, ↓, 6,40 g, 27/24 mm. Surfrapată (?), c.r.m.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 841. Fig. 3/24.

---

[5] Cele două monede de la Constantin al X-lea din primul tezaur bizantin de la Păcuiul lui Soare au fost publicate eronat ca aparținînd tipului E din cronologia M. Thompson. În realitate ele aparțin tipului Wroth 18, semnat, ca și cele prezentate de noi mai jos (vezi P. Diaconu, *op. cit.*, p. 236 și fig. 1/10—11). La rugămintea autorului facem aici cuvenita îndreptare.

[6] În prezentarea monedelor lui Roman al IV-lea Diogene am preferat să le descriem in ordinea greutății acestora și nu pe tipuri, avind in vedere că se cunosc surfrapări reciproce ale celor două tipuri (semnat și anonim de tip G) care au fost emise, se pare, simultan într-o anumită perioadă. Se înțelege că surfrapările indică și vechimea mai mică sau mai mare a fiecărei monede in parte.

https://biblioteca-digitala.ro

25 AE, ↓, 5,85 g, 25/23 mm. C.r.m.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 849. Fig. 3/25.

26 AE, ↓, 5,80 g, 27/24 mm. Aversul trecut prin foc, c.r.p.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 836. Fig. 4/26.

27 AE, ↓, 4,75 g, 26/25 mm. Surfrapată (?), c.r.m.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 834. Fig. 4/25.

28 AE,, ↓, 4,25 g, 26/25 mm. Surfrapată peste Thompson tip G (?).
Wroth 9 (tip 2) ; DOW, III, 2, p. 797—8_{16}, (?).
Inv. 16 839. Fig. 4/28.

29 AE, ↙. 4,10 g, 25 mm. Surfrapată peste Constantin X (Wroth 32, revers peste avers).
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 838. Fig. 4/29.

30 AE, ↓, 4 g, 25/23 mm. C.r.m.t.
Thompson, tip G ; DOW, III, 2, p. 692, G.
Inv. 16 833. Fig. 4/30.

31 AE, ↓, 3,90 g, 26 mm. Surfrapată peste Thompson, tip G (?), c.b.m.t.
Wroth 9 (tip 2) ; DOW, III, 2, p. 796 — 8_{16} (?).
Inv. 16 837. Fig. 4/31.

32 AE, ↓, 3,80 g ; 25/24 mm. Surfrapată peste Thompson, tip G (?), c.r.m.t.
Worth 9 (tip 2) ; DOW, III, 2, p. 296—8_{16},
Inv. 16 840. Fig. 4/32.

Mihail al VII-lea Dukas Parapinakes (1071—1078)

33 AE, ↓, 4,60 g, 26/22 mm. C.r.m.t.
Wroth, 24 ; DOW, III, 2, p. 819 — 14 b.
Inv. 16 845. Fig. 4/33.

CONSIDERAŢII NUMISMATICE

Din prezentarea condiţiilor de descoperire rezultă că monedele au fost puse într-o pungă din piele sau mai degrabă din pînză, ceea ce explică lipirea lor în fişic. Ordinea în fişic a monedelor era următoarea : nr. 17, 12, 10, 8, 18, 31, 19, 9, 11, 1, 6, 29, 28, 21, 32, 14, 13, 24, 23, 2, 33, 4. Lipsa oricărei ordini cronologice în poziţia monedelor indică o tezaurizare de scurtă durată, toate piesele fiind în circulaţie în momentul adunării lor la un loc [7].

Lotul de monede este foarte unitar, cuprinzînd exemplare emise într-un interval de circa patru decenii. Repartiţia lor pe împăraţi — în procente şi ani de domnie — este următoarea :

Împăraţi	Număr piese	Procent	Rep. ani domnie
Mihail al IV-lea (1034—1041)	7	21,21	0,87
Constantin al IX-lea (1042—1055)	9	27,27	0,70
Constantin al X-lea (1057—1067)	5	18,18	0,60
Roman al IV-lea (1068—1071)	11	33,33	2,50
Mihail al VII-lea (1071—1078)	1	3,03	0,14

Aşadar, numeric, repartiţia pe împăraţi este destul de echilibrată, cu excepţia ultimei monede. Cele mai numeroase sînt monedele lui Roman al IV-lea Diogene (33,33 %). Mai semnificativă este repartiţia pe împăraţi-ani de domnie : 2,50 pentru Roman al IV-lea faţă de numai 0,87, 0,70 şi 0,60 pentru împăraţii anteriori şi 0,14 pentru ultimul împărat. Aceasta dovedeşte că tezaurul a fost acumulat fie în timpul domniei lui Roman

[7] Tot adunate (parţial) în fişicuri au fost descoperite şi monedele din primele două tezaure bizantine de la Păcuiul lui Soare, precum şi micul tezaur de monede de bronz atribuite de noi lui Dobrotici (vezi N. Conovici, RESEE, 13, 1975, 4).

https://biblioteca-digitala.ro

al IV-lea, ultima monedă fiind adăugată la începutul domniei lui Mihail al VII-lea, fie în totalitate în partea de început a domniei acestuia din urmă, cu monedele aflate atunci în circulaţie.

Se remarcă lipsa follişilor anonimi de tipurile E şi F atribuiţi lui Constantin al X-lea Dukas [8], precum şi a tipului H atribuit lui Mihail al VII-lea Dukas [9]. Lipsa primelor două tipuri se explică prin raritatea lor [10]. Se ştie că în timpul lui Constantin al X-lea au fost emise patru tipuri de follişi, dintre care două semnate şi două anonime (tipurile E şi F) [11]. În tezaurul nostru apar numai cele două tipuri semnate, dintre care al doilea surfrapat peste primul (nr. 20 şi 21). Lipsa follişilor de tip H ar indica o datare mai tîrzie a acestuia în raport cu monedele semnate ale lui Mihail al VII-lea [12].

În tezaurul nostru sînt 9 monede cu dublă frapă şi 14 surfrapate. Dintre monedele cu dublă frapă, 3 aparţin tipului C (nr. 3, 6, 7) şi 6 tipului D (nr. 8—11, 13, 14). Dacă sub Mihail al IV-lea şi Constantin al IX-lea, cărora li se atribuie cele două tipuri în cronologia lui M. Thompson, monedele cu dublă frapă sînt mai numeroase decît cele surfrapate, sub împăraţii următori mondele surfrapate se înmulţesc, iar cele cu dublă frapă nu mai apar. Iată şi surfrapările care se întîlnesc în tezaur :

1. Tipul C peste tipul A_2 (nr. 2);
2. Constantin al X-lea şi Evdokia peste tipul D (nr. 18);
3. Constantin al X-lea peste Constantin al X-lea şi Evdokia (nr. 20, 21);
4. Tipul G peste Constantin al X-lea (nr. 29);
5. Roman al IV-lea peste Constantin al X-lea (nr. 22);
6. Roman al IV-lea peste tipul G (nr. 28, 31, 32).

În afară de cele nouă monede menţionate, încă patru sînt surfrapate peste tipuri neidentificate (nr. 4, 15, 24, 27). O atenţie specială merită surfrapările follişilor de tip G (atribuiţi lui Roman al IV-lea) şi surfrapările de follişi semnaţi de la Roman al IV-lea peste tipul G. Ele par să îndreptăţească datarea mai timpurie a emisiunilor anonime de tip G, propusă de Ph. Grierson, o parte a acestor follişi putînd fi emişi încă spre sfîrşitul domniei lui Constantin al X-lea [13]. Se cunosc însă, deşi mai rar, şi surfrapări ale tipului G peste monedele semnate ale lui Roman al IV-lea [14]. În schimb, follişii de tip H par a fi fost emişi în a doua parte a domniei lui Mihail al VII-lea. Oricum, nu se cunosc decît surfrapări ale monedelor lui Nikifor al III-lea Botaneiates peste follişii de tip H [15].

Înmulţirea monedelor surfrapate peste piese mai vechi reflectă anumite realităţi economice. Începînd cu domnia lui Constantin al IX-lea, dar mai ales sub Constantin al X-lea situaţia economică a Imperiului bizantin în general şi mai ales a Dobrogei se înrăutăţeşte tot mai mult

[8] A. F. Johnson, *op. cit.*; DOW, III, 2, p. 637—639.
[9] C. Morrison, *op. cit.*, p. 586 (tabel).
[10] *Ibidem*; DOW, III, 2, p. 637.
[11] *Ibidem*.
[12] În raport cu datarea propusă de DOW, III, 2, discuţia de la p. 635—639.
[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*, p. 641.
[15] C. Morrison, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Monede din tezaurul de la Păcuiul lui Soare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Monede din tezaurul de la Păcuiul lui Soare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Monede din tezaurul de la Păcuiul lui Soare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. Monede din tezaurul de la Păcuiul lui Soare.

https://biblioteca-digitala.ro

ca urmare a numeroaselor războaie [16], a invaziilor pecenegilor şi uzilor [17] şi a reformelor fiscale apăsătoare care au dus în final la răscoala oraşelor paristriene în timpul lui Mihail al VII-lea. O oarecare înviorare a schimburilor comerciale în Dobrogea are loc doar în timpul lui Roman al IV-lea Diogene, pentru ca apoi să scadă brusc [18].

Aceste fenomene complexe îşi găsesc reflectarea şi în scăderea greutăţii şi modulului monedelor:

Împăraţi	Greutate			Modul		
	max.	min.	medie	max.	min.	mediu
Mihail al IV-lea	9,20	7,00	8,35	29,5	27	27,65
Constantin al IX-lea	10,50	6,70	9,02	30	26,25	28,36
Constantin al X-lea	10,50	7,10	8,69	31,5	26	27,55
Roman al IV-lea	10,75	3,80	5,64	30	24	26,50
Mihail al VII-lea	—	—	4,60	—	—	24,50

Se constată o greutate relativ ridicată a monedelor emise pînă la Constantin al X-lea inclusiv, urmată de o scădere bruscă a greutăţii monedelor sub Roman al IV-lea. În ceea ce priveşte modulul se observă acelaşi fenomen, o singură monedă de la Roman al IV-lea avînd diametru mare. Aceste scăderi în nominal şi modul, remarcate şi în alte descoperiri contemporane, merg paralel cu creşterea numărului de monede surfrapate şi ilustrează o perioadă de devalorizare a monedei implicînd, după C. Morrison, o creştere a volumului schimburilor comerciale şi a nevoii de numerar în timpul domniei lui Roman al IV-lea [19]. Prin aceasta, circulaţia monetară din Paristrion se dovedeşte a fi întru totul asemănătoare cu a altor provincii bizantine şi se deosebeşte substanţial de aceea din teritoriile nord-dunărene unde cercetările au pus în evidenţă alte realităţi numismatice, în acord cu situaţia lor social-economică şi cu evenimentele politice cărora au trebuit să le facă faţă [20].

CONSIDERAŢII ARHEOLOGICE ŞI ISTORIC

Condiţiile stratigrafice în care a fost descoperit tezaurul, starea de conservare a monedelor, cu urme evidente ale trecerii prin foc a întregului tezaur, ne dovedesc că acesta nu a fost îngropat în mod intenţionat ci a ars pe loc, împreună cu locuinţa în care era depozitat, fără ca stăpînii locuinţei să mai fi avut timp să recupereze suma aflată în casă. Noii locuitori care au construit, după nivelarea dărîmăturilor, locuinţa atelier de deasupra, nu ştiau de existenţa acestei sume de bani între dărîmături.

---

[16] D. M. Metcalf, *Coinage in the Balkans, 820—1355*, Thessalonika, 1965, p. 48—50; DID, 3, 1971, p. 131—153.

[17] *Ibidem*; P. Diaconu, *Les Petchénegues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970, p. 79; idem, Muzeul Naţional, 3, 1976, p. 238.

[18] B. Mitrea, în P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 183—185.

[19] C. Morrison, *op. cit.*, p. 623.

[20] C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375 — 415; Gh. Poenaru Bordea, C. Popa, Ilfov — File de istorie, Bucureşti, 1978, p. 135—141.

https://biblioteca-digitala.ro

Ultima monedă din tezaur este aceea care datează întregul depozit şi, implicit, nivelul în care acesta a fost găsit: în timpul domniei lui Mihai al VII-lea Dukas şi anume în prima parte a acestei domnii, după cum o dovedesc caracterul singular al monedei de la acest împărat şi lipsa follişilor anonimi de tip H. În primii ani ai domniei lui Mihail al VII-lea se plasează şi răscoala oraşelor paristriene, cu ajutor militar de la pecenegi, ca urmare a măsurilor fiscale promovate de logothetul Nikifor. Se ştie că la această răscoală, începută în anii 1073—1074, s-a alăturat şi noul katepan al themei Paristrion, vestarhul Nestor [21]. Credem că locuinţa ce conţinea tezaurul prezentat de noi a putut fi incendiată tocmai în această perioadă de mari tulburări. De aceleaşi evenimente au fost legate şi alte două descoperiri monetare şi anume tezaurul de monede de aur de la Dinogetia, descoperit în 1959 (cu 6 monede de la Roman al IV-lea şi 9 de la Mihail al VII-lea Dukas) [22] şi tezaurul descoperit în 1948 la Silistra (R. P. Bulgaria) cuprinzînd 19 follişi, de la Roman al III-lea Argyros pînă la Mihail al VII-lea Dukas [23]. Faptul că tezaurul nostru conţine o singură monedă de la Mihail al VII-lea Dukas permite şi o datare mai timpurie a acestuia, adică în anul 1071, în care caz nu poate fi legat de nici un eveniment politic sau de altă natură cunoscut.

UN NOUVEAU TRÉSOR DE MONNAIES BYZANTINES DÉCOUVERT À PĂCUIUL LUI SOARE

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent un trésor de 33 monnaies byzantines en cuivre découvert dans l'enceinte de la place forte byzantine de Păcuiul lui Soare, dans un niveau d'habitat de la seconde moitié du XIe siècle. Le trésor comprend des monnaies émises entre les règnes de Michel IV le Paphlagonien (1034—1041) et Michel VII Doukas Parapinakès (1071—1078), à prédominance des monnaies émises par Romain IV Diogène (33,33 %). 9 monnaies présentent une double frappe et 14 autres sont surfrappées par-dessus des types plus anciens. L'étude des surfrappes confirme la thèse de Ph. Grierson, suivant laquelle la date du type G doit être reculée jusqu'en 1065—1070, l'émission couvrant aussi la fin du règne de Constantin X Doukas. Il semble, en revanche, que les émissions du type H (non représentées dans le trésor) ne remontent qu'à la fin du règne de Michel VII Doukas, et non pas aux années 1070—1075, comme le propose Ph. Grierson. Les auteurs estiment que le trésor se trouvait dans une habitation incendiée probablement en 1072, au début de la révolte des villes paristriennes contre l'administration impériale byzantine.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1—4. Monnaies du trésor de Păcuiul lui Soare.

---

[21] M. Attaleiates, *Historia*, FHD, 3, p. 73—75; Zonaras, XVIII, 17, 3, în FHD, 3, p. 227; I. Barnea, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 643; P. Diaconu propune anul 1072, vezi P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 20; DID, 3, p. 135—137.

[22] I. Barnea, SCN, 3, 1960, p. 245—254; D. M. Metcalf, *op. cit.*, p. 56.

[23] *Ibidem*, p. 54—56.

https://biblioteca-digitala.ro

TEZAURUL DE LA RĂDUCĂNENI — IAŞI

DE

DAN GH. TEODOR

Printre cele mai importante descoperiri cunoscute în ultimele decenii în regiunile extracarpatice ale României trebuie inclus, fără îndoială, tezaurul de obiecte de podoabă şi monede datînd de la sfîrşitul primului mileniu al e.n., aflat întîmplător la Răducăneni, judeţul Iaşi. Numărul pieselor care îl alcătuiesc, varietatea lor, valoarea artistică şi intrinsecă a celor mai multe dintre obiecte, dar îndeosebi semnificaţia istorică a tezaurului, în general, îi conferă o importanţă aparte printre descoperirile, puţine dealtfel, de acest gen de la noi din ţară.

Tezaurul a fost descoperit întîmplător în luna august a anului 1969, de către trei elevi din Răducăneni—Iaşi [1]. Locul descoperirii se află pe panta de nord-est a dealului ,,Beşleaga'' situat la circa 500 m sud-vest de marginea cartierului Bazga şi se prezintă sub forma unei căldări cu o rază de circa 1 km, formată datorită deselor alunecări de teren ale dealurilor din jur. În vara anului 1969, la circa 200 m de albia pîrîului Bazga, care izvorăşte din apropiere, în partea sa dreaptă, pe panta dinspre nord-est a dealului ,,Beşleaga'', datorită deselor ploi din acel an, s-a format un mic torent care a săpat continuu solul, formînd cîteva mici cascade. În urma unei ploi torenţiale apa a scos la iveală o parte din piesele tezaurului care, după declaraţiile descoperitorilor, se aflau iniţial depozitate într-un săculeţ de pînză. Multe obiecte au fost astfel antrenate de torentul format şi purtate către albia pîrîului Bazga. Descoperitorii au recuperat doar o parte din tezaur împărţindu-şi între ei piesele care îl alcătuiau. De-abia în martie 1970, cîteva din obiectele descoperite au fost predate Cabinetului de istorie al Liceului nr. 2 ,,Mihail Eminescu'' din Iaşi. Considerînd descoperirea ca deosebit de importantă, profesorul Eugen Vîrgolici (căruia îi fuseseră predate piesele) s-a deplasat în vara aceluiaşi an, de mai multe ori, la faţa locului recuperînd încă un număr de 22 de piese întregi sau fragmentare. Sesizaţi de profesorul amintit, ne-am deplasat în acelaşi an şi noi la locul descoperirii, înregistrînd toate datele necesare. În final s-au putut recupera, în total, un număr de 59 de piese, printre care 48 sînt lucrate din argint, 9 din bronz iar două din bilon şi potin. Este însă cert că, iniţial, tezaurul a fost constituit dintr-un număr mult mai mare de piese, ceea ce s-a recuperat reprezentînd aproximativ doar o jumătate din el. În plus, chiar dintre piesele salvate, după cum au declarat descoperitorii, unele au fost pierdute între timp.

[1] Cei trei descoperitori, Hagiu Emil, Iacob Viorel şi Panţiru Mihai, l-au predat Cabinetului de istorie al liceului nr. 2 ,,Mihail Eminescu'' din Iaşi. În prezent, tezaurul face parte din colecţiile Muzeului de istorie a Moldovei, fiind inventariat sub nr. 9 846—9 869.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1980, p. 403—423

https://biblioteca-digitala.ro

Pornindu-se deci de la aceste date, putem conchide că la Răducăneni s-a descoperit unul din cele mai mari şi mai interesante tezaure din această vreme din regiunile de la răsărit de Carpaţi, a cărui existenţă ridică, fără îndoială, unele probleme de o deosebită valoare istorică.

Piesele care s-au mai păstrat din acest tezaur pot fi grupate în trei categorii principale: a) obiecte de podoabă şi piese vestimentare; b) bare de argint; c) monede.

a) *Obiecte de podoabă.* Cele mai multe dintre piesele care alcătuiesc tezaurul sînt obiecte de podoabă, din această categorie păstrîndu-se un număr de 48 de exemplare întregi sau fragmentare, de forme şi mărimi variate, lucrate în diverse tehnici, îndeosebi din argint şi în cîteva cazuri din potin şi bronz.

Cercei. Din această categorie s-a păstrat un număr de 22 exemplare, dintre care numai trei sînt întregi, restul fiind fragmentari, unii rupţi chiar de descoperitori, ulterior aflării lor. Exceptînd trei verigi simple, greu de determinat tipologic, după forma şi tehnica lor de lucru, cerceii pot fi grupaţi în şase tipuri principale.

Tipul 1 (fig. 1/1; 2/1) este reprezentat printr-un singur exemplar, păstrat fragmentar, lucrat din bronz şi avînd o greutate de 3,3 g (inv. 9 861). Cercelul este compus dintr-o verigă de formă oval-circulară, precum şi dintr-un pandantiv central (prins de verigă) avînd o formă bitronconică, terminată cu o protuberanţă la capătul de jos. Cele două elemente ale cercelului sînt turnate separat în tipare bivalve. Pe verigă se află striuri care imită un şnur răsucit. Pandantivul bitronconic este fixat pe mijlocul verigii cu o sîrmă prinsă în diagonală.

Acest tip de cercel imită, prin turnare în bronz, exemplarele de origine bizantină lucrate în tehnica filigranării, din metale preţioase. În general, astfel de tipuri sînt rar atestate, fiind întîlnite doar în unele variante, mai mult sau mai puţin apropiate exemplarului de la Răducăneni, printre descoperirile de la Sultana [2], Ciumbrud [3], Bratei [4] sau Orlea [5] în România, precum şi în Ungaria [6] şi Cehoslovacia [7], unde sînt datate în secolele IX—XI e. n.

Tipul 2 (fig. 1/2; 2/2) este de asemenea reprezentat printr-un singur exemplar, în greutate de 1,8 g (inv. 9 861), lucrat din argint în tehnica turnării şi filigranării. Veriga de susţinere, păstrată doar fragmentar, este de formă oval-circulară şi are lateral prevăzută cîte o rozetă constituită din cîte două verigi, între ele cu un şir de sfere de argint. Pandantivul central, păstrat tot fragmentar, avînd iniţial probabil o formă bitronconică, este lucrat din foiţă de argint. Manşonul de prindere al pandantivului

---

[2] B. Mitrea, Materiale, 7, 1961, p. 536, fig. 3/1.

[3] A. Dankanits şi I. Ferenczi, Materiale, 6, 1959, p. 608, fig. 4/1, 11.

[4] Eug. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977, p. 83, fig. 32/7.

[5] O. Toropu, *Romanitatea tîrzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatină*, Craiova, 1976, p. 175, pl. 17/2.

[6] J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, II, p. 130—131, 235, III, pl. 107/8, 12; 187/3.

[7] J. Poulik, *Staroslovanská Morava*, Praga, 1948, p. 145, 154, pl. XLIX, 1, 3; LXVII, 3; idem, *Jižni Morava země dávných slovanů*, Brno, 1948—1949, fig. 101/e, g; B. Dostál, *Slovanská pohřebiště ze středni doby hradištní na Morave*, Praga, 1966, p. 33, 151—153, 183, pl. LVII/8; LIX/3; LXXVI/5—6; A. Točik, SlovArch, 19, 1971, 1, p. 158—159, pl. XXX/3; XXXII/1—2; LXI/3—4, 12.

https://biblioteca-digitala.ro

înfăşoară veriga la baza ei, fiind sudat iniţial de pandantiv. În jurul locului de prindere al manşonului sînt lipite granule şi o verigă subţire de argint.

Acest exemplar de cercel este, şi el, tot de origine bizantină fiind întîlnit în diverse variante pe o arie destul de largă, îndeosebi acolo unde influenţa civilizaţiei bizantine a fost mai puternică. Piese destul de apropiate datate în secolele IX—X e. n. se întîlnesc pe teritoriul ţării noastre în descoperirile de la Sultana [8] şi Obîrşia [9], precum şi în Ungaria [10] şi Cehoslovacia [11].

Tipul 3 (fig. 1/3—11 ; 2/3—11). Din acest tip fac parte nouă exemplare de cercei lucraţi din argint, dintre care numai trei s-au păstrat în întregime. Cerceii sînt formaţi dintr-o verigă oval-circulară, deschisă la unul din capete. Pandantivul central are forma unui ciorchine de strugure şi este alcătuit din granule de argint de diferite mărimi. Pentru fixarea granulelor unele de altele, s-au folosit verigi mici din sîrmă, lipite în poziţie verticală sau orizontală. De asemenea, un mic ciorchine din granule se află lipit deasupra verigii, în dreptul pandantivului central. Unele variante ale acestui tip de cercel nu au micul ciorchine de granule de la partea superioară a verigii. De o parte şi de alta a pandantivului ciorchine, pe verigă se află cîte două rozete formate din două cercuri de sîrmă, în spaţiul dintre ele fiind lipite granule de argint. Greutatea cerceilor variază între 2,5 g, pentru cei fragmentari, şi circa 5,8 g pentru cei păstraţi în întregime (inv. 9 859—9 860).

Asemenea tip de cercel, şi el tot de origine bizantină [12], a avut în perioada secolelor IX—XI e. n. o foarte mare răspîndire, pe arii larg putînd fi întîlnite numeroase exemplare de acest tip sau variante ale acestuia. Astfel, pe teritoriul României, cercei asemănători, lucraţi din metale preţioase, din bronz sau diferite aliaje, prezentînd o largă gamă de variante, în funcţie de poziţia ciorchinelui şi a rozetelor, a numărului de granule etc., sînt atestaţi la Izvorul şi Obîrşia la sud de Carpaţi [13] sau la Cluj şi Blandiana în Transilvania [14], precum şi în unele complexe din aceeaşi perioadă din R. S. S. Moldovenească [15], R. S. S. Ucraineană [16], Polonia [17], Ceho-

[8] B. Mitrea, *op. cit.* p. 536, fig. 4/1—2.

[9] O. Toropu şi O. Stoica, Dacia N. S., 16, 1972, p. 180—181, fig. 5/7.

[10] J. Hampel, *op. cit.*, II, p. 229, 237—238, 806—808, 833—834; III, pl. 182/19, 20; 189/9; 476/2—3; 491/4—5.

[11] J. Poulik, *Staroslovanska* ..., p. 145, 157, pl. XLIX/2; LXIII/19; idem, *Jižni Morava* ..., p. 65, 78, 101, fig. 131/ d; V. Budinský—Krička, *Slawische bügelgräber in Skalika*, Bratislava, 1959, p. 135—136, fig. 28/7, 9; pl. XVII/2, 5; XXII/7; A. Točik, *op. cit.*, p. 140, 142, 162, 195, pl. XXI/6; XXII/36; XXXV/2; LIII/12.

[12] B. Dostál, *op. cit.*, p. 35, fig. 8/5.

[13] B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 455, fig. 5. O. Toropu şi O. Stoica, *op. cit.*, p. 182, nota 73; fig. 5/25—26.

[14] Şt. Kovács, Közlemények, 2, 1942, p. 85—118; K. Horedt, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 276, fig. 18/1, 3.

[15] G. B. Fedorov, SCIV, 10, 1959, 2, p. 400, fig. 17/4.

[16] N. Linca-Geppner, Arheologija Kiev, 2, 1948, p. 182, pl. IV/3, 10; G.F. Korzuhina, *Russkie klady*, Moscova-Leningrad, 1954, p. 84—85, pl. VI/6, 8, 10—11; VIII/9, 15, 21; M. K. Karger, *Drevnii Kiev*, Moscova-Leningrad, 1958, pl. XVIII.

[17] J. Kostrzewski, Slavia Antiqua, 9, 1962, p. 178; A. Zaki, *Archeologia Malopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław, 1974, p. 319, fig. 269, 270/b; M. Dekówna, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie slave — Bratislava 1975*, vol. I, Bratislava, 1979, p. 145—164.

https://biblioteca-digitala.ro

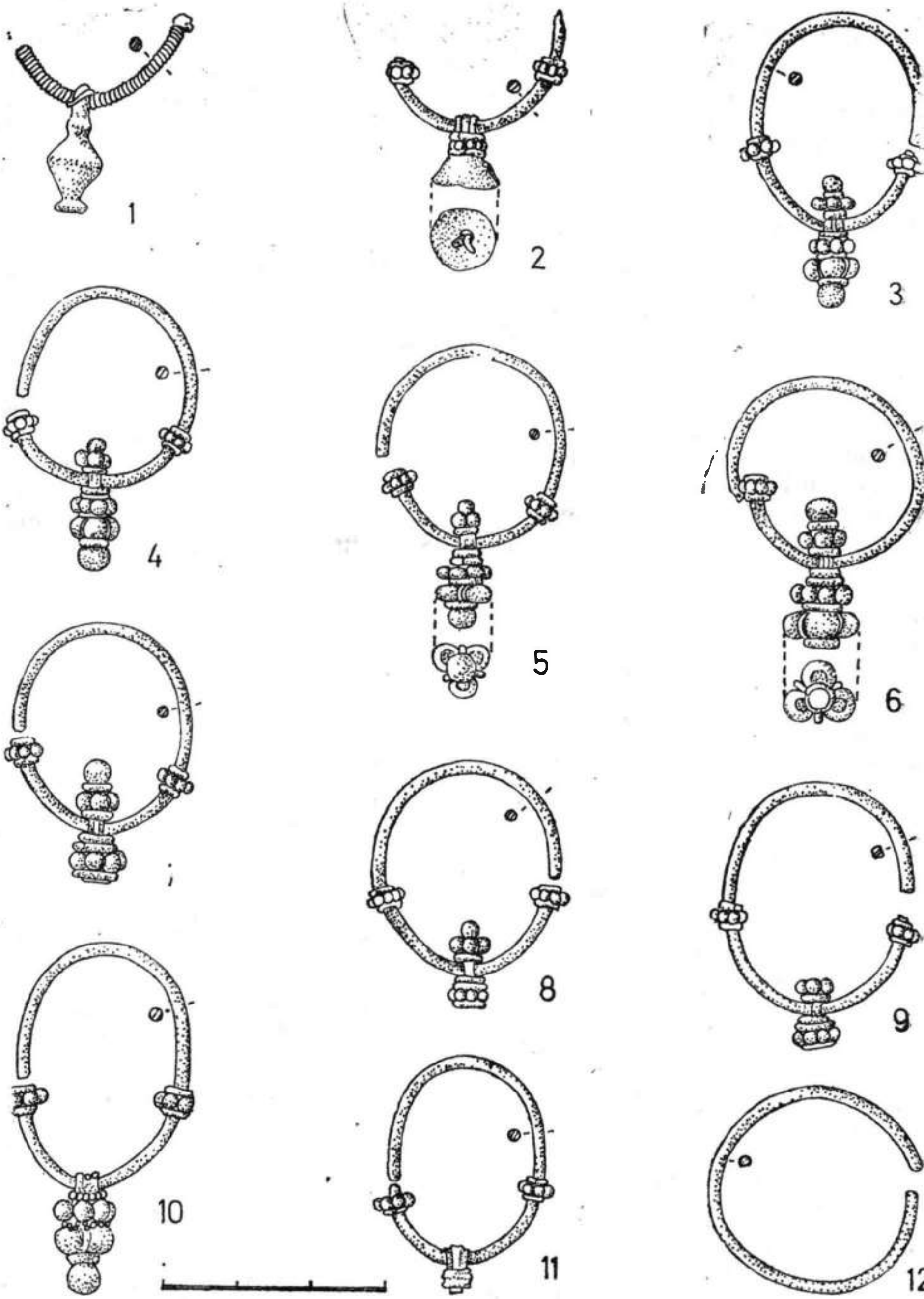

Fig. 1. Cercei din argint (2—12) şi bronz (1).1 tipul 1; 2 tipul 2; 3—11 tipul 3; 12, verigă simplă.

https://biblioteca-digitala.ro

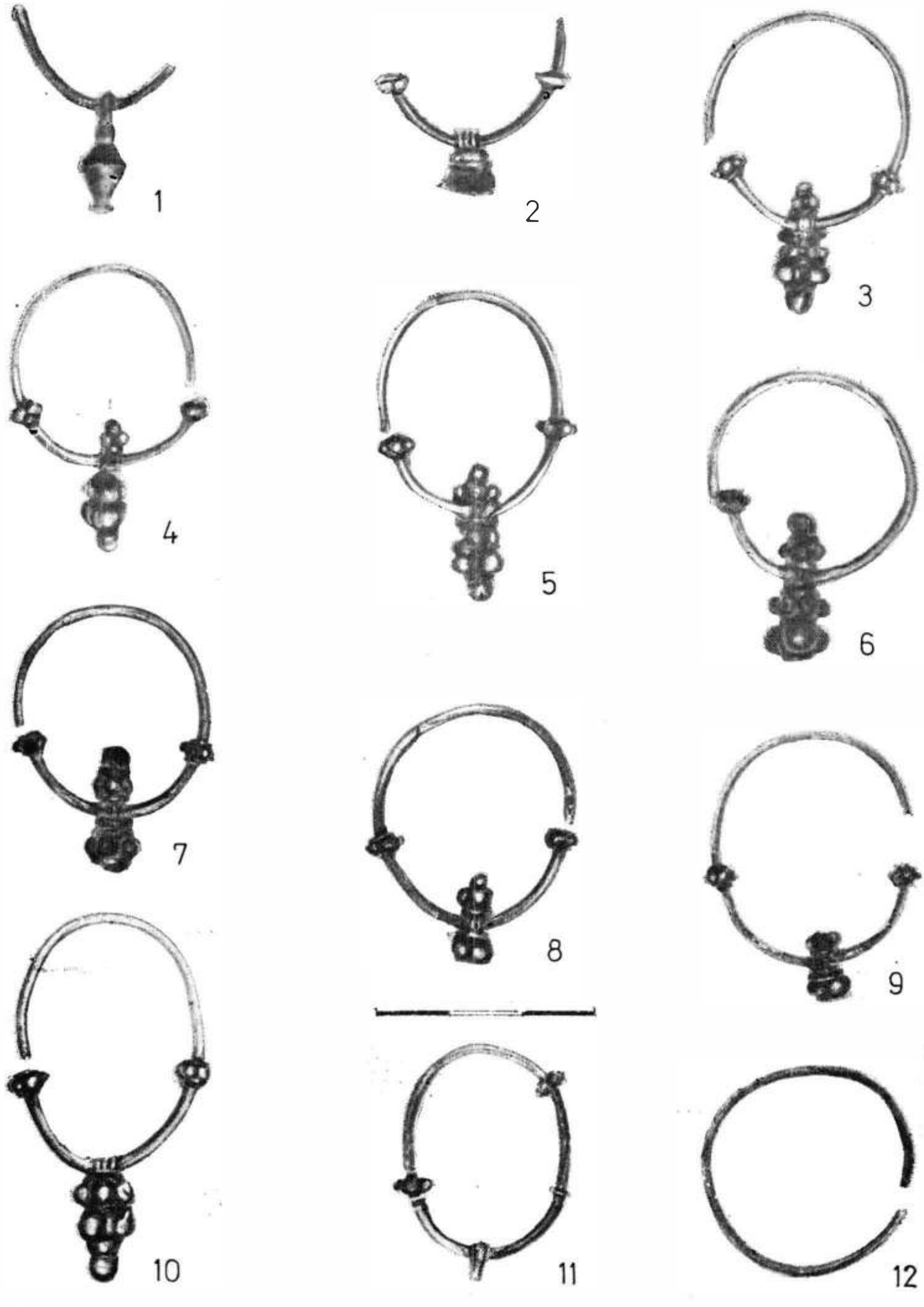

Fig. 2. Cercei din argint (2—12) și bronz (1). 1 tipul 1; 2 tipul 2; 3—11 tipul 3; 12 verigă simplă.

https://biblioteca-digitala.ro

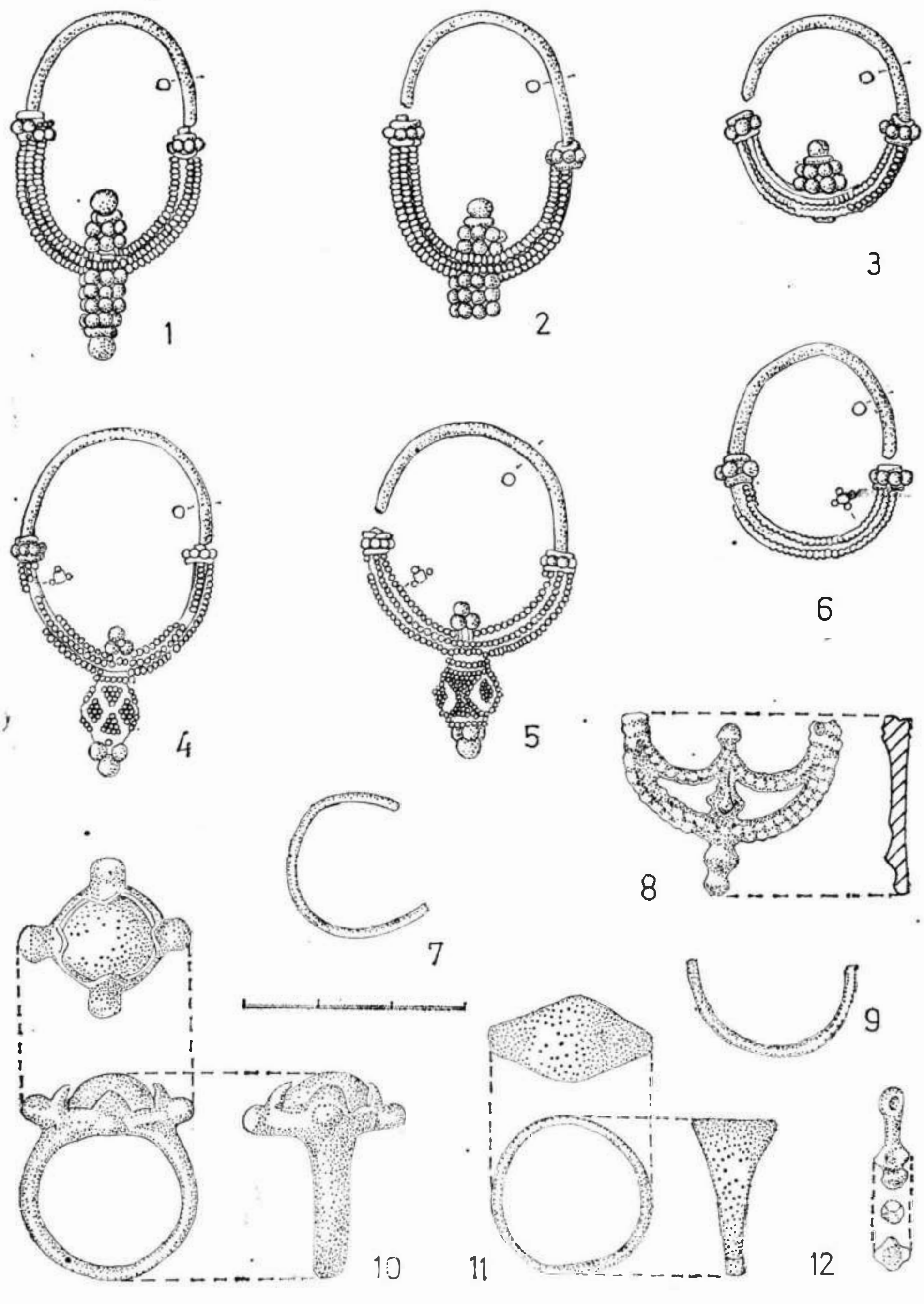

Fig. 3. Cercei și inele din argint (1–6, 10), bronz (7–9) și bilon (11–12). 1–3 tipul 4; 4–6 tipul 5; 8, tipul 6.

https://biblioteca-digitala.ro

slovacia[18], Iugoslavia[19], Ungaria[20], Bulgaria[21], teritorii unde sînt în cea mai mare parte consideraţi de factură bizantină[22].

Tipul 4 (fig. 3/1—3) este reprezentat prin trei exemplare de cercei lucraţi din argint, dintre care numai unul s-a păstrat în întregime. Greutatea acestor exemplare variază între 3,2 g, pentru cel mai fragmentar dintre ele şi 7 g pentru cel întreg (inv. 9 859—9 860). Cerceii sînt alcătuiţi dintr-o verigă de formă circular-ovală, deschisă la unul din capete. De verigă sînt prinse două pandantive, unul la partea superioară (mai mic) şi altul la partea inferioară (mai mare), ambele constituite din granule mici grupate în formă de „boabe de mei". Pandantivul de la partea inferioară este constituit din patru cercuri de granule lipite unul peste altul şi se termină cu o granulă de dimensiuni mai mari, mărginit de o verigă iar cel de la partea superioară este lucrat în aceeaşi tehnică dar numai din cîte două cercuri de granule. La unele variante pandantivul mic lipseşte. Jumătatea inferioară a verigii este ornamentată cu şiruri de granule mici dispuse de jur împrejurul ei, în formă de cruce. Capetele sînt delimitate de cîte o rozetă constituită de asemenea din două verigi mici simple şi din cîte un şir de granule lipite între ele.

Asemenea tip de cercel este întîlnit pînă în prezent mai rar pe teritoriul României[23], în schimb este frecvent atestat, îndeosebi în teritoriile fostului stat moravian, unde este considerat ca fiind de certă origine bizantină, datîndu-se, în marea majoritate a cazurilor, în secolele IX—X e. n.[24]. Tipuri asemănătoare sînt cunoscute şi în Iugoslavia[25], Bulgaria[26], Ungaria[27] şi chiar în Polonia[28].

---

[18] J. Poulik, *Staroslovanska ...*, p. 41—50, fig. 15, pl. XLII/8; L/2; LXIII/18; LXXIV/9; V. Hruby, *Staré Mésto*, Praga, 1955, p. 222, 228, 232—234, fig. 41; pl. 25/7; 26/16; 29/5, 67/8, 19; 78/5—6; Z. Vaňa, SlovArch, 2, 1954, p. 61—64, pl. IV/11—15; B. Dostál, *op. cit.*, p. 35, fig. 8/7, 9, 12; V. Budinsky—Kričká, *op. cit.*, p. 135, fig. 28/4; pl. XVII/1, 3, 6—7; XIX/2—3; A. Točik, *op. cit.*, p. 140—142, 162, 195, pl. XXI/6; XXII/36; XXXV/2; LIII/12.

[19] Z. Vinski, ArchIug, 3, 1959, p. 103—106, pl. XXXIX/28—30; D. Milosevici, Zbornik MuzBeograd, 3, 1962, p. 156—157, pl. II; N. Miletič, GlasnikSarajevo, 18, 1963, p. 162, fig. 8; idem, GlasnikSarajevo, 21 — 22, 1966 — 1967, p. 86, pl. IX, M. 30; A. Valič, Situla, 7, 1964, p. 23, 31, pl. XIII/2; XIX/1; Z. Vinski, VjesnikZagreb, 4, 1970, 3, p. 48, 59—61, pl. I/6,; V/5, 7.

[20] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 356, fig. 939—940; II, p. 490, 610—611, 875—876; III, pl. 411/5; 521/3; 522/1—3, 6; Z. Vaná, *op. cit.*, p. 62—63, pl. IV/12—14; À Cs. Sós, ActaArchHung, 21, 1969, 1—2, p. 76, pl. XXXVII/3—4.

[21] I. Velkov, IzvestijaSofia, 12, 1938 — 1939, p. 419, fig. 203; A. Milcev, Arheologija-Sofia, 5, 1963, 3, p. 23—28, fig. 2 şi 3.

[22] V. Hruby, *Staré Mešto*, p. 228—246, fig. 41.

[23] O. Toropu, şi O. Stoica, *op. cit.*, p. 181, fig. 5/27—28.

[24] J. Poulik, *Staroslovanská Morava ...*, p. 147—148, pl. L/1—2; LXXIV/9; idem, *Jižni Morava*, p. 78—80, 164—165, fig. 129/g; 142/c—f; V. Budinsky-Krička, *op. cit.*, p. 135—136, fig. 28/8, 11; pl. XIII/2—3; V. Hruby, *op. cit.*, p. 233—234; pl. 55/1—8; 56/6; 57/9—10; 60/10—11; 64/24; 67/20—22; 74/5; 82/10—11; 84/14—15; A. Točik, *op. cit.*, p. 140, 150—151, 158, 189, pl. XXI/4; XXVIII/3, 9; XXXII/27—28; L/10; B. Dostál, *op. cit.*, p. 35, fig. 8/15, 21; B. Chropovský, SlovArch, 19, 1971, 2, p. 581—590, fig. 8.

[25] Z. Vinski, VjesnikZagreb, 4, 1970, 3, p. 48, 57—58, pl. I/5—8; IV/9, 10, 12.

[26] B. Danielczyk, Slavia Antiqua, XVI, 1970, p. 253—257, fig. 1/1—2; D. Aladjov, în *Les slaves et le monde méditerranéen VIe—XIe siècles*, Sofia, 1973, p. 152, fig. 18/b.

[27] J. Hampel, *op. cit.*, II, p. 876—877; III, pl. 522/4—5; Z. Vaná, *op. cit.* p. 63, pl. IV/16, 18. Gy. Török, *Die Bewohnen von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Budapesta, 1962, p. 23—24, pl. X/514; XI/841.

[28] A. Zaki, *op. cit.*, p. 319, fig. 269 şi bibliografia.

https://biblioteca-digitala.ro

Tipul 5 (fig. 3/4—6). În acest tip au fost încadrați trei cercei lucrați din argint, doi păstrați în întregime, unul avînd o greutate de 4,7 g și altul de 4,5 g, precum și un al treilea căruia îi lipsește pandantivul. Asemenea cercei au veriga de asemenea de formă circular-ovală, deschisă la unul din capete și cu jumătatea sa inferioară ornamentată cu șiruri de granule. Șirurile de granule, în număr de trei, sînt lipite direct pe verigă, partea ei din spate rămînînd liberă. Acolo unde se termină șirurile de granule de pe verigă se află cîte o rozetă alcătuită din inele paralele cu șiruri de granule în spațiul dintre ele. Pandantivul central este de formă bitronconică și a fost lucrat prin lipirea a două trunchiuri de con făcute din foiță de argint. Suprafața pandantivului a fost și ea ornamentată cu granule formînd un decor geometric de romburi și triunghiuri, diferite pentru fiecare cercel în parte. Capetele pandantivului se termină cu un mic ciorchine de granule, a cărui alcătuire diferă de la exemplar la exemplar. În partea sa superioară, pandantivul se termină cu o mică piramidă formată din cîte patru granule, trei la bază și una în vîrf.

Exemplare întrucîtva asemănătoare, fără a avea însă valoarea artistică a acestora de la Răducăneni, sînt mai rare pe teritoriul României, întîlnindu-se în unele variante doar la Ciumbrud [29] și Obîrșia [30]. Piese deosebit de realizate însă sub raport artistic, lucrate din aur și argint, sînt atestate în număr mare și în multe variante mai ales în teritoriul fostului cnezat moravian [31], dar și în alte regiuni ale Europei de sud-est [32].

Tipul 6 (fig. 3/8) este reprezentat de un singur exemplar lucrat din bronz prin turnare, din care s-a păstrat însă numai pandantivul central, veriga de prindere fiind ruptă din vechime. Are o greutate de 3,50 g (inv. 9 861). Pandantivul cercelului are o formă semilunară, este ajurat și prezintă pe curbura exterioară o prelungire sub formă de breloc. Pe curbura interioară a semilunii este prevăzut cu un buton de formă aproape conică. De o parte și de alta a capetelor pandantivului se află cîte două nervuri în formă de manșon-rozetă. Marginea semilunii este ornamentată cu șiruri de pseudogranule. Piesa a fost turnată într-un tipar bivalv, ornamentul de pseudogranule și nervuri fiind situat numai pe o singură față. De la turnare nu s-au putut îndepărta chiar toate surplusurile de metal, astfel încît exemplarul pare neglijent prelucrat. Veriga de susținere a pandantivului, ruptă din vechime, avea unul din capete deschis, după cum se poate ușor deduce din faptul că la unul din capete manșonul rozetă era pilit și netezit.

Acest tip de cercel, foarte rar întîlnit pe teritoriul României [33], este atestat în schimb în numeroase locuri și în număr destul de mare îndeosebi

---

[29] A. Dankanits și I. Ferenczi, *op. cit.*, fig. 4/2—3, 7, 12.
[30] O. Toropu și O. Stoica, *op. cit.*, p. 181, fig. 5/29.
[31] J. Poulik, *Staroslovanska* ..., p. 45, 49, pl. XLII/15—16, 24; V. Budinský-Krička, *op. cit.*, p. 135, fig. 28/7, pl. XVIII/2,5; V. Hruby, *op. cit.*, p. 227, pl. 65/3—4; 74/7; B. Dostál, *op. cit.*, p. 33, fig. 7/23.
[32] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 356, fig. 941; II, p. 490—491, fig. 9—10; Z. Vaňa, *op. cit.*, p. 62, pl. IV/10; G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 84, pl. V/9; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 67—69, pl. VII/3, 9.
[33] I. Barnea, în *Dinogetia*, I. 1967, p. 277, fig. 168/2; 169/1.

https://biblioteca-digitala.ro

în Iugoslavia [34], în Cehoslovacia [35], Bulgaria [36] şi Polonia [37], lipsind însă în teritoriile Europei de est [38].

Aşa cum am mai amintit, din tezaur s-au mai păstrat şi trei verigi simple, (inv. 9 853—9 854). două fragmentare, lucrate din sîrmă de bronz (fig. 3/7, 9), una avînd 0,50 g şi alta 0,75 g (inv. şi una întreagă (fig. 1/12 ; 2/12), lucrată din argint, avînd o greutate de 1,15 g. Este greu de precizat dacă asemenea verigi au fost folosite simplu sau dacă ele provin de la cercei cu pandantiv central, fragmentaţi din vechime sau mai recent.

Tot de la un cercel provine şi un mic pandantiv-breloc, cu un capăt cruciform în secţiune, lucrat din bilon prin turnare în tipar bivalvic (fig. 3/12), avînd o greutate de 1 g (inv. 9 868). Pandantivul este prevăzut cu o urechiuşă circulară pentru prindere de verigă. Astfel de pandantive se întîlnesc atît pe teritoriul României [39], cît şi în alte regiuni din această parte a Europei [40] şi au făcut probabil parte din cercei asemănători cu aceia încadraţi în tipul 1 de la Răducăneni.

Pandantive. De la Răducăneni s-au mai păstrat trei pandantive, două aproximativ întregi şi un al treilea puţin deteriorat. După formă, tehnică de lucru, ornamente etc. ele pot fi grupate în două tipuri bine distincte : a) pandantive lunulă şi b) pandantiv cordiform.

Pandantivele lunulă sînt în număr de două, unul mai mare şi altu mai mic, ambele lucrate din foiţă de argint, folosindu-se la ornamentarea lor tehnica presării, granulării şi filigranării.

Lunula mare (fig. 4/1 ; 5/1) are o formă aproximativ semilunară, cu curbura interioară accentuată, iar aceea exterioară prevăzută cu un man şon cilindric pentru prindere. Dimensiunile sale sînt de 6,7 cm ×4,8 cm, greutatea de 10,63 g (inv. 9 863). Piesa este lucrată dintr-o foiţă de argint ornamentată prin granulare şi filigranare numai pe faţa exterioară. Orna-

---

[34] N. Miletič, GlasnikSarajevo, 21—22, 1966—1967, p. 86—88, 127—129; pl. IX, XI, XII; XIX; XXVI; 12, 17; S. Škaler, Arheološki Pregled, 10, 1968, p. 179—180, pl. LXIII, 4—6; P. Korošek, Arheološki Vestnik, 20, 1969, p. 245, pl. 1/1—2; /2—3; I. Perricioli şi S. Vučenovič, Diadora, 5, 1970, p. 195, fig. 20; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 48, pl. I/11; P. Korošek şi J. Korošek, Balcano-Slavica, 2, 1974, p. 125, fig. 1; I. Ratjerič-Sivec, Arheološki Vestnik, 25, 1975—1976, pl. II/1.

[35] Z. Vaňa, *op. cit.*, p. 63, pl. IV/19; L. Kraskovska, SlovArch, 2, 1954, p. 148, pl. II/6—8; V. Hruby, *op. cit.*, p. 245, pl. 77/4—5; 78/7—8; B. Dostál, *op. cit.*, p. 40, fig. 10/27. 30—31; A. Točik, în *Importants sites slaves en Slovaquie*, Bratislava, 1978, p. 94, fig. 37; L. Kraskovska, în acelaşi volum, p. 228, fig. 94.

[36] I. Velkov, Izsvestija Sofia, 12, 1938—1939, p. 419, fig. 203; M. Mircev, Izsvestija-Varna, 12, 1961, p. 70, fig. 6; A. Milcev, ArheologijaSofia, 5, 1963, 3, p. 23—28; fig. 2; W. Hensel, Slavia Antiqua, 12, 1965, p. 259, fig. 16; J. Vijarova, ArheologijaSofia, 13, 1971, 1, p. 5, fig. 5; idem, *Les slaves et le monde méditerranéen VIe—XIe siècles*, Sofia, 1973, p. 244, 253, fig. 6 şi 14.

[37] W. Hensel, *Polska przed tysiacem lat*, Varşovia, 1967, fig. 75/c.

[38] Pînă în prezent, nu cunoaştem nici un exemplar în U.R.S.S. şi este foarte rar chiar şi în Polonia.

[39] I. Barnea, *op. cit.*, p. 277, fig. 169/2; P. Diaconu şi S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, Bucureşti, 1977, p. 121, fig. 95/17, 19; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 83, fig. 32/7—8. De asemenea, sînt atestaţi în aşezarea din secolele X—XI de la Dodeşti-Vaslui (inediţi).

[40] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 401, fig. 1 101; Z. Vaňa, *op. cit.*, p. 70, pl. V/59—61; VI/2—5; Gy. Török, *op. cit.*, p. 23—24, pl. XIII.

https://biblioteca-digitala.ro

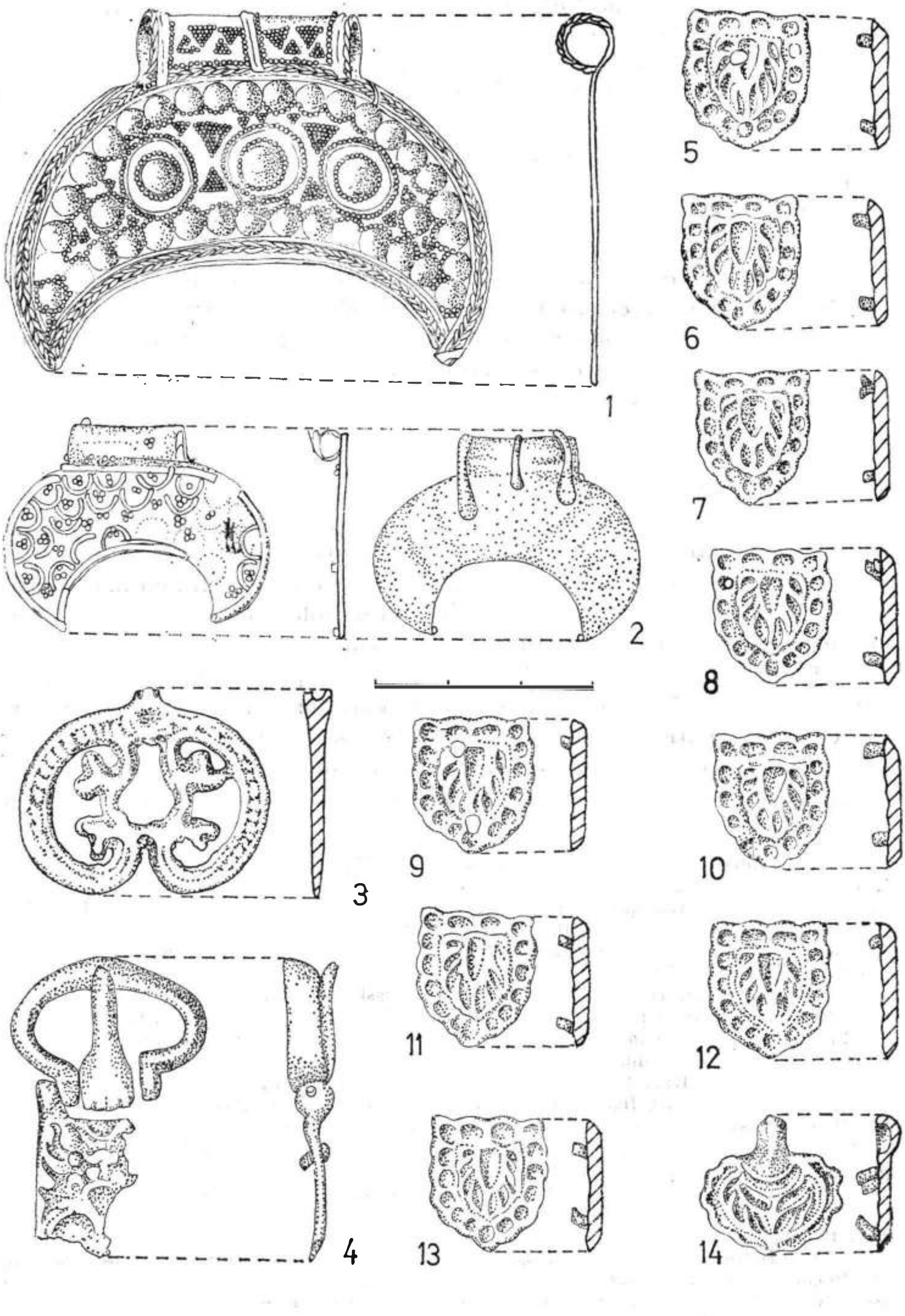

Fig. 4. Pandantive şi accesorii de curea din argint aurit (1 ,4—14), argint (2) şi bilon (3).

https://biblioteca-digitala.ro

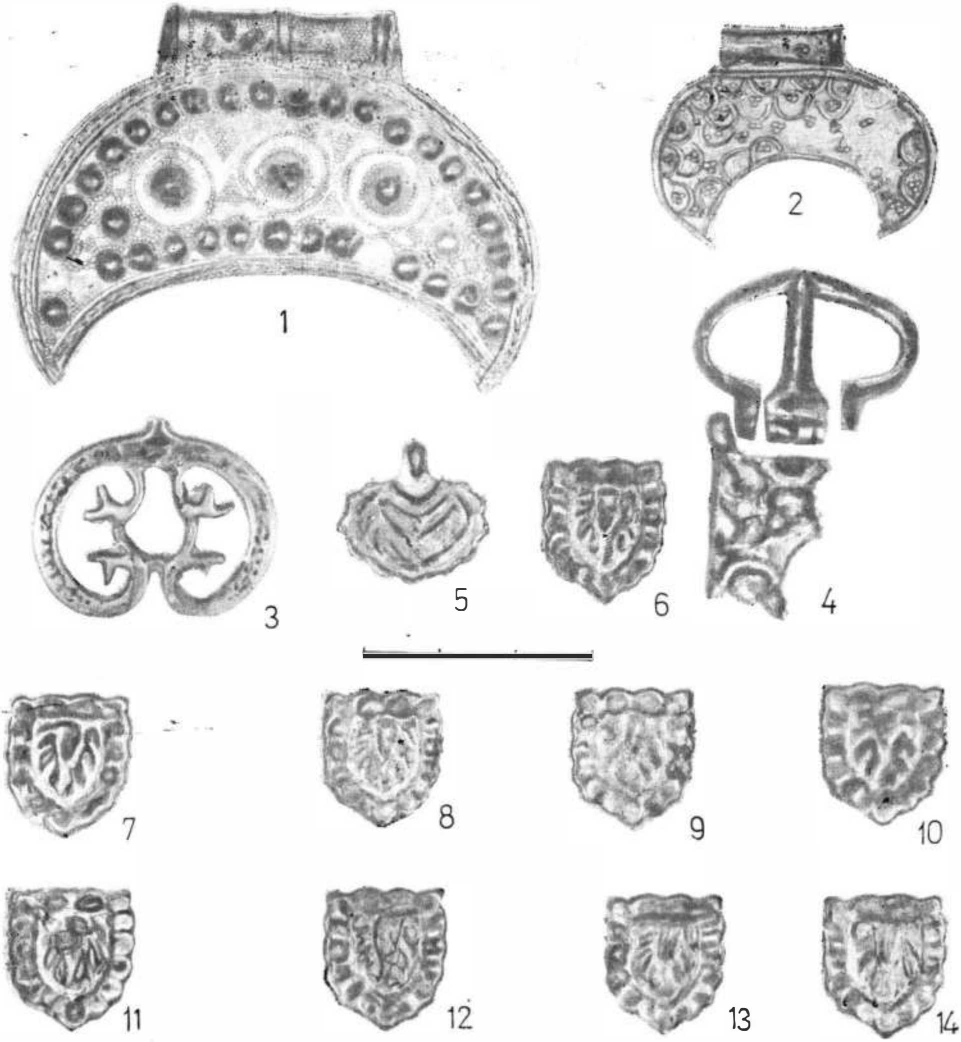

Fig. 5. Pandantive și accesorii de curea din argint aurit (1, 4—14), argint (2) și bilon (3).

https://biblioteca-digitala.ro

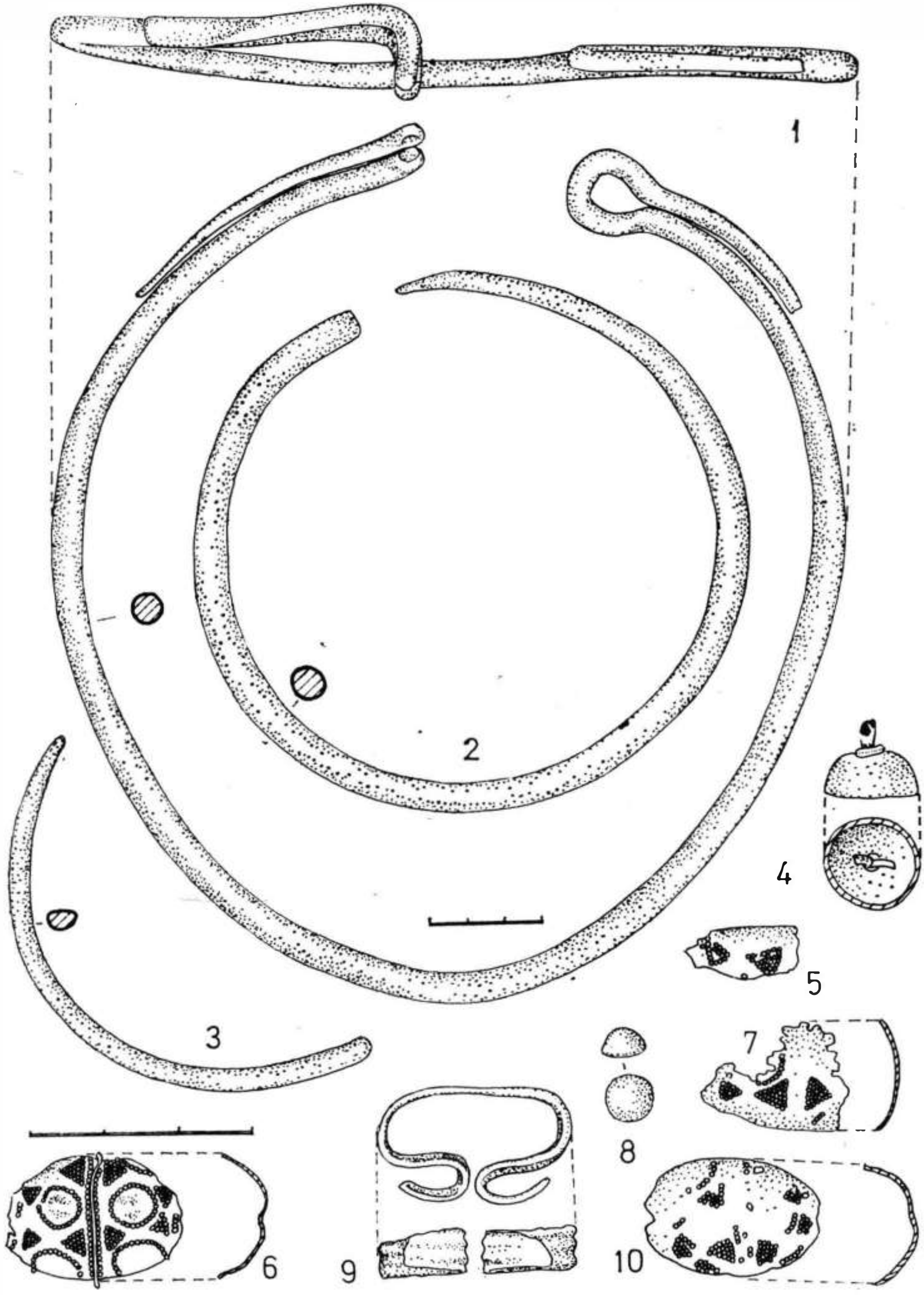

Fig. 6. Colan, perle, brățări și accesorii vestimentare din argint (1,5–8, 10) și bronz (2–4, 9)

https://biblioteca-digitala.ro

mentul este constituit dintr-un şir format din 35 calote semisferice, lucrate în tehnica presării, din foiţă de argint aurit, lipite una lîngă alta pe marginea lunulei. Calotele sînt delimitate de un chenar constituit din două nervuri simple, cilindrice în secţiune, dispuse paralel, iar între ele de un fir răsucit format din două sîrme subţiri care creează impresia unui şir împletit. În cîmpul lunulei, rămas liber, s-au lipit simetric cinci conur lucrate din foiţă de argint aurit, trei mai mari în mijloc şi alte două mai mici, laterale. Fiecare din aceste cinci conuri, ca şi calotele semisferice, au fost delimitate la bază de cercuri mici alcătuite din granule. Spaţiul dintre conurile centrale a fost ornamentat cu granule lipite direct pe suprafaţa plăcii de argint şi dispusă în formă de triunghiuri, mai mari sau mai mici. Două din calotele semisferice marginale s-au desprins ulterior de pe placa semilunară. Manşonul de prindere, de formă cilindrică, este delimitat de trei nervuri din sîrmă de argint simplă sau răsucită formînd două cîmpuri pe suprafaţa cărora s-au lipit triunghiuri de granule în aceeaşi tehnică ca aceea folosită pe suprafaţa plăcii lunulei. Pentru a putea fi lipite mai bine, capetele nervurilor de pe manşon au fost uşor lăţite pe partea interioară a plăcii lunulei. Prin mărimea, dar îndeosebi prin tehnica, prin motivele ornamentale şi prin realizarea sa artistică, acest exemplar poate fi considerat unul din cele mai frumoase obiecte de acest gen cunoscute nu numai pe teritoriul României ci, în general, în întreaga sa arie de răspîndire.

Lunula mică (fig. 4/2 ; 5/2) are o formă aproximativ asemănătoare cu cea precedentă, este lucrată tot din argint, în aceeaşi tehnică şi are dimensiunile de 2,8 cm $\times$ 3,6 cm şi o greutate de numai 2,28 g (inv. 9 864). Piesa este lucrată dintr-o foiţă de argint delimitată pe margine de un chenar constituit dintr-o nervură de sîrmă subţire de argint lipită direct pe suprafaţa plăcii. Cîmpul lunulei este ornamentat cu semicercuri lucrate din sîrmă subţire, lipite unele lîngă altele şi dispuse sub formă de solzi de peşte, iar în interiorul lor decorate cu grupuri de cîte trei granule. De-a lungul nervurei laterale semicercurile sînt lipite cu curbura în exterior. În interiorul cîmpului lunulei al doilea şir de semicercuri este lipit de primul. De asemenea, manşonul, delimitat şi el de trei nervuri lucrate tot din sîrmă de argint, cu capetele, de pe partea interioară a plăcii, lăţite, a fost ornamentat cu grupuri de granule şi probabil chiar cu semicercuri mai mici, ca şi cîmpul central al lunulei. Faptul că partea din spate a piesei nu a fost ornamentată (ca şi la lunula mare) arată că astfel de obiecte de podoabă erau prinse şi fixate de îmbrăcăminte, rolul decorativ avîndu-l desigur numai partea ornamentată.

Asemenea exemplare, de dimensiuni diferite, se cunosc şi pe teritoriul României, fiind lucrate din argint, bronz şi plumb [41]. Piese mai nume-

[41] I. Barnea, *op. cit.*, p. 282, fig. 168/9; A. Dankanitz şi I. Ferenczi, *op. cit.*, fig. 3/7; Şt. Pascu, M. Rusu şi colaboratorii, în *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie*, II, Bucureşti, 1971, p. 164, fig. 4/2; P. Diaconu şi D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, Bucureşti, 1972, p. 141—144, fig. 57; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iaşi, 1978, p. 78, fig. 39/2.

https://biblioteca-digitala.ro

roase, unele deosebite ca valoare artistică, sînt atestate mai ales în Cehoslovacia [42], Ungaria [43] şi U.R.S.S. [44], dar şi în alte regiuni ale Europei [45].

Al treilea pandantiv (fig. 4/3; 5/3) este cordiform şi a fost lucrat prin turnare într-un tipar bivalv dintr-un aliaj de argint şi bronz. Piesa, cu o greutate de 7,20 g, s-a conservat destul de bine, în afară de urechiuşa de prindere, ruptă din vechime. Dimensiunile sale sînt de 3,5 cm×2,6 cm (inv. 9 852). Pandantivul este ajurat, avînd un motiv vegetal nu prea finisat după turnare. Banda principală, care se răsuceşte în formă aproximativ de inimă (dispusă invers), este ornamentată prin turnare cu pseudogranule nu prea bine executate numai pe o singură faţă a pandantivului. Urechiuşa de prindere, iniţial probabil de formă circulară, este dispusă transversal.

Asemenea tip de pandantiv este, în general, foarte rar. El este întîlnit, pînă acum, doar în Cehoslovacia, unde se datează de obicei în secolele IX—X e. n. [46].

Perle (mărgele) din argint. Între piesele acestui tezaur s-au mai păstrat şi patru fragmente provenite din perle (mărgele) lucrate din foiţă de argint (fig. 6/5—7, 10). La prelucrarea şi ornamentarea lor s-a folosit tehnica presării, granulării şi filigranării. Greutatea celor patru fragmente este în total de 2,40 g (inv. 9 856, 9 866). Iniţial, perlele au fost constituite din cîte două calote ovoidale, lucrate din foiţă de argint şi lipite unele de altele longitudinal. Suprafaţa perlelor este delimitată de un fir de argint situat pe mijloc şi mărginit de o parte şi de alta de cîte un şir de granule. Suprafeţele celor două jumătăţi de perlă astfel delimitate au fost ornamentate cu conuri lucrate din foiţă de argint aurit, lipite direct pe suprafaţa calotelor şi delimitate la bază de cercuri formate din granule. În suprafaţa dintre conuri s-au lipit triunghiuri mici formate din granule de argint. Pentru ca acestea să poată fi fixate mai bine pe suprafaţa perlelor s-a adîncit mai întîi modelul în foiţa de argint a calotelor şi în şănţuirea formată s-au lipit granulele, asigurîndu-li-se astfel o mai mare stabilitate. Ornamentul nu s-a păstrat întreg decît pe una din calote şi parţial pe a doua. Pe celelalte două fragmente, judecînd după poziţia triunghiurilor de granule şi a conurilor, modelul a fost identic. În general, astfel de perle de argint erau combinate într-un şirag, împreună cu lunule şi

---

[42] Z. Vaňa, *op. cit.*, p. 58—59, pl. V/42—43; J. Poulik, *Staroslovanska* ..., p. 58, 66, pl. XLI/8—9; XLV/12; idem, *Jižni Morava* ..., p. 158—159, 165, fig. 41; 137/k; 142/b; V. Hruby, *op. cit.*, p. 492, 499, 519, pl. 34/5; 75/1; 82/13; B. Dostál, *op. cit.*, p. 54—56, fig. 11/1—6; A. Kralovánszky, ArchErt, 1, 1959, p. 76—77, 79—80, pl. XII/11—12; XIII/20; XIV/3—6, 10; XVII/20—21; M. Rejholcova, SlovArch, 25, 1976, 1, p. 196, pl. V/36.

[43] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 73, fig. 82—84; II, p. 507, 610—611, 873—874, III, pl. 411/12; 520/2; 528/1a—b; Z. Vaňa, *op. cit.*, p. 60—61, pl. V/44—45; A. Kralovánszky, *op. cit.*, 76—80, pl. XIII/3, 8—10, 13—14, 17, 20; XIII/1, 2—9, 11, 13 —14, 17—22; XVII/ /3—9, 11.

[44] N. Linca-Geppner, *op. cit.*, 184, pl. II/10; V. I. Ravdonicas, SA, 12, 1950, p. 36, fig. 33; G. B. Fedorov, KSMoscova, 50, 1953, p. 113, fig. 48; G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 84, 86—89, 100—101, pl. V/1; VII/2, 14—16; VIII/32—34; XXV/10; XXVII/3; M. A. Tihanova, SA, 25, 1956, fig. 8/4, 7; M. P. Kucera, ArhPam, 12, 1962, p. 41—42, fig. 17/3; N. P. Jurjalina, SA, 2, 1961, p. 124—139, fig. 1/1; Ia. G. Rier, SA, 2, 1976, p. 188, fig. 8/14.

[45] J. Kostrzevski, *op. cit.*, p. 201—205; N. Miletič, GlasnicSarajevo, 18, 1963, p. 162, fig. 8; A. Zaki, *op. cit.*, p. 322—323, fig. 274.

[46] V. Hruby, *op. cit.*, p. 510, pl. 78/11; B. Dostál, *op. cit.*, p. 54, fig. 11/7; pl. VII/3.

https://biblioteca-digitala.ro

pandantive de diferite mărimi, precum şi cu mărgele de sticlă, bronz, chihlimbar etc.

Asemenea perle de argint şi uneori de bronz, şi ele de origine bizantină, sînt cunoscute atît pe teritoriul României [47], cît şi în numeroase regiuni din Europa secolelor VIII—XI e.n. Piese deosebite ca valoare artistică sînt atestate în Cehoslovacia [48], Ungaria [49], Polonia [50] şi U.R.S.S. [51].

Colan. De la Răducăneni provine şi un colan (fig. 6/1) lucrat dintr-o bară de argint lungă de 0,82 m, formînd un cerc cu diametrul de 19 cm şi avînd în mijloc o grosime de circa 1 cm, iar la capetele de închidere, unde se subţiază, de circa 7 mm. Bara este circulară în secţiune şi are o greutate de 385 gr (inv. 9 846). Colanul este lucrat din argint, folosindu-se tehnica forjării şi apoi finisarea prin pilire. Capetele sînt subţiate şi răsucite, unul în formă de cîrlig şi altul în formă de verigă, pentru a se putea închide. Cîrligul a fost rupt probabil de descoperitori în încercarea lor de a-l desface, bucata pierzîndu-se ulterior.

Astfel de colane simple şi uneori răsucite din două bare se întîlnesc mai rar pe teritoriul României [52], în schimb sînt cunoscute în mai multe locuri, singure sau în asociaţie cu diverse obiecte de podoabă, printre descoperirile datînd din secolele IX—XI e.n. din numeroase regiuni ale Europei est-centrale [53].

Brăţări. În acest tezaur se află şi două brăţări, una întreagă şi alta fragmentară (fig. 6/2—3). Ambele piese sînt lucrate din bară de bronz, probabil prin turnare şi apoi finisate prin pilire. Brăţara întreagă este circulară în secţiune, are o lungime de 20,8 cm şi o greutate de 22,3 g, are capetele deschise, unul din ele fiind subţiat şi ascuţit (inv. 9 851). Brăţara fragmentară este semicirculară în secţiune, are o greutate de 5,7 g şi iniţial a avut şi ea capetele deschise, unul din ele probabil ascuţit (inv. 9 857).

Brăţări asemănătoare lucrate din bară de bronz, dar şi din argint, sînt frecvent întîlnite atît pe teritoriul ţării noastre [54], cît şi în unele locuri

---

[47] O. Toropu şi O. Stoica, *op. cit.*, p. 181, fig. 5/38—40.

[48] J. Poulik, *Staroslovanska* ..., pl. XLI/7 a — b; V. Hruby, *op. cit.*, p. 413, 456, pl. 55/12; 54/6; B. Dostál, *op. cit.*, p. 156, pl. XXXIV/11—12.

[49] Gy. Török, *op. cit.*, p. 104—105, 164, pl. LXXVIII/406.

[50] J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 184—186, harta 13; A. Żaki, *op. cit.*, p. 320, fig. 273/c; W. Hensel, *op. cit.*, p. 118—122, fig. 74.

[51] G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 84—85, 101, pl. VI/ 4—5; VII/6—11; VIII/10—11, 16; XXVII/17—19.

[52] J. Hampel, *op. cit.*, II, p. 506, fig. 3; K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 139, fig. 28; B. Mitrea, Materiale, 7, 1961, p. 555, fig. 6/4; Şt. Pascu, M. Rusu şi colaboratorii, *op. cit.*, p. 162, fig. 4/1. De asemenea, un frumos exemplar din bronz provine de la Fedeşti-Vaslui (inedit).

[53] G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 79—80, 82, 84, 91, pl. I/2—4; III/1—6; IV; VI/19—20; XI/2; G. B. Fedorov, SCIV, 10, 1959, 2, p. 400, fig. 17/1—2; W. Hensel, *Die Slawen im frühen Mittelalter*, Berlin, 1965, p. 392, fig. 330/a—c; Gy. Török, *op. cit.*, p. 155—156, pl. XXXV/534; XXXVI/607.

[54] J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. 184/1; 373/1; 386/17; D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 128, fig. 81/3; K. Horedt, *op. cit.*, p. 81, fig. 18/11, 17—19; B. Mitrea, Materiale, 7, 1961, p. 555, fig. 6/8; I. Barnea, *op. cit.*, p. 290—292, fig. 172/1—5, 7; P. Diaconu şi D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 148, fig. 60/1; Şt. Pascu, M. Rusu şi colaboratorii, *op. cit.*, p. 162, fig. 4/3.

https://biblioteca-digitala.ro

din Ungaria [55], Cehoslovacia [56], Polonia [57], Iugoslavia [58], Bulgaria [59] şi U.R.S.S. [60].

Inele. S-au păstrat numai două inele. Unul din ele este lucrat din argint prin turnare şi apoi finisat prin pilire (fig. 3/10). Montura sa face corp comun cu veriga fiind turnată odată. Ea are o formă circulară şi este prevăzută cu patru proeminenţe dispuse în formă de cruce, din dreptul lor pornind cîte o clamă, de formă triunghiulară, care fixează în lăcaşul circular şi puţin adîncit o sticlă semisferică de culoare verzuie translucidă. Împreună cu „piatra", inelul are o greutate de 10,27 g (inv. 9 858). Asemenea tip de inel datînd din secolele IX—XI e.n. are analogii în România [61], Ungaria [62] şi U.R.S.S. [63].

Al doilea inel (fig. 3/11) este lucrat din bandă de argint în amestec cu bronz şi are capetele deschise mai îngustate şi puţin suprapuse, partea superioară fiind lăţită în formă aproximativ romboidală şi lipsită de ornamente. Greutatea inelului este de 3,30 g (inv. 9 862).

Acest tip de inel simplu are o largă răspîndire, el întîlnindu-se cu sau fără ornamente, atît pe teritoriul României [64], cît şi în alte regiuni ale Europei din perioada secolelor IX—XI e.n. [65].

---

[55] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 404, fig. 1122, II, p. 242—243, 869—870, 884—886, III, pl. 195/5; 507/15—16; 518/5; 519/2; 530/1—2; Gy. Török, *op. cit.*, p. 146—148, 153—154, 159, pl. XXIII/916; XXIV/38; XXV/86; XXIX/82; XXX/156; XXXIII/438—439; I. Kovrig, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan*, Budapesta, 1963, p. 145, pl. VIII/13—14, XIX/23; XXXI/34—35; XXXII 13—13; XXXIV/29—30; XXXV/18—19; LXVI/14—15; LXVII/14—15; LXVIII/13—14; XLIX/4—5; Z. Vaňa, *op. cit.*, p. 64, pl. II/1—4.

[56] A. Točik, *op. cit.*, p. 145—149, 162, 169—176, pl. XXV/19—20; XXVI/20; XXVII//30, 35, 37; XXXIV/28; XXXVIII/29; XXXIX/18; XL/2, 32,; XL/7; M. Rejholcová, în *Importants sites slaves en Slovaquie*, Bratislava, 1978, p. 291—293, fig. 122.

[57] A. Zaki, *op. cit.*, p. 330—332, fig. 284/a, 285/b.

[58] N. Miletič, GlasnikSarajevo, 18, 1963, fig. 10; P. Korošek, Arheološki Vestnik, 19, 1968, p. 289, pl. I/2, idem, ArheološkiVestnik, 21—22, 1970—1971, pl. 3/1, idem, Arheološki-Vestnik, 25, 1974—1976, pl. VI/4.

[59] St. Stancev, IzvestijaSofia, 20, 1956, p. 207—208, fig. 26/3; V. Ivanov, în acelaşi volum, p. 481, fig. 77; S. Gheorgieva şi R. Peşeva, in acelaşi volum, p. 537, fig. 35/4; J. Vijarova, în *Les slaves et le monde méditerranéen VIe—Xe siècles*, Sofia, 1973, p. 245, fig. 10.

[60] N. Linca-Geppner, *op. cit.*, p. 182, pl. III/1—5; G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 80—81, 83, 90—91, pl. II/2; V; X/1—2; G. B. Fedorov, MIA, Moscova, nr. 89, 1960, p. 300, pl. 71/16; M .A. Frondjula, *Arheologisceskie Issledovania Srednevekovogo Kryma*, Kiev, 1968, p. 149, fig. 14/12; V. V. Sedov, *Dlinye kurgany Kricvičei*, Moscova, 1974, p. 43, 49, pl 26/9—10; *Arheologija Ucrains'koi R.S.R.*, Kiev, 1975, p. 368—373, 429—430, fig. 93/1; 105/22; Ia. G. Rier, SA, 2, 1976, p. 188, fig. 8/17.

[61] O piesă asemănătoare provine de la Vladimirescu-Arad (inedită), informaţii M. Rusu căruia îi mulţumim.

[62] J. Hampel, *op. cit.*, I, fig. 1 266—1 267, 1 269—1 270; II, p. 435—436, 464, 518, 520—521, 610—611, 860—861, fig. 14; 18; III, pl. 360/1, 363/3, 411/13; 513/e; Z. Vaňa, *op. cit*, p. 66, pl. III/56.

[63] G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 80, pl. I/1; M. L. Makarevici, ArheologijaKiev, 10, 1957, p. 149; pl. I/3; V. P. Silov, MIA, Moscova, 60, 1959, p. 516, fig. 69/6; G. B. Fedorov, SCIV, 10, 1959, 2, p. 400, fig. 17/3; *Arheologija Ukrains'koi RSR*, Kiev, 1975, pl. 105/7; E. A. Halikova, SA, 2, 1976, p. 176, fig. 3/13; 5/9; 6/29; 7/26.

[64] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 555, fig. 6/5; D. Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 119, fig. 8/14; idem, *Teritoriul est-carpatic* . . ., p. 78—79, fig. 43/9, 12; O. Toropu şi O. Stoica, *op.cit.*, p. 179, fig. 7/6—7.

[65] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 428, fig. 1235; St. Stancev şi I. Naceva, IzvestijaSofia,

https://biblioteca-digitala.ro

Piese pentru îmbrăcăminte. Din această categorie, probabil iniţial şi ea mai numeroasă în tezaur, s-au mai păstrat numai o cataramă de centură, zece aplice, o clamă de curea şi un nasture.

Catarama (fig. 4/4; 5/4) s-a păstrat doar fragmentar. Bucla are o formă de liră şi a fost lucrată separat de placă, prin turnare, apoi finisată prin pilire. Cuiul de prindere este lăţit la bază şi uşor crestat în trei locuri. Bucla este prevăzută cu două mici balamale pentru prinderea ei de placă. Placa, probabil iniţial de formă dreptunghiulară, cu o grosime de circa 1 mm şi o lăţime de 1,5 cm este lucrată prin turnare şi s-a păstrat fragmentar, fiind ruptă parţial din vechime. Ca şi bucla, este prevăzută cu două balamale cilindrice pentru prindere. Pe suprafaţa exterioară este ornamentată cu motive florale, adîncite. Ulterior placa a fost perforată introducîndu-se prin ea un nit, în apropierea celui existent iniţial dar rupt. Atît bucla, cît şi placa au fost lucrate din argint, apoi aurite, pojghiţa de aur păstrîndu-se îndeosebi în adînciturile decorului. Greutatea întregii catarame este de 9,90 g (inv. 9 865). Astfel de catarame sînt caracteristice, în general, pentru o perioadă mai timpurie decît marea majoritate a pieselor care compun tezaurul de la Răducăneni, tipuri asemănătoare întîlnindu-se şi în secolele VII—VIII e.n. dar se menţin în foarte multe variante şi în secolele următoare, după cum o atestă numeroasele descoperiri din unele regiuni ale Europei de sud-est [66].

Aplice (fig. 4/5—14; 5/5—14). Aceste piese sînt lucrate de asemenea din argint, prin turnare în tipare bivalvice şi finisate apoi prin pilire. Nouă exemplare sînt în formă de scut ogival, iar unul are aspectul unei frunze stilizate. Toate zece au un decor format din ove şi motive vegetale adîncite, fiind aurite ulterior producerii lor, foiţa de aur păstrîndu-se foarte bine pe fiecare dintre ele. Fiecare aplică este prevăzută pe faţa interioară cu cîte trei nituri pentru prindere, care au fost turnate odată cu piesa La unele din ele niturile s-au rupt din vechime şi, în acelaşi loc, au fost găurite pentru a putea fi prinse din nou. Aplicele în formă de scut ogival au greutatea cuprinsă între 3,50—3,70 g fiind probabil turnate în acelaşi tipar, cu excepţia desigur a aceleia în formă de frunză şi care are o greutate de 3,90 g (inv. 9 850). Piese asemănătoare sînt întîlnite atît pe teritoriul României [67], cît şi în alte regiuni învecinate, unde sînt datate într-o perioadă foarte largă de timp, cuprinsă între secolele VIII—XI e.n. [68].

Clamă de curea (fig. 6/9). Clama are forma unei panglici, lucrată din bronz prin turnare, ornamentată cu trei nervuri longitudinale şi cu capetele îndoite special în afară, pentru a putea fi strînse ulterior. Lăţi-

---

23, 1961, fig. 8/15; 9/14; 10/7—8; Gy. Török, *op. cit.*, pl. XCIX, 82, 23.

[66] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 753—754, II, p. 131—133, 485—487, III, pl. 108/7—8; 346/5; A. Börszönyi, ArchErt, 26, 1906, p. 307, 310, fig. 660, 690; N. Fettich, *Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn*, Budapesta, 1926, fig. 17/3; 20/3; pl. VI/11; A. Marosi, şi N. Fettich, *Trouvailles avares de Dunapentele*, Budapesta, 1936, pl. II/7—10; VI/34. J. Poulik ... *Staroslovanska*, ... pl. LXXV/11; idem, *Jižni Morava* ..., p. 66, fig. 32/f; 105/0,x.

[67] I. Barnea, *op. cit.*, p. 297, fig. 173/11; P. Diaconu şi D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 154, fig. 62/3, 5; O. Toropu şi O. Stoica, *op. cit.*, p. 171, fig. 8/1.

[68] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 663, 667, fig. 2030, 2055; II, p. 147—148, 183—185, 734, 806—808; III, pl. 125/15—17; 149/10; 476/2—3; J. Poulik, *Jižni Morava*..., fig. 32/b—e, h—p; N. Fettich, *Das Kunstgewerbe* ..., pl. II/20, c; VI/11; idem, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharo*, Budapesta, 1965, p. 48, 52, pl. 126/5; 144/11—12; 174/5; 188/9; 189/7.

https://biblioteca-digitala.ro

mea panglicii este de 0,5 cm, grosimea de circa 1,5 mm, iar greutatea de 2,20 g (inv. 9 869). Astfel de piese sînt frecvent întîlnite, de exemplu în Ungaria, unde în general sînt datate în secolele IX—XI e.n. [69].

Nasture (fig. 6/4). Nasturele s-a păstrat fragmentar şi are o formă de semisferă, la partea superioară fiind prevăzut cu un orificiu de prindere, lucrat din sîrmă de bronz. Piesa a fost lucrată din foaie subţire, probabil prin presare, şi era constituită iniţial din două jumătăţi de sferă lipite între ele. Are o greutate de 0,50 g (inv. 9 868). Acest tip de nasture globular este larg răspîndit în obiectivele arheologice de la sfîrşitul primului mileniu al erei noastre în România [70], cît şi din alte regiuni ale Europei de sud-est [71].

b) *Bare de argint.* De la Răducăneni—Iaşi mai provin şi patru bare de argint, trei de formă paralelipipedică neregulate, dreptunghiulare în secţiune şi una prismatică, cu secţiunea trapezoidală.

Cea mai mare dintre bare (fig. 7/9; 8/9) are o lungime de 3,9 cm, o lăţime de 1,2 cm, grosimea de 1,1 cm şi greutatea de 40,43 g (inv. 9 847). A doua bară are o lungime de 7 cm, o lăţime de 1,3 cm, o grosime de 0,6 cm şi o greutate de 37,17 g (inv. 9 849). A treia (fig. 7/10; 8/10) este lungă de 3,8 cm, lată de 1,2 cm, grosimea de 0,6 cm şi greutatea de 19,36 g (inv. 9 848).

Ultima bară, avînd formă prismatică (fig. 7/8; 8/8), are o lungime de 4,3 cm, este groasă de 0,7 cm, lată de 0,7 cm şi cu o greutate de numai 12,58 g (inv. 9 867). Unele din aceste bare prezintă urme de tăiere din vechime, neputîndu-se preciza dacă iniţial toate au avut aceeaşi greutate.

Asemenea bare sînt cunoscute îndeosebi în unele din tezaurele descoperite în regiunile prin care, în cursul secolelor IX—XI e. n., treceau de regulă drumurile comerciale ale negustorilor arabi din Orient, către răsăritul şi centrul Europei [72]. În ţara noastră, după cîte ştim, este pentru prima oară cînd astfel de obiecte, datînd de la sfîrşitul primului mileniu al e. n., sînt atestate arheologic.

c) *Monede.* Printre piesele care alcătuiesc tezaurul de la Răducăneni se află şi şapte monede (dirhemi) arabi din argint (fig. 7/1—7; 8/1—7). Monedele s-au păstrat în întregime, doar trei din ele prezintă către margine una sau două perforaţii circulare, făcute din vechime.

Dintre aceşti dirhemi, unul a fost emis în timpul califului Al-Mansur (754—775), unul aparţine urmaşului acestuia, califul Al-Mahdî (775—785), iar restul de cinci sînt emisiuni de la califul Harun ar Rasid (786—809 e. n.).

După determinările făcute de către numismaţii Oct. Iliescu şi E. Isăcescu la Cabinetul numismatic al Academiei R. S. România, monedele

---

[69] J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 102—103, fig. 162—167; II, p. 113—114, 151—152, 219, 717—718, 821—822, fig. 11; III, pl. 93/10; 128/9; 175/5; 486/17; V. V. Sedov, *op. cit.*, pl. 25/1; K. Elek, ArchErt, 25, 1906, p. 214—215, 218, fig. 171/3; 212/b, 11.

[70] A. Dankanits şi I. Ferenczi, *op. cit.*, 609, fig. 3/2; I. Barnea, *op. cit.*, p. 280, fig. 169/11, 15, 22/24; O. Toropu şi O. Stoica, *op. cit.*, p. 171, fig. 5/32—36; 8/10, 12; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 110, fig. 42/1—6.

[71] J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. 362/12—17; 365/8—11; Z. Vańa, *op. cit.*, p. 70, pl. V/53—57; VI/6—7.

[72] G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 90, 95, pl. X/4—5; XX/43; A. Czapkiewicz, T. Lewiki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *Skarb dirhemów arabskich z Czechowa*, Varşovia, 1957, p. 13, 15—16, cu bibliografia problemei; A. Zaki, *op. cit.*, p. 307, fig. 256/a.

https://biblioteca-digitala.ro

au fost emise între anii 757—806 [73]. Greutatea monedelor variază între 2,9 g şi 3,4 g (în funcţie şi de perforaţii) şi au diametrul între 2,2 cm şi 2,5 cm (inv. 9 855).

Prezenţa acestor dirhemi arabi de argint pe teritoriul ţării noastre nu este singulară. Două piese monetare asemănătoare, emisiuni ale califului Marwan al II-lea (745—750), au fost descoperite mai demult la Bosia—Iaşi [74]. Existenţa lor în estul României, ca şi în numeroasele tezaure sau aşezări din Europa răsăriteană şi est-centrală, se datorează desigur relaţiilor comerciale ale locuitorilor din aceste părţi cu negustorii arabi la sfîrşitul primului mileniu al e. n. [75].

*

Aşa cum am mai amintit, din tezaurul de la Răducăneni — Iaşi s-a putut recupera un număr de 59 de piese reprezentînd obiecte de podoabă, accesorii vestimentare, lingouri de argint şi monede de argint. Dintre piesele care compun tezaurul, cîntărind în total 718,93 g, cele 48 de obiecte lucrate din argint (unele aurite) au o greutate de 671,98 g, iar restul de opt sînt din bronz şi bilon şi însumează 46,95 g. Numărul şi valoarea intrinsecă a pieselor, dar mai ales marea lor varietate şi maniera artistică deosebită în care au fost lucrate ridică o serie de probleme privind atît stadiul de dezvoltare social-economică a societăţii locale din această vreme, cît şi unele chestiuni referitoare la situaţia politică din teritoriile de la est de Carpaţi la sfîrşitul primului mileniu al erei noastre.

O primă şi importantă problemă referitoare la acest tezaur o constituie data îngropării sale. Deşi de la Răducăneni provin şi şapte monede (dirhemi) de argint arabe, bine determinate ca emisiuni, ele nu pot totuşi contribui decît într-o mică măsură la precizări de ordin cronologic, datorită faptului, în parte cunoscut, că circulaţia unor astfel de monede în Europa s-a făcut, în general, în condiţii cu totul speciale.

După cum am arătat, cei şapte dirhemi arabi au fost emişi între anii 757—806 de către trei dintre primii califi din dinastia abasidă din Bagdad [76]. În aproape toate descoperirile de tezaure cuprinzînd monede arabe datînd din secolele IX—XI e. n. cunoscute de-a lungul numeroaselor drumuri comerciale arabe, care legau regiunile Irakului, Iranului şi ale Turkmeniei prin nordul Mării Caspice cu Europa răsăriteană şi centrală, există o mare cantitate de piese monetare de argint arabe, ieşite din curs. Negustorii arabi achiziţionau în diferite oraşe din Orient, la preţuri reduse, monede ieşite din curs, formîndu-şi astfel un capital cu ajutorul căruia făceau un intens negoţ, schimbînd argintul, în ţările slave, pe grîne, chihlimbar şi clavi. Această avuţie era mărită prin cumpărarea de lingouri (bare) de

---

[73] Aducem şi pe această cale mulţumirile noastre cercetătorilor amintiţi pentru competenţa şi promptitudinea cu care au identificat aceste descoperiri monetare, atit de rar atestate pe teritoriul ţării noastre.

[74] O. Iliescu, SCN, 1, 1957, p. 462.

[75] A. Czapkiewicz, T. Lewiki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *op. cit.*, p. 11—18, 234—270; E. Stattler, Slavia Antiqua, 13, 1966, p. 199—269; T. Lewiki, Slavia Antiqua, 14, 1967, p. 15—29; idem, Slavia Antiqua, 19, 1972, p. 1—18.

[76] Dinastia abasizilor începe cu emirul Abu 'l—Abbas 'Abd Allah as Saffah care domneşte între anii 750—754.

https://biblioteca-digitala.ro

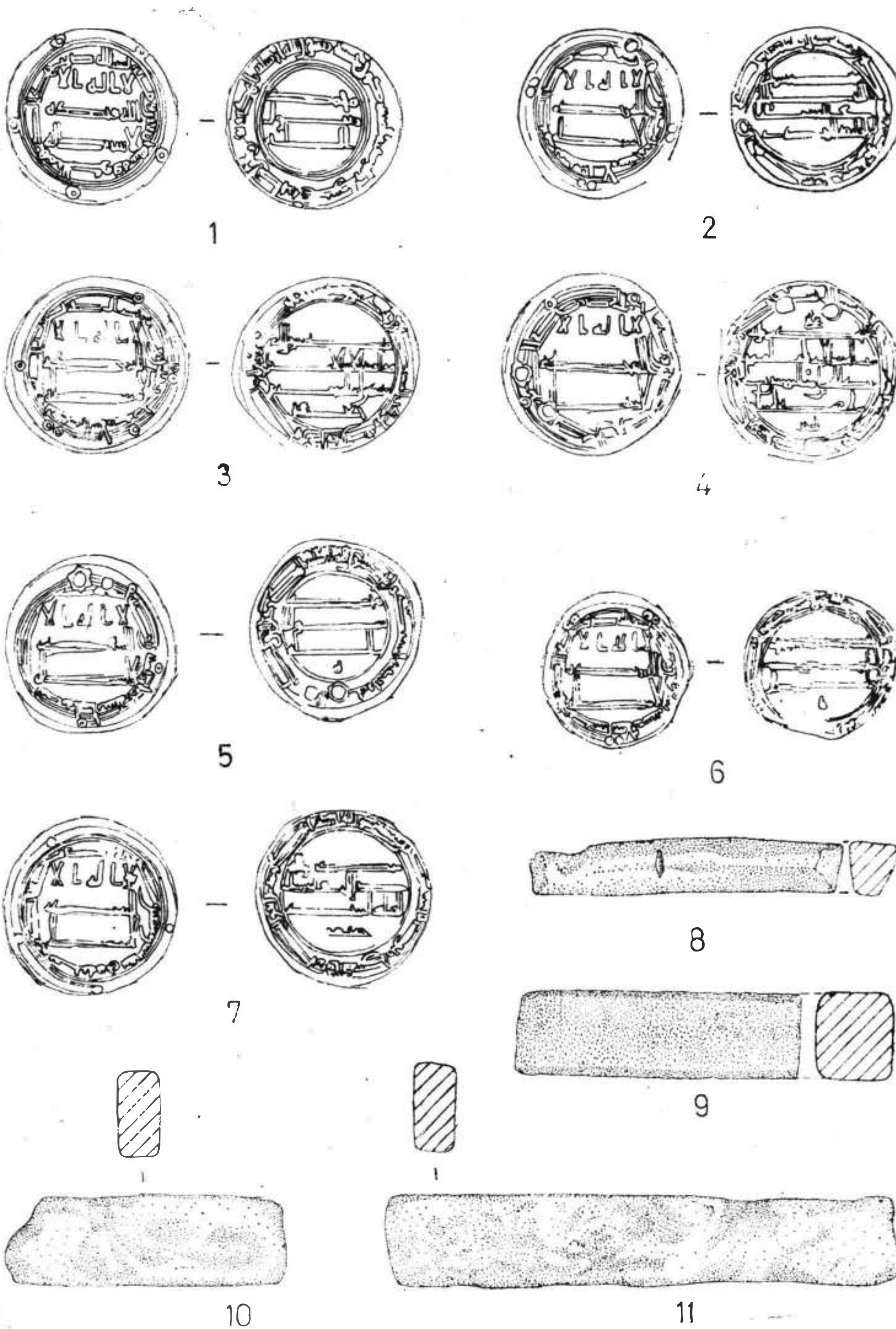

Fig. 7. Monede arabe și lingouri din argint.

https://biblioteca-digitala.ro

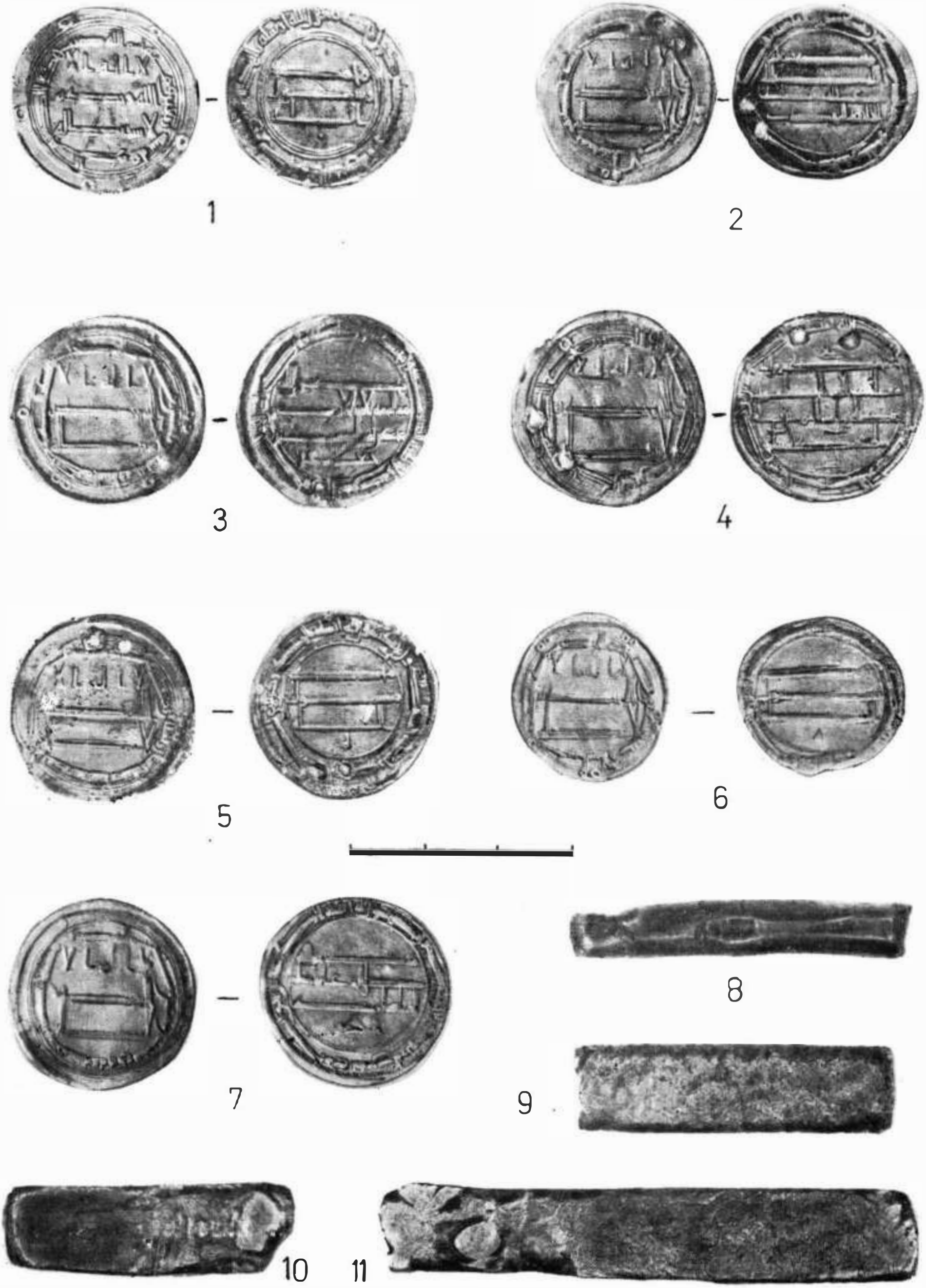

Fig. 8. Monede arabe și lingouri de argint.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

argint, avînd greutăți etalon, după „uncia" de Bagdad sau de Irak, a cărei greutate era, în secolele IX—X e. n., evaluată la 33,5578 g, 33,1050 g sau 33,4728 g [77]. Barele de argint din tezaurul de la Răducăneni, socotind greutatea lor, au fost fără îndoială apropiate ca valoare de unciile de Bagdad, deoarece reprezintă circa 1/3 sau 2/3 dintr-un lingou etalon. Două din bare au chiar o greutate mai mare decît uncia etalon, ceea ce arată că asemenea lingouri puteau avea inițial greutatea a două-trei uncii. Barele erau tăiate intenționat de către negustori și, ca și monedele ieșite din curs, schimbate ca valoare intrinsecă pe diferite mărfuri. Unele din monedele din tezaur au fost perforate ulterior în scopul de a fi înșirate pe o sfoară sau o sîrmă, putîndu-se astfel mai ușor transporta. Avîndu-se în vedere situația dirhemilor arabi în general, se înțelege că piesele de la Răducăneni nu pot oferi precizări riguroase cu privire la data îngropării tezaurului. Ținînd însă cont de faptul că cele mai multe (cinci) monede sînt emisiuni de la Harun ar Rašid (786—809) ultima dintre ele fiind emisă în anul 806, ar reieși că, exceptind timpul necesar ieșirii lor din curs, îngroparea tezaurului s-ar fi putut produce cel mai devreme în al doilea deceniu al secolului al IX-lea. Este însă destul de dificil de a accepta acest *terminus ante quem* dacă luăm in considerare faptul că la Răducăneni este posibil să se fi aflat și dirhemi arabi datind dintr-o perioadă și mai tîrzie decît ultima emisiune cunoscută dar care, ca și alte piese, s-au putut pierde ulterior descoperirii lor. Faptul că primele decenii ale secolului al IX-lea par să fie însă o limită cronologică prea timpurie ne-o sugerează și constatarea că, în general, tezaurele care conțin monede de argint arabe emise de primii zece califi din dinastia abasizilor din Bagdad sint datate în a doua jumătate a secolului al IX-lea și chiar la începutul celui următor [78]. Unele indicii pentru precizarea datei la care a fost ascuns tezaurul de la Răducăneni ne oferă tipologia și cronologia numeroaselor obiecte de podoabă și piese vestimentare din componența sa.

După cum s-a arătat, marea majoritate a pieselor de podoabă și vestimentare își găsesc numeroase analogii atît în România, cît și în teritoriile din imediata vecinătate a țării noastre, cu deosebire în regiunile din apropierea Dunării, în care civilizația bizantină s-a făcut mai din plin simțită în cursul secolelor IX—XI e. n.

Astfel, în ceea ce privește cerceii, după cronologia alcătuită pentru exemplarele de tip Stare Mešto, piesele similare de la Răducăneni se încadrează în tipurile de origine bizantină, a căror datare oscilează în limitele anilor 825—900 e. n., cu o pondere mai mare către sfîrșitul secolului [79]. Ele pot fi incluse în tipurile BI1b—d, BI2b—d și BI3a—b, care se datează, în general, în a doua jumătate a secolului al IX-lea, menținîndu-se eventual și în primele două decenii ale secolului al X-lea, după cronologia propusă de B. Dostál [80]. În aceeași perioadă sînt încadrate și pandantivele lunulă și tot în aceeași vreme își găsesc analogii și inelele,

[77] A. Czapkiewicz, T. Lewlki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *op. cit.*, p. 17—18, 261.

[78] *Ibidem*, p. 266—269.

[79] V. Hrubý, *op. cit.*, p. 228—238, fig. 41.

[80] B. Dostál, *op. cit.*, p. 35—44, fig. 7, —10.

https://biblioteca-digitala.ro

brățările și colanul, deși tipuri asemănătoare, continuă să fie folosite și în secolele X—XI e. n.

Dintr-o epocă mai timpurie par să dateze însă accesoriile de curea, catarama, cele zece aplice și clama de curea, după cum o indică analogiile amintite, dar tipuri de acest fel sînt atestate și în perioada secolelor IX—X e. n.

Așadar, luînd în considerare cronologia relativă a obiectelor de podoabă și a accesoriilor vestimentare, se poate admite ca dată *post quem* a îngropării tezaurului, primele două decenii ale secolului al X-lea.

În legătură cu intervalul de timp cuprins între ultimul sfert al veacului al IX-lea și primele două decenii ale secolului următor, prezintă o deosebită importanță situația politică din spațiul carpato-dunărean, deoarece credem că datorită unuia din evenimentele mai deosebite care au avut loc aici a fost îngropat și tezaurul de la Răducăneni.

După cum se știe, în perioada cuprinsă între cea de-a doua jumătate a secolului al IX-lea și primul sfert al veacului următor în regiunile de la est de Carpați s-au desfășurat însemnate evenimente de ordin politic și militar, care au avut, fără îndoială, pentru populația locală românească de aici o serie de consecințe, atît în domeniul social-economic, cît și pe plan politic. Este vremea în care încep să se producă ultimele mari migrații de populații dinspre est în această parte a Europei, evenimente în care un loc important îl vor avea pătrunderile ungurilor și pecenegilor. În acest context, este cunoscut faptul că după anul 860 pecenegii aflați încă în zonele din nordul Mării Caspice sub presiunea uzilor încep să migreze spre vest [81]. În jurul anului 890 ungurii sînt atestați în Atelkuz, teritoriu aflat la vest de Bug și Nipru, în stepele nord-pontice [82]. Din aceste părți, ei vor iniția unele atacuri către sud-vest, venind astfel în conflict cu țaratul bulgar al lui Simion. Interesele politice ale Bizanțului în regiunile Dunării de Jos, abil apărate de împăratul Leon al VI-lea Filozoful (886—912), au canalizat iminentele conflicte militare, care se profilau în această parte a Europei, către o înfruntare între unguri și bulgari. Ca urmare a înăspririi contactelor dintre cele două populații, ungurii trec Dunărea în anul 895 și pustiiesc regiunile nord-estice ale Bulgariei. Ca răspuns la această incursiune bulgarii se aliază cu pecenegii. Aceștia atacă atunci sălășurile ungurilor din Atelkuz și, sub amenințarea bulgarilor dinspre sud, maghiarii se retrag definitiv din aceste regiuni în anul 896 îndreptîndu-se spre Slovacia și Cîmpia Tisei [83]. Fără îndoială, desfășurarea acestor evenimente a afectat într-o însemnată măsură și regiunile de la est de Carpați, consecințele înfruntărilor de ordin militar petrecute aici resimțindu-se în aproape toate domeniile vieții materiale și spirituale ale populației românești.

În acest cadru istorico-politic, probabil și ca o consecință a unuia din evenimentele care au avut loc aici, credem că a putut fi ascuns tezaurul de la Răducăneni, dacă ținem seama, firește, de cronologia relativă a pieselor care îl alcătuiesc.

---

[81] *Istoria României*, I, 1960, p. 766.

[82] *Ibidem*, p. 765—766.

[83] V. N. Zlatarski, *Istorija na balgarskata daržava prez srednite vekove*, I, Sofia, 1927, p. 313, P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 11—13 și bibliografia.

https://biblioteca-digitala.ro

În altă ordine de idei, din prezentarea pieselor care îl compun reiese clar că unele din obiectele acestui tezaur sînt oiriginare din califatul arab abasid de la Bagdad. Este vorba în primul rînd de dirhemii şi barele de argint. Cea mai mare parte a obiectelor de podoabă din tezaur şi îndeosebi cerceii şi pandantivele sînt însă specifice regiunilor Dunării de Jos şi Mijlocii şi, într-o mai mică măsură, teritoriilor Europei est-centrale. Unele piese chiar sînt întîlnite numai în regiunile carpato-dunărene, deoarece au fost produse aici şi au o arie de difuzare mai restrînsă. Prin urmare, spre deosebire de tezaurele din aceeaşi vreme cunoscute în regiunile prin care treceau drumurile comerciale arabe, care erau constituite de obicei din dirhemi ieşiţi din curs şi din bare de argint, în cea mai mare parte şi din foarte puţine obiecte de podoabă, tezaurul de la Răducăneni are, dimpotrivă, în componenţa sa foarte multe obiecte de podoabă şi foarte puţine piese arabe. În plus, este compus din obiecte de podoabă şi piese vestimentare exclusiv feminine şi nu în totalitatea lor numai din argint, şi ci din bilon, potin sau bronz. Acestea ne fac să considerăm că tezaurul de la Răducăneni poate să constituie mai curînd o parte din avuţia unui cneaz sau a unui membru al familiei sale, decît bunurile unui negustor.

O parte din obiectele pe podoabă de la Răducăneni, aşa cum am mai amintit, au fost produse local, unele însă au fost achiziţionate prin intermediul schimburilor comerciale pe care, în general, locuitorii de aici le întreţineau permanent şi activ cu lumea balcano-dunăreană. Tot prin intermediul schimburilor comerciale au fost probabil achiziţionate, de către proprietarul tezaurului de la Răducăneni, şi o serie de obiecte (dirhemii şi barele), care pentru el aveau numai o valoare intrinsecă. Evident, prezenţa acestor obiecte orientale în zonele de la răsărit de Carpaţi este rară şi prezintă un interes aparte. În afară de descoperirea izolată şi sigură, deja amintită, a doi dirhemi arabi la Bosia-Iaşi, monedele arabe de la Răducăneni par să fie singurele şi cele mai sudice piese monetare de acest fel din regiunile carpato-dunărene. Raritatea lor aici s-ar explica prin aceea că, în general, teritoriile de la nordul Dunării de Jos, în tot cursul mileniului I, ca şi în primele secole ale celui următor, s-au aflat permanent în sfera de activitate a comerţului bizantin, fapt dovedit de importuri şi de intensa circulaţie aici a monedei de bronz bizantine [84]. Se înţelege că negustorii arabi au evitat aceste regiuni unde concurenţa imperiului era deosebit de mare, astfel că şi produsele arabe, întîlnite obişnuit pe marile drumuri comerciale care legau Orientul arab cu Europa răsăriteană şi centrală, sînt foarte rare sau lipsesc chiar cu totul. Dealtfel, nu avem nici o ştire şi nici un indiciu arheologic despre existenţa vreunui drum comercial arab în aceste părţi în secolele IX—XI e.n. Cu toate acestea, proprietarul tezaurului a putut, datorită probabil poziţiei sale sociale şi politice, să-şi procure unele piese de origine arabă (avînd însă numai o valoare intrinsecă), prin intermediul unor negustori locali sau bizantini care, în regiunile Ucrainei Subcarpatice, în zona cursurilor superioare ale Nistrului, Prutului sau Siretului au putut veni în contact cu o parte din produsele vehiculate de comerţul arab. Rarele descoperiri de factură arabă, cum sînt de exemplu dirhemii de argint din aşezarea întărită de la Echimăuţi [85], aflată în regiunea

[84] C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—413; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 79, 111.
[85] G. B. Fedorov, KSMoscova, 50, 1953, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro

amintită, constituie o dovadă că există aici o zonă de interferenţă comercială, în care se puteau întîlni atît produse bizantine, cît şi arabe sau de altă factură. Aşa s-ar explica şi prezenţa în secolele IX—X e.n. a unor produse bizantine în unele aşezări din zona comerţului arab [86].

Acceptînd ipoteza că descoperirea de la Răducăneni reprezintă o parte din avuţia unui membru al familiei unui cneaz local, putem sublinia, cu un argument în plus, existenţa unei stratificări social-economice care se produsese şi începuse să se accentueze în această vreme în sînul obştilor săteşti locale, în cadrul unui larg şi complex proces de feudalizare care cuprinsese întreaga societate românească carpato-dunăreană în cursul secolelor VIII—IX e.n., la fel ca şi teritoriile vecine din această parte a Europei de sud-est.

LE TRÉSOR DE RĂDUCĂNENI-IAŞI

RÉSUMÉ

L'été 1969, sur le versant nord-est de la colline « Beşleaga », dans le quartier « Bazga » de la commune de Răducăneni (dép. de Iaşi), à la suite d'un déversement torrentiel, trois élèves ont découvert par hasard un trésor d'objets de parure, de pièces d'habillement, de barres et de monnaies.

Le trésor est composé de 59 pièces, dont 48 en argent, 9 en bronze et 2 en billon ou alliage. Elles peuvent être rangées en trois catégories : a) objets de parure et accessoires d'habillement ; b) lingots d'argent et c) monnaies.

a) *Les objets de parure et accesssoires d'habillement* sont au nombre de 48, la grande majorité ouvragés dans les techniques du filigrane, de la granulation et du pressage.

Boucles d'oreilles. Cette catégorie comprend 22 exemplaires, qui ont été groupés en 6 types :

Type 1 (fig. 1/1 ; 2/1 — représenté par un unique exemplaire en bronze, à l'état fragmentaire ;

Type 2 (fig. 1/2 ; 2/2) — un seul exemplaire, en argent, à l'état fragmentaire ;

Type 3 (fig. 1/3—11 ; 2/3—11) — 9 exemplaires à pendentif en forme de grappe de raisins, tous en argent filigrané et granulé ;

Type 4 (fig. 3/1—3) — 3 exemplaires en argent granulé et filigrané ;

Type 5 (fig. 3/4—6) — 3 boucles d'oreilles ouvragées dans les techniques du filigrane, de la granulation et du pressage ;

Type 6 (fig. 3/8)— un unique exemplaire, coulé en bronze.

Pendentifs. 3 pendentifs, dont 2 du type en lunule, ouvragés en argent dans les techniques du filigrane et de la granulation.

Perles. 4 fragments en feuille d'argent, décorés de granules (fig. 6/5—7,10).

---

[86] G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 84—89, pl. VI/1—21; VII/1—16; VIII/1—37; O. Raticl, *Drevnioruski arheologični pam'jatki na teritorii Zahidnih oblastei URSR*, Kiev. 1957, p. 28—29, 41, 48—51, fig. 9, pl. XI/29—30; XI/6, 9, 15—16; A. Zakl, *op. cit.*, p. 307—308, 319—323, fig. 255, 269—270; G. B. Fedorov şi G. F. Cebotarenco, *Pamjatniki drevnih slavjan*, Chişinău, 1974, p. 25, 80—83, fig. 1, 14, 16.

https://biblioteca-digitala.ro

Collier. Un seul exemplaire, réalisé en argent à partir d'une barre simple, de section circulaire, pourvue d'un crochet et d'une boucle (fig. 6/1).

Bracelets. 2 pièces en barre de bronze, l'une entière, l'autre à l'état fragmentaire (fig. 6/2—3).

Bagues. 2 également, l'une en argent à monture de verre (fig. 3/10), l'autre simple, en billon (fig. 3/11).

Accessoires d'habillement. Il s'agit d'une boucle de ceinture en argent doré (fig. 4/4 ; 5/4), de 10 appliques également en argent doré (fig. 4/4—14 ; 5/5—14), d'une pince de ceinture en bronze (fig. 6/9) et d'un bouton en bronze à l'état fragmentaire (fig. 6/4).

b) *Barres (lingots) d'argent*. 4 barres d'argent pesant 40,43 g, 37,17 g, 19,36 g et 12,58 g (fig. 7/8—11 ; 8/8—11).

c) *Monnaies*. On a trouvé 7 monnaies (dirhems) arabes en argent, une émission du calife Al-Mansour (745—775), une émission du calife Al-Mahdî (775—785) et 5 émissions du calife Haroun Al-Rachid (786—809).

La majorité des objets de parure n'étant pas d'origine orientale, mais byzantine ou locale, l'auteur suppose que le trésor a appartenu à un knèze autochtone. Compte tenu de la chronologie relative des dirhems arabes en argent et, en particulier, des objets de parure, on peut considérer que le trésor a été enfoui durant la période comprise entre le dernier quart du IXe siècle et les deux premières décennies du siècle suivant, probablement en raison d'une des invasions des Hongrois ou des Petchenègues qui ont affecté aussi à cette époque les régions orientales du territoire de la Roumanie.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1 Boucles d'oreilles en argent (2—12) et bronze (1). 1, type 1; 2, type 2; 3—11, type 3; 12, anneau simple.

Fig. 2 Boucles d'oreilles en argent (2—12) et bronze (1). 1, type 1; 2, type 2; 3—11, type 3; 12, anneau simple.

Fig. 3 Boucles d'oreilles et bagues en argent (1—6, 10), bronze (7—9) et billon (11—12). 1—3, type 4; 4—6, type 5; 8, type 6.

Fig. 4 Pendentifs et accessoires de ceinture en argent doré (1, 4—14), argent (2) et billon (3).

Fig. 5 Pendentifs et accessoires de ceinture en argent doré (1, 4—14), argent (2) et billon (3).

Fig. 6 Collier, perles, bracelets et accessoires d'habillement en argent (1,5—8, 10) et bronze (2—4, 9).

Fig. 7 Monnaies arabes et lingots d'argent.

Fig. 8 Monnaies arabes et lingots d'argent.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DESCOPERIRI PALEOLITICE LA CRASNALEUCA (COM. COTUŞCA, JUD. BOTOŞANI)

DE

M. BRUDIU

În cadrul amplelor cercetări de salvare întreprinse în ultimii ani de Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi, în zona lacului de acumulare de la Stînca-Ştefăneşti [1], am efectuat săpături arheologice pe teritoriul localităţii Crasnaleuca (jud. Botoşani), în aşezări aparţinînd epocii paleolitice.

Localitatea Crasnaleuca se află în sectorul mijlociu al Prutului, unde de mai multă vreme se cunosc numeroase dovezi de viaţă umană din epoca paleolitică [2]. În ultimele două decenii au fost făcute ample săpături la Ripiceni [3], Mitoc [4] şi Cotu Miculinţi unde s-au descoperit bogate resturi de locuire paleolitică.

Din punct de vedere geomorfologic, cursul mijlociu al Prutului străbate aici o zonă epigenetică. Cercetările geomorfologice au stabilit existenţa unui sistem de şapte terase pentru această zonă, unele dintre ele avînd caracter local [5]. Pentru cercetările paleolitice prezintă interes prima terasă de 10—15 m şi terasa a doua de 20—30 m, care au fost datate în perioada glaciaţiunii Würm [6].

În afară de terase, pentru cercetarea epocii paleolitice de aici mai prezintă interes şi depozitele de loess situate pe versantul nordic al unor văi care debuşează în Prut, cum este cel din bazinul Pîrîului Staniştei (sau Valea lui Mihai).

Cercetările efectuate în anii 1974 şi 1977 pe teritoriul satului Crasnaleuca au dus la descoperirea mai multor puncte unde s-au identificat bogate resturi de locuire paleolitice, cele mai multe dintre ele aparţinînd gravetianului oriental.

În cele ce urmează vom prezenta succint descoperirile din punctele cercetate.

---

[1] Mulţumim pe această cale prof. M. Petrescu-Dîmboviţa, conducătorul cercetărilor din zona Prutului mijlociu pentru încredinţarea sectorului de la Crasnaleuca.

[2] Gr. Ştefănescu, *Relaţiune sumară de lucrările Biroului geologic în campania an I, 1885*, 1, Bucureşti, 1888, p. 20; I. Simionescu, *Acad. Rom. Publ. fond. Adamachi*, II, 7, Bucureşti, 1902, p. 27—53; N. N. Moroşan, AIGR, 19, 1938, p. 5.

[3] Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 5—31.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor, N. Zaharia, Materiale, 5, 1959, p. 35; idem, Materiale, 6, 1959, p. 12; M. Bitiri şi M. Circiumaru, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 463—480.

[5] V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei*, Bucureşti, 1968, p. 148—149.

[6] *Ibidem*, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro

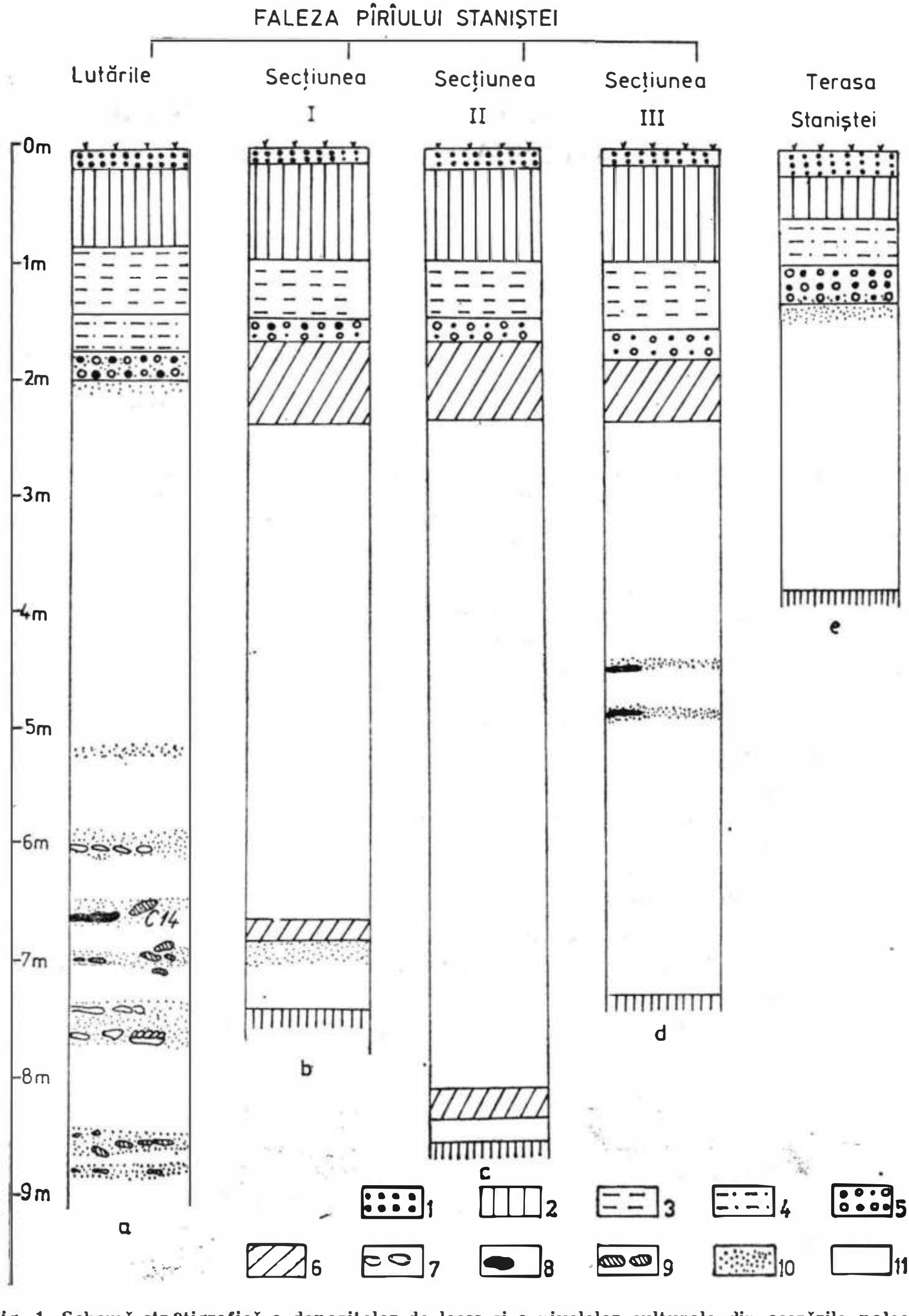

Fig. 1. Schemă stratigrafică a depozitelor de loess şi a nivelelor culturale din aşezările paleolitice de la Crasnaleuca: 1 sol vegetal; 2 sol cenuşiu; 3 sol galben cu CO_3Ca; 4 sol de tranziţie; 5 sol galben închis; 6 sol fosil; 7 lespezi de gresie, 8 vetre; 9 oase; 10 nivel de cultură; 11 loess eolian.

https://biblioteca-digitala.ro

LA CARIERĂ

Punctul este situat la circa 0,500 km, sud-est de sediul C.A.P. Crasnaleuca, unde în ultimii ani s-a deschis o carieră pentru prundiş şi nisip. Pentru cercetare am folosit malurile deschise rezultate din excavări, nefiind oportună taluzarea sau săpătura, deoarece materialele arheologice şi paleontologice se găsesc dispersate în complexul fluvial (prundiş şi nisip) al acestei terase şi nu în depunerea eoliană, ca strat arheologic *in situ*.

Din punct de vedere geomorfologic ne găsim pe terasa a doua, unde stratigrafia se prezintă de sus în jos astfel : 1) solul vegetal, gros de 0,80 m ; 2) solul de tranziţie gros de 0,70 m, în care se găsesc numeroase crotovine ; 3) depozitul de loes care atinge grosimi între 3,50—4 m ; spre bază acest depozit este mai nisipos, trecînd spre un sediment de nisip cu granulaţie mare ; 4) depozitul de prundiş a cărui grosime nu a putut fi determinată, datorită condiţiilor actuale de exploatare din carieră.

Materialul litic cules a fost descoperit în secţiunile deschise ale carierei şi anume în stratul de nisip de deasupra prundişului. Piesele se prezintă sub formă de aşchii, unele cu retuşe de rulare, altele cu retuşe de prelucrare. Din punct de vedere al originii, aşchiile provin fie din procesul de clivare naturală a silexului (fig. 2/1—3), fie din ateliere de cioplire (fig. 2/4, 5). Acestea din urmă prezintă talonul neted şi un bulb proeminent, avînd retuşe directe şi alterne. La toate piesele se remarcă un lustru de rulare.

În acelaşi context a fost descoperită o piesă de formă aproximativ ovoidală, cu retuşe de suprafaţă (fig. 2/6).

De asemenea menţionăm că la partea superioară a stratului de prundiş au fost găsite resturi dintr-un fildeş şi un molar de *Elephas* sp.

FALEZA PÎRÎULUI STANIŞTEI

La sud de satul Crasnaleuca, cursul meandrat al Prutului se abate mult spre versantul vestic al văii sale, de unde colectează debitele mai multor pîrîiaşe cu direcţii subsecvente. Unul dintre acestea, cu un debit mai mare, este Pîrîul Staniştei, sau Pîrîul lui Mihai. Încă dintr-o perioadă anterioară, probabil ultima glaciaţiune, pîrîul a sculptat o vale scurtă, dar cu talveg foarte înclinat, avînd o orientare est-vest. În cursul glaciaţiunii Würm vîntul a depus un depozit masiv de loess pe versantul nordic al acestei văi, în timp ce versantul sudic a fost supus deflaţiei care a menţinut descoperite pînă astăzi cîteva stînci recifale. Firul apei a creat o faleză deschisă la baza acestui depozit de loess. Săpăturile s-au desfăşurat în patru puncte (A,B,C,D) de-a lungul acestei faleze, care se găseşte la 0,500 km nord de hotarul dintre localităţile Crasnaleuca şi Horia.

Din punct de vedere stratigrafic situaţia de-a lungul falezei se prezintă astfel (fig. 1/a, b, c, d) : 1) sol vegetal, gros de circa 0,15 m ; 2) sol cenuşiu nelevigat, gros de circa 0,80 m ; 3) sol galben cenuşiu cu carbonat de calciu ; 4) sol de tranziţie ; 5) sol galben închis ; 6) loess pulverulent cu carbonat de calciu, avînd grosimi variabile crescînd de la vest la est ; 7) la baza depozitului de loess depunerea devine mai roşcată, avînd

https://biblioteca-digitala.ro

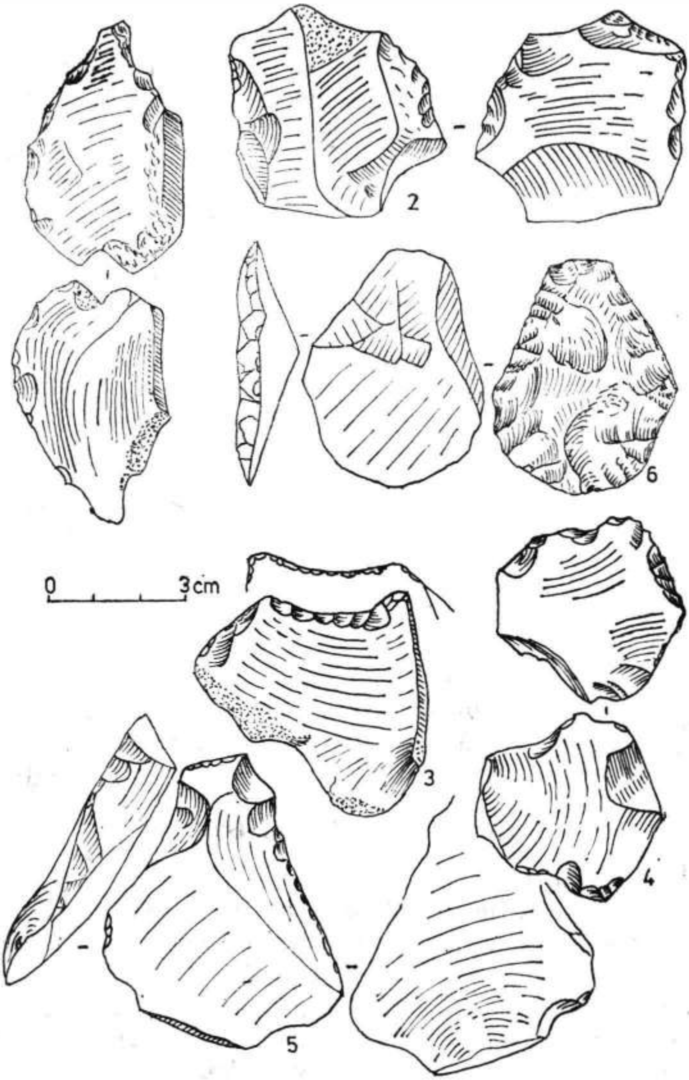

Fig. 2. La Carieră.

o gleisare pronunţată. Urmează mai jos, depozitele terţiare, formate din argile, stînci de calcar şi silex cretacic.

Din depozitul de loess s-au cules probe de faună malacologică care au fost analizate de prof. Alexandru V. Grossu [7]. Cu această ocazie au fost identificate specii xerofile ca: *Succinea oblonga* Drapp, *Pupilla muscorum* Linne, *Helicopsis striata* O. F. Müller, specifice unui climat uscat de stepă.

[7] Mulţumim şi pe această cale prof. Al. V. Grossu, pentru rezultatele comunicate.

https://biblioteca-digitala.ro

A. FALEZA PÎRÎULUI STANIŞTEI, PUNCTUL LUTĂRIA

Secţiunea a cuprins o suprafaţă de 60 m² care a fost săpată pînă la adîncimea de 10,50 m, punîndu-se în evidenţă opt nivele de locuire paleolitică, aparţinînd culturii gravetianului oriental.

Nivelul I reprezintă ultima locuire paleolitică din depozitul de loess, fiind situat la adîncimea de 1,90—2,10 m, faţă de suprafaţa actuală a solului. Au fost descoperite două ateliere pentru prelucrarea silexului. Inventarul litic al acestui nivel este format din gratoare pe capăt de lamă, gratoar-burin, gratoar înalt, răzuitor pe aşchie masivă şi răzuitoare nucleiforme.

După un strat steril de loess pulverulent, gros de cca. 3 m, la adîncimea de 5,10—5,30 m a fost descoperit al doilea nivel arheologic, în care s-a găsit un atelier, aşchii şi nuclee epuizate, bucăţi mici de cărbuni.

Cel de-al doilea nivel de locuire a fost descoperit la adîncimea de 5,90—6,10 m. Inventarul arheologic este format din oase sparte, bucăţi de cărbune, un atelier de prelucrare a silexului cu nicovală de gresie, nuclee. S-a găsit un gratoar pe capăt de lamă şi o lamă cu creastă (fig. 3/6, 7) precum şi un nucleu piramidal cu planul de lovire drept, fiind exploatat, de jur împrejur, caz unic în săpăturile de la Crasnaleuca.

Cel de-al patrulea nivel se găseşte la adîncimea de 6,60—6,75 m. În acest nivel a fost descoperită o vatră cu multă arsură şi cărbuni. În apropierea acesteia se aflau oase, deşeuri din prelucrarea silexului, unelte şi lespezi de gresie. Ca unelte s-au găsit : un străpungător dublu pe aşchie, un gratoar, pe lamă cu retuşe oblice, un gratoar pe aşchie şi un răzuitor (fig. 3/2—2—5). Silexul de culoare fumurie provine din cariera deschisă a Pîrîului Staniştei. Rezultatul analizei de C_{14} ne oferă data de 17486±220 î.e.n. (Bln — 1443).

Al cincilea nivel de locuire se află la adîncimea de 7 — 7,15 m şi este reprezentat de o vatră, în cuprinsul căreia s-au găsit oase, o lespede de piatră, un răzuitor pe aşchie masivă, o lamă cu marginea retuşată abrupt (à dos), lucrată parţial (fig. 3/1—8), un gratoar pe aşchie cu trei scobituri (encoches) şi bulgări de răşină fosilizată.

Al şaselea nivel situat între 7,40 m — 7,75 m adîncime este reprezentat de numeroase resturi de faună (maxilare, coaste, epifize), şi de ateliere (lespezi de gresie, aşchii de prelucrare). Unul din ateliere ocupă o suprafaţă rotundă cu diametrul de 0,50 m avînd grosimea stratului de aşchii de 8 cm).

Cel de-al şaptelea nivel descoperit la adîncimea de 8,40 m—8,60 m a oferit un atelier format din numeroase aşchii de prelucrare. În jurul acestuia se aflau resturi faunistice corodate şi un maxilar de bovideu.

Ultimul nivel (niv. 8) se află la adîncimea de 8,80—8,85 m şi este situat la partea inferioară a depozitului de loess. În acest nivel s-au găsit pete mici de arsură, lespezi de gresie, un craniu, probabil de cal. A apărut de asemenea un atelier de prelucrare a silexului, care ocupă o suprafaţă de aproximativ 1 m².

Din punct de vedere cultural toate nivelele de locuire de la Pîrîul Staniştei — punctul Lutăria (A), de la Crasnaleuca aparţin culturii gravetianului oriental.

Săpătura a continuat pînă la adîncimea de 11 m, atingînd solul roşcat, gleisat de la baza depozitului.

https://biblioteca-digitala.ro

B. FALEZA PÎRÎULUI STANIŞTEI, SECŢIUNEA I

Săpătura se află la 40 m sud faţă de punctul Lutăria (A). În această secţiune au fost descoperite trei ateliere. Nivelul arheologic se găseşte la adîncimea de 7 — 7,30 m, la baza depozitului de loess. Silexul este de culoare fumurie, fiind procurat din depozitul cretacic secţionat pe pîrîul Staniştei. Suprafaţa săpată este de 15 m².

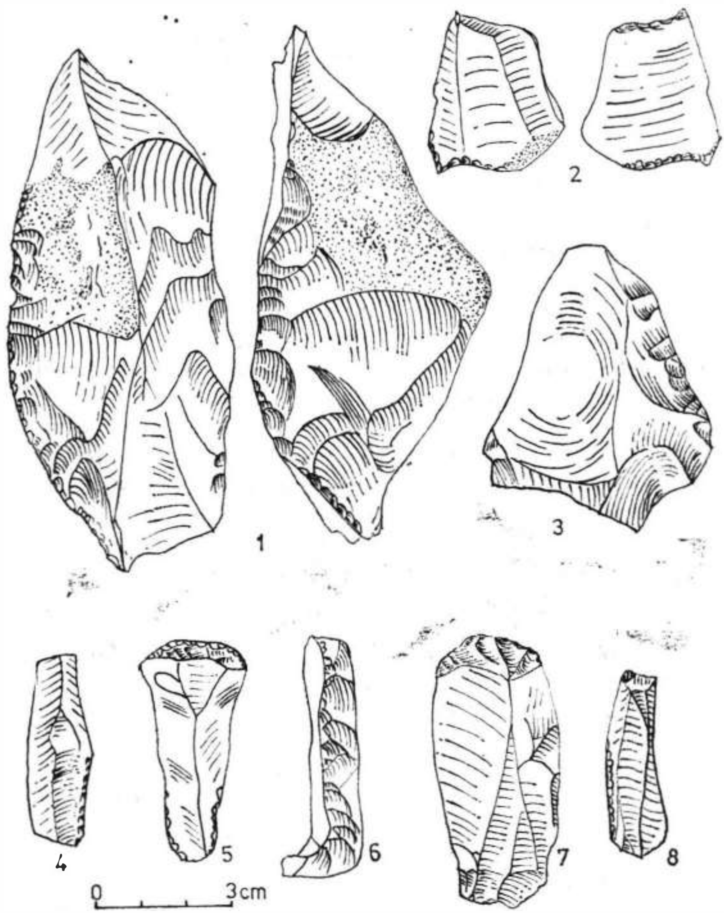

Fig. 3. Faleza Pîrîului Staniştei. Lutărie.

În primul atelier s-a găsit o mare cantitate de oase sparte şi numeroşi molari de ren. Materialul litic este reprezentat de două lame cu creastă (à crête) rezultate de la reactivarea planului de lovire a nucleelor, prin lovitori laterale (fig. 4/7, 8) gratoare pe capete de lame şi aşchii (fig. 4/4, 5) şi două lame cu latura retuşată abrupt (à dos) (fig. 6/9, 14).

În atelierul II s-au descoperit o lamă cu latura retuşată abrupt (à dos) (fig. 4/3), un gratoar circular pe aşchie şi două răzuitoare, din care unul pe aşchie masivă cu cortex (fig. 4/1, 2) şi un gratoar pe capăt de lamă

https://biblioteca-digitala.ro

(fig. 6/5). Printre piesele litice s-au găsit resturi sfărîmate de faună şi cîţiva molari de ren.

Atelierul III este situat la aceeaşi adîncime cu celelalte două şi avea în plus o lespede de gresie şi o mare cantitate de deşeuri de silex şi oase sparte în jurul pietrei, care a fost utilizată, probabil, ca nicovală.

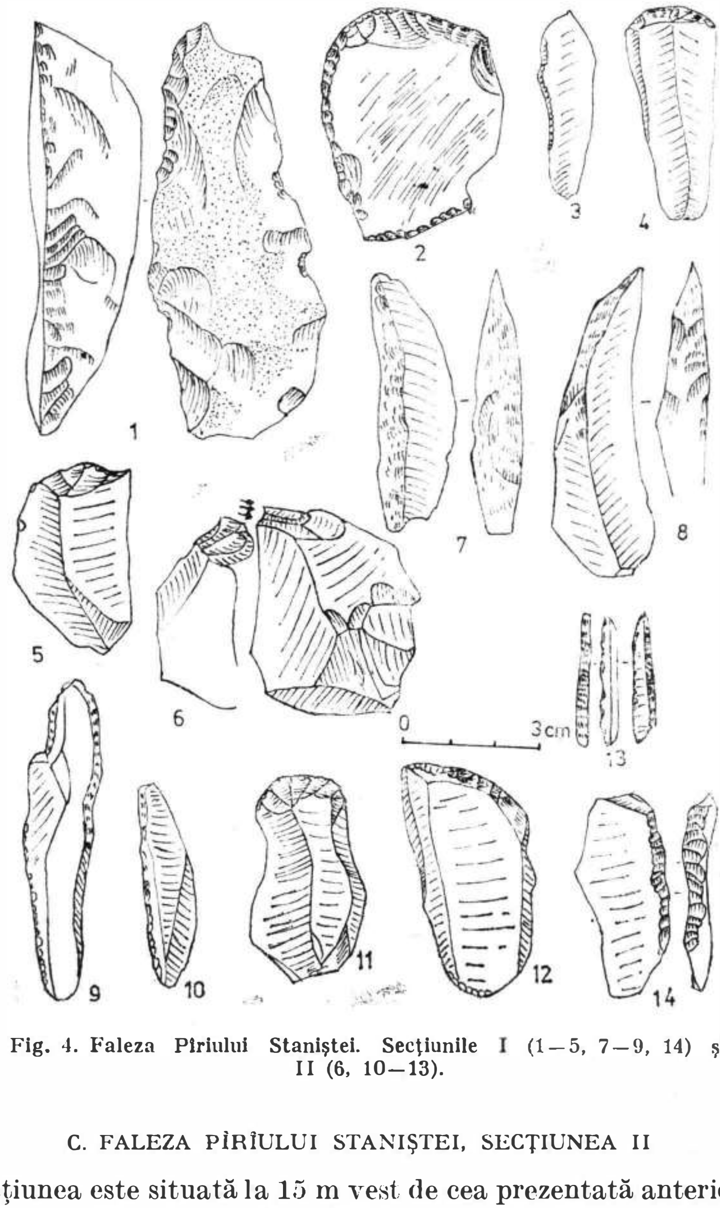

Fig. 4. Faleza Pîriului Staniştei. Secţiunile I (1—5, 7—9, 14) şi II (6, 10—13).

C. FALEZA PÎRÎULUI STANIŞTEI, SECŢIUNEA II

Secţiunea este situată la 15 m vest de cea prezentată anterior. A fost săpată o suprafaţă de 9 m ². Nivelul de locuire paleolitic se află tot la baza depozitului, la adîncimea de —8,60 m. S-au găsit şi aici resturile unui ate-

https://biblioteca-digitala.ro

lier de prelucrare a silexului, numeroase oase sfărîmate şi cîţiva cărbuni. Materialul litic este reprezentat de gratoare, din care unul pe capăt de aşchie, altele pe capăt de lame (fig. 4/11) şi unul nucleiform, la care se adaugă un gratoar-burin (fig. 4/12), o lamă retuşată abrupt (à dos) (fig. 4/10), un burin diedru asimetric (déjeté) (fig. 4/6) şi un vîrf de tip zis „La Gravette" (fig. 4/13).

Obiectele cele mai importante descoperite în această secţiune sînt din os. Unul dintre acestea este un vîrf de lance cu dimensiunile din 15 × × 1,5 × 1 cm. El este oval în secţiune şi are două caneluri pe ambele feţe, care se termină în apropierea vîrfului. Lipseşte capătul de la bază datorită ruperii pe direcţie transversală (fig. 11/1). Prezenţa acestui vîrf în cadrul complexului de locuire poate fi pusă în legătură cu recuperarea lui din corpul unui animal vînat, deoarece s-au găsit numeroase resturi osteologice care indică consumarea vînatului pe acest loc. Piesa este în stare fosilizată.

A doua piesă din os reprezintă un metatarsian principal *(tertium)* perforat, provenind de la un cal *(Equus caballus*, Linn), în stare fosilizată. Acesta are lungimea de 27 cm şi este găurit în apropierea articulaţiei extremităţii distale; acţiunea de găurire a fost executată atît pe partea anterioară, cît şi pe partea posterioară, fapt care se deduce din marginile mai largi ale găurii pe cele două suprafeţe. În procesul găuririi a fost atinsă şi baza crestei mediane a articulaţiei distale, pe ambele părţi. Piesa a fost descoperită în poziţie verticală, cu extremitatea distală în jos (fig. 11/2).

D. FALEZA PÎRÎULUI STANIŞTEI, SECŢIUNEA III

Locul acestei secţiuni se află la 45 metri în amonte pe Pîrîul Staniştei, faţă de secţiunea prezentată anterior. Depozitul de loess este mai subţire faţă de zona din apropierea Prutului.

Primul nivel de locuire paleolitică a fost găsit la 4,40 m adîncime. Materialul litic este format din gratoare pe capăt de lame şi aşchii, burine pe trunchiere dreaptă şi un străpungător (fig. 5/1—14; 6/1, 4, 7, 8). Roca folosită este silexul cretacic de culoare albastră. S-au găsit şi cîteva aşchii din menilit. În complexul acestui nivel s-au descoperit puţine urme de vetre, dar au apărut numeroase oase sfărîmate şi cîteva lespezi de piatră, precum şi bulgări de răşină fosilizată şi pigment roşu.

Nivelul al doilea a apărut la 4,80 m adîncime. S-au găsit vetre mai consistente, cu urme de arsură neagră. Materialul litic este format din silex albastru şi fumuriu. Piesele tipice reprezintă gratoare pe capăt de lamă, răzuitoare pe aşchii macrolitice, un burin pe trunchiere concavă retuşată şi un răzuitor pe aşchie nucleiformă. S-a descoperit un gratoar pe aşchie şi un vîrf de tip zis „La Gravette", ambele lucrate din menilit (fig. 6/2, 3). Suprafaţa săpată în această secţiune a fost de 22 m². Se poate astfel afirma că prin cele patru secţiuni din faleza Pîrîului Staniştei s-a căutat să se urmărească stratigrafia complexă a acestei mari staţiuni paleolitice care se întinde de-a lungul a peste 100 de metri.

https://biblioteca-digitala.ro

TERASA STANIŞTEI

Una din aşezările paleolitice intens locuite se găseşte pe terasa a doua, în punctul Stanişteа la circa 0,200 km nord de hotarul dintre localităţile Crasnaleuca şi Horia. A fost săpată o suprafaţă de 80 m², descoperindu-se două ateliere de cioplire.

Stratigrafia se prezintă astfel: 1) sol vegetal (cernoziom) nelevigat, gros de 33—40 cm; 2) sol cenuşiu gros de 40—45 cm, în care se găsesc numeroase aşchii paleolitice, antrenate la acest nivel datorită deranjamentelor atribuite locurilor din eneolitic şi epoca geto-dacică; 3) sol gălbui deschis de tranzaţie, cu multe crotovine, avînd grosimea de 40—50 cm; 4) sol galben închis; 5) stratul de loess cu grosimea de 1,90 m — 2 m. La partea lui superioară se găsesc atelierele paleolitice; 6) nisip cu pete vinete ruginii (fig. 1).

Materialul litic se află la baza stratului de tranziţie (4) şi la partea superioară a loessului (5) la o adîncime de 1,50—1,60 m. Inventarul pre-

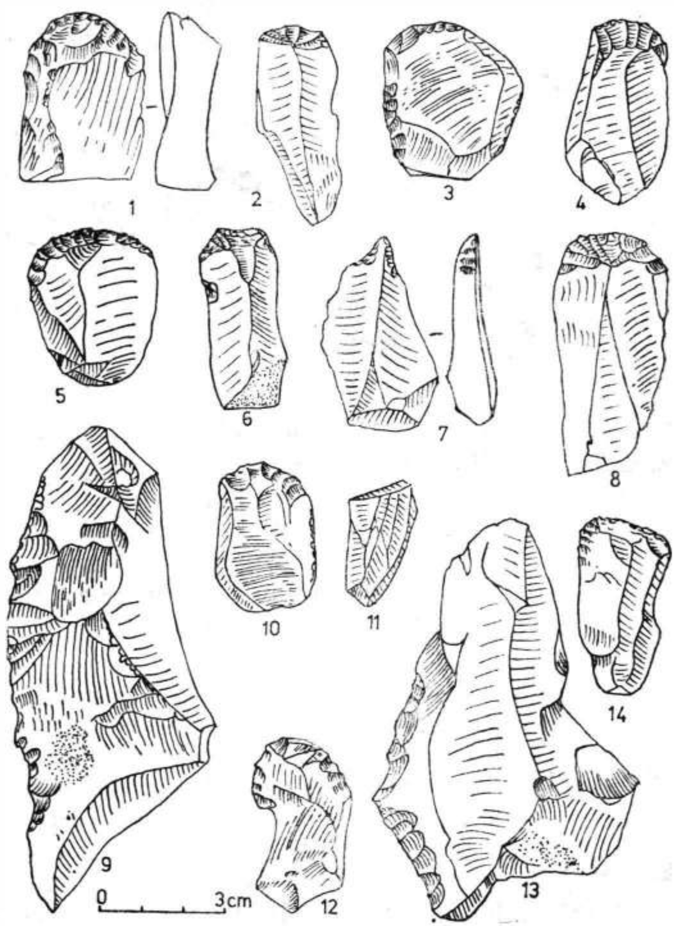

Fig. 5. Faleza Pîrîului Stanîştei. Secţiunea III.

https://biblioteca-digitala.ro

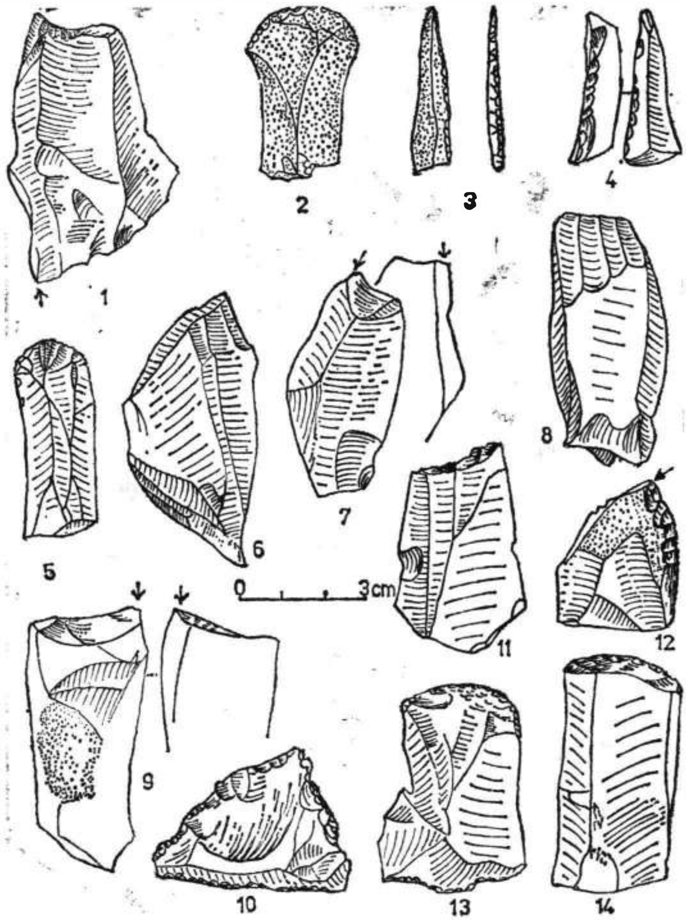

Fig. 6. Faleza Pîrîului Stanîştei, secţiunea III(1—4, 7—8) şi Malul Roşu (5, 6, 9—14).

zintă un caracter macrolitic. În repertoriul tipologic se găsesc următoarele categorii de unelte : gratoare pe lame (fig. 7/3, 4 ; 9/8), gratoare pe aşchie nucleiformă (fig. 8/8), gratoare pe aşchie (fig. 8/5 ; 9/6, 13/1) ; gratoare nucleiforme (fig. 7/2 ; 10/4, 9) ; gratoare burin (fig. 7/14 ; 9/9 ; 10/2) burine diedre déjeté (fig. 8/2 ; 10/5, 6) ; burine diedre de unghi (fig. 7/9 ; 9/5 ; 10/7) ; burine diedre drepte (fig. 7/8, 13 ; 10/8) ; burine pe trunchiere oblică şi convexă retuşată (fig. 7/12 ; 8/7 ; 10/3, 13) ; lame şi lamele retuşate abrupt (à dos) (fig. 7/10 ; 8/10 ; 10/11) ; lame retuşate pe una sau ambele laturi (fig. 7/5, 6 ; 8/9, 11 ; 10/12) ; străpungătoare (fig. 7/11 ; 9/10).

O categorie de unelte care apare în serie (11 exemplare) o reprezintă rabotul lucrat pe nuclee cu un plan înclinat formînd un unghi ascuţit (sub 45°). Uneori pe partea ventrală (suprafaţa planului de lovire) s-a dat o lovitură laterală pentru reactivarea laturii active (fig. 7/1, 7). La unele dintre raboturi au fost retuşate şi marginile laterale (fig. 7/1). Tot asemănătoare cu raboturile, ca origine, este şi categoria gratoarelor nucleiforme (15 exemplare), care se întîlneşte în cele două ateliere.

https://biblioteca-digitala.ro

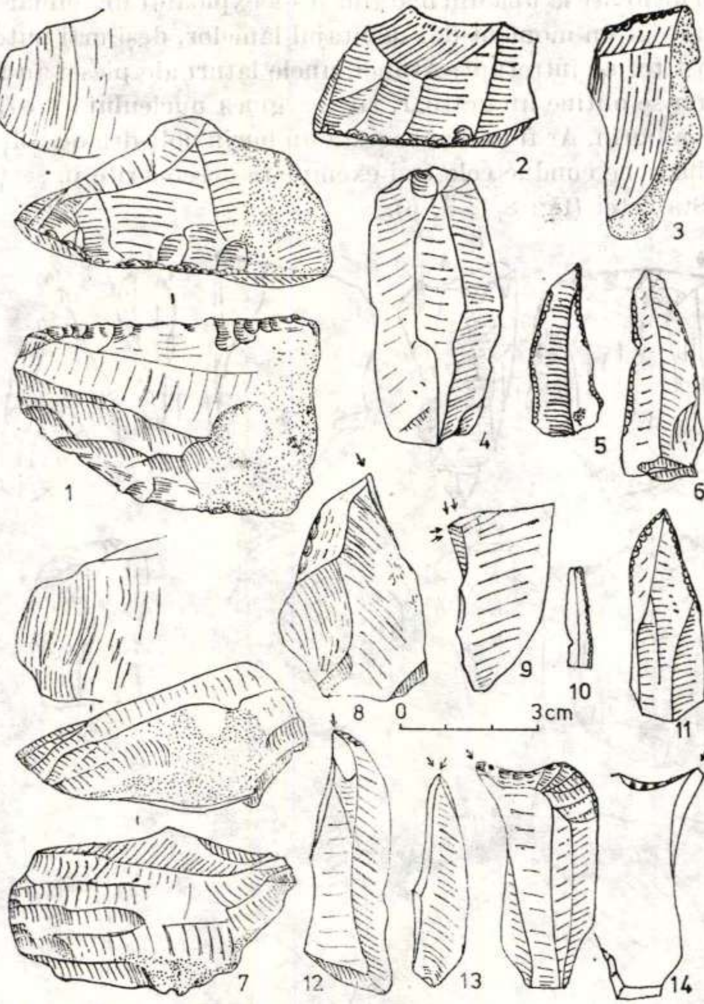

Fig. 7. Terasa Stanîştei.

Din această grupă a gratoarelor nucleiforme fac parte unele piese denumite în literatura sovietică de specialitate, unde au fost studiate mai de mult, „Klinovidnyj'' (sub formă de pană). Acestea au o mare răspîndire în paleoliticul superior, pînă în Siberia. Cronologic, ele apar la nivelul Siureni I, continuă în stratul mijlociu şi superior de la Kostenki I, şi durează pînă în paleoliticul tîrziu [8]. Caracteristica unor asemenea gratoare nucleiforme este aceea că sînt lucrate pe aşchii masive, cărora li s-a creat

[8] M. V. Panicikina, Archeologiceskii Sbornik, 1, 1959, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

cîte un plan de lovire la una din margini şi s-a exploatat un număr mare de lame înguste. La un moment dat debitajul lamelor, deşi mai putea fi continuat, a fost totuşi întrerupt. Atunci, unele laturi ale piesei au fost retuşate pentru a se obţine un gratoar, iar marginea nucleului a fost, credem, utilizată şi ca burin. Ar fi în cazul acesta un burin poliedru de colţ. La astfel de concluzie ne conduc cele trei exemplare descoperite în secţiunea de pe terasa Staniştei (fig. 8/1, 3, 6).

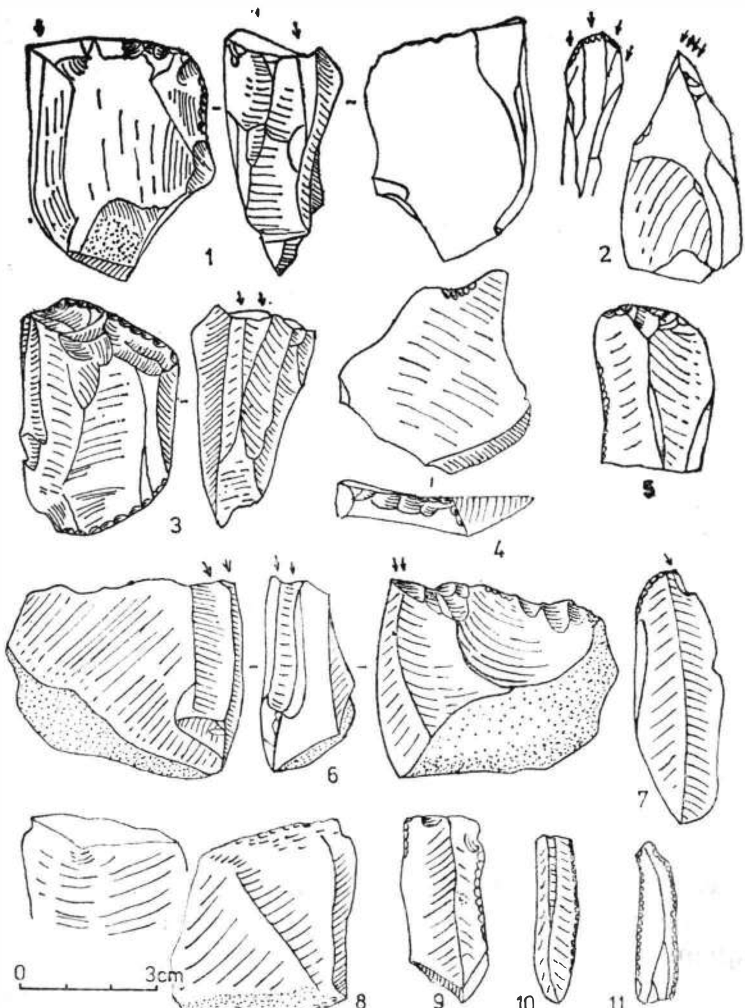

Fig. 8. Terasa Stanişţei (1—3, 5—11) şi Malul Roşu (4).

Silexul este de culoare albastră, care ulterior a căpătat o patină puternică de culoare albă. Deşeurile de atelier se conturează în mici zone de 3—4 m ². Tot debitajul are caracter macrolitic.

https://biblioteca-digitala.ro

Inventarul litic prezintă următoarele tipuri :

Denumirea pieselor	Numărul pieselor	%
Gratoar pe capăt de lamă	3	3,7
Gratoar dublu (pe lamă)	1	1,2
Gratoare carenate	2	2,5
Gratoar carenat tipic	1	1,2
Gratoare pe așchie	1	1,2
Gratoare nucleiforme	15	18,3
Raboturi	11	13,4
Gratoare-burin (pe lame)	2	2,5
Gratoar-burin pe așchie nucleiformă	3	3,7
Burin diedru median (simplu)	2	2,5
Burin diedru median (multiplu)	6	7,3
Burin pe așchie retușată	2	2,5
Burin diedru lateral (déjeté)	2	2,5
Burin diedru lateral	2	2,4
Burine pe lamă trunchiată oblic retușată	4	4,9
Piesă esquillée	1	1,2
Străpungătoare	4	4,9
Vîrf de tip zis „La Gravette"	1	1,2
Lamele retușate abrupt (à dos)	8	9,7
Lame retușate abrupt (à dos)	5	6
Lamă trunchiată oblic și retușată	1	1,2
Lamă cu creastă (à crête)	5	6
TOTAL	82	100

La piesele tipice menţionate se mai pot adăuga cîteva tipuri care pot fi definite ca semiproduse de atelier și anume : 20 așchii de la reactivarea nucleului, 7 așchii nucleiforme, 87 lame, 20 așchii cu retușe de folosire, 7 nuclee.

MALU ROȘU

Pentru a urmări stratigrafia depozitului de loess de la Pîrîul Staniștei a fost săpată o secţiune de 12 m² în faleza Prutului unde s-a taluzat un mal deschis. Situaţia stratigrafică este identică cu cea de la Pîrîul Staniștei.

Materialul arheologic se află la adîncimea de 1,40 m — 1,50 m (faţă de suprafaţa solului) și era alcătuit din : nucleu cu două planuri înclinate, gratoare, burine pe trunchiere retușată drept și burine diedre pe așchii (fig. 6/5, 6, 9—14). Întregul inventar aparţine gravetianului oriental final.

Nucleele prezintă, în general, unul sau două planuri de lovire care sînt fie drepte, fie oblice. Activitatea intensă de exploatare a nucleelor este dovedită atît de numărul mare de deșeuri de atelier, cît și de cele două categorii de piese care provin de la reactivarea planurilor de lovire ale acestora, după uzarea marginii lor : lamele cu creastă (à crête) și așchiile (fig. 8/4 ; 9/47). Această reactivare se făcea fie printr-o lovitură perpendiculară pe suprafaţa nucleului, în apropiere de planul de lovire (fig. 9/3), deta-

https://biblioteca-digitala.ro

şindu-se astfel o aşchie care poartă retuşele de uzură ale vechiului plan, fie printr-o lovitură laterală zonei de exploatare, dată în dreptul marginii uzate a planului nucleului (fig. 9/2 a, 2b), obţinîndu-se astfel lama cu creastă (à crête). În primul caz, aşchia are retuşe indirecte (de pe suprafaţa dorsală spre cea ventrală) (fig. 9/1a, 1b).

*

Din punct de vedere cultural şi cronologic aceste complexe paleolitice aparţin gravetianului oriental, iar cele de la partea superioară a depozitului de loess (pleistocen) pot fi atribuite fazei finale a acestei culturi. Referitor la aşezarea de pe terasa Staniştea, trebuie să mai amintim şi

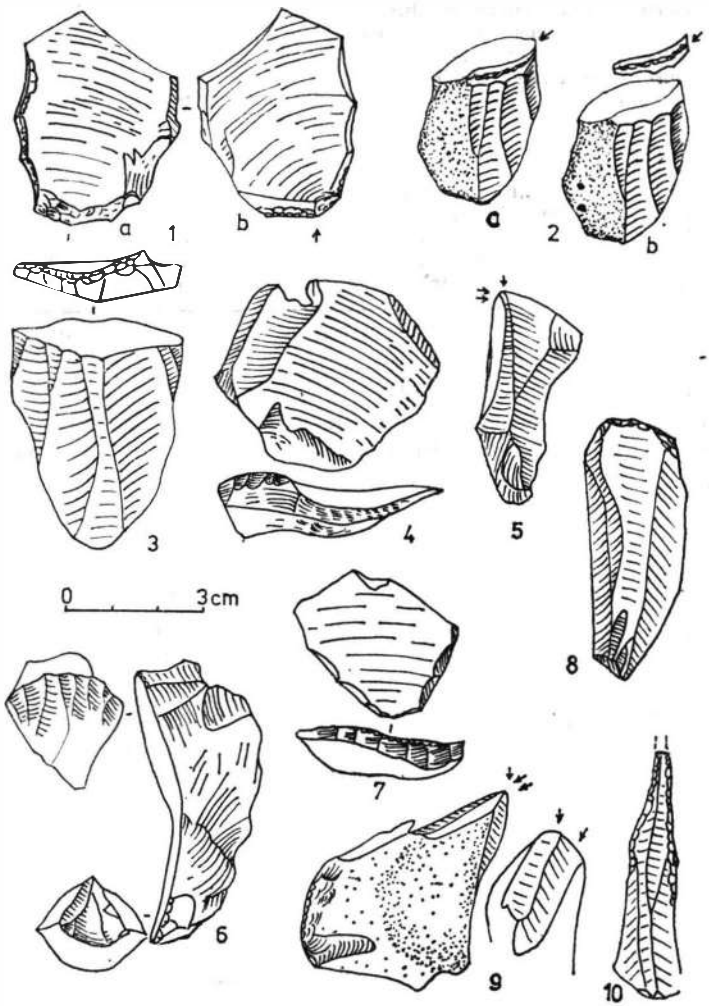

Fig. 9. Terasa Staniştei (5, 6, 8—10) şi Malu Roşu (1—4, 7).

https://biblioteca-digitala.ro

cîteva caracteristici ale acestei terase care are faleza orientată spre nord-est, avînd o pantă abruptă cu numeroase pînze acvifere şi unele alunecări dintr-o perioadă recentă. În sistemul teraselor din zona ce reprezintă terasa a II-a, avînd o poziţie dominantă faţă de împrejurări, încît putem spune că toate aceste trăsături, care alcătuiesc o ambianţă ecologică specifică gravetianului final de pe valea Bistriţei şi din Podişul Moldovei, vin să confirme încă o dată apartenenţa culturală a acestei aşezări la gravetianul oriental final. Cercetările de la Crasnaleuca aduc astfel date noi pentru cultura gravetianului oriental din Moldova.

Fără a avea date palinologice asupra depozitului de loess de la Pîrîul Staniştei, dar pe baza stratigrafiei prezentate, a complexelor arheologice şi a datei absolute de 17 486 ± 220 î.e.n. obţinută pentru unul din cele opt

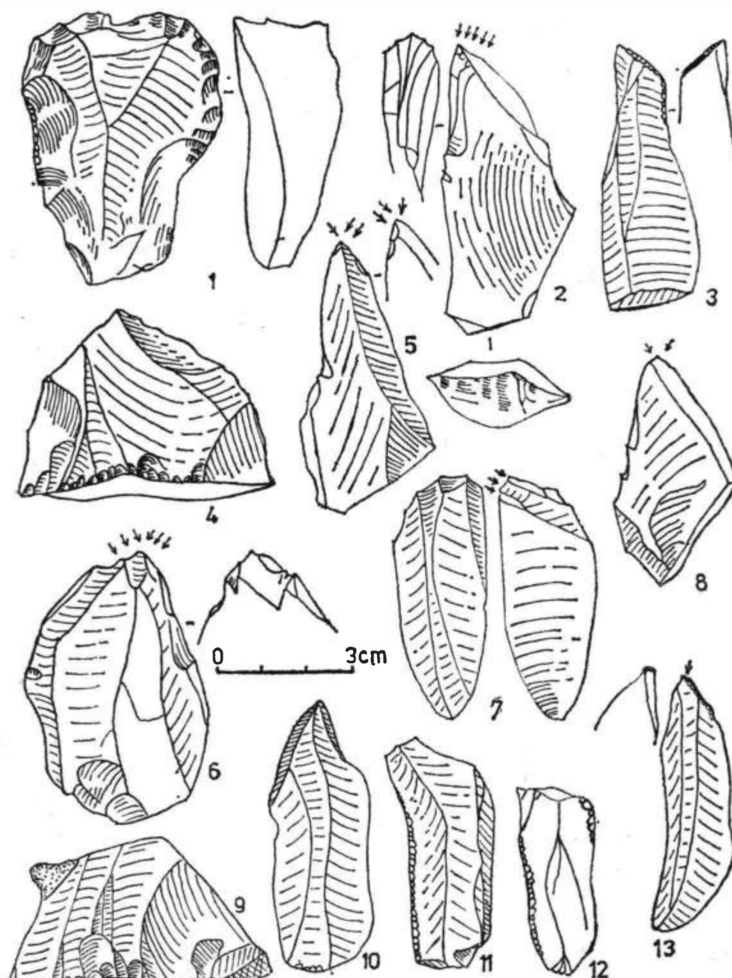

Fig. 10. Terasa Stanîştei.

https://biblioteca-digitala.ro

nivele de locuire paleolitică de la Faleza Pîrîului Staniştei (Lutărie) considerăm că depozitul respectiv s-a format în stadiul Würm III.

Depozite adăpostite similare, cu nivele de cultură gravetiană şi datînd din aceeaşi etapă climatică au fost găsite şi în alte zone, cum ar fi pe Nistru în cunoscutele staţiuni Molodova II şi Molodova V ; Menţionăm că nivelul VI de la Molodova V a fost datat la 16750±200 [9]. Alte depozite de loess se cunosc în bazinul Desnei, la Puşcari şi Mezin [10].

În legătură cu geocronologia acestui depozit considerăm că nu trebuie procedat mecanic în ceea ce priveşte determinarea vechimii nivelului arheologic după poziţia stratigrafică. Dacă nivelul arheologic de la Pîrîul Staniştei — secţiunile I şi II se găseşte la baza depozitului (—8 m) nu

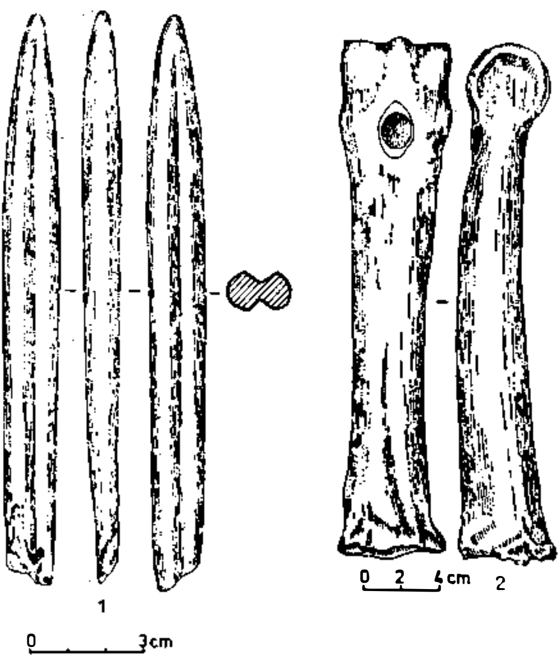

Fig. 11. Faleza Pîrîului Staniştei. Secţiunea II.

înseamnă că este mai vechi decît nivelul de 17486 ani din secţiunea de la Lutărie, situat la adîncimea de 6,60 m. Noi considerăm că nivelul de la Pîrîul Staniştei II este mai nou decît nivelul de la Lutărie datat la 17486 ani î.e.n., deoarece tipul vîrfului de suliţă din os a fost datat în complexe din zona Nistrului într-o perioadă cuprinsă între 11600 şi 15000 de ani [11]. Prin urmare, formarea depozitului adăpostit de loess nu a fost constantă

[9] A. P. Černiş, *Paleolit i mezolit Pridnestrovija*, Moscova, 1973, tab. 21.
[10] P. I. Boriskovskij, MIA, Moscova, 40, 1953, fig. 86; I. G. Šovkopljas, *Mezinskaja stojanka*, Kiev, 1965, fig. 6.
[11] A. P. Černiş, *op. cit.*, tab. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

pe întregul lui cuprins, iar secţiunile viitoare vor confirma, probabil, acest fapt.

Vîrful de lance din corn din secţiunea II de la Pîrîul Staniştei reprezintă prima unealtă de acest tip descoperită în gravetianul oriental, situat la est de Prut. Între acestea menţionăm exemplarele din staţiunile de la Raşcov 7 [12] şi Mezin. Canelurile au fost create pentru a facilita mai curînd scurgerea sîngelui şi nu pentru a încastra lame, sau a da armei stabilitate în zbor, cum au presupus unii cercetători [13].

Prelucrarea osului şi cornului în cadrul gravetianului oriental, mai ales în zona de la răsărit de Carpaţi, este binecunoscută. Unele dovezi au fost găsite la Ambrosievka, Gonţî, Molodova II [14] şi Molodova V, precum şi în staţiunea Stînca Ripiceni, pe Prut [15], unde, pe lîngă uneltele din os sînt cunoscute şi cele din corn. Nu departe de aici, la Cotu Miculinţi [1], au fost descoperite recent, în faleza pîrîului Gîrla Mare, mari ateliere de prelucrare a oaselor şi coarnelor de reni.

Piesele de la Crasnaleuca au unele caracteristici care le fac unice pînă acum în toată aria gravetianului oriental. Astfel, vîrful de lance este lucrat din corn, în timp ce toate celelalte de la Raşcov 7 şi Mezin sînt de fildeş. De asemenea în celelalte aşezări nu se cunoaşte pînă în prezent nici un alt exemplar de metatarsian sau alt os perforat ; de obicei s-a preferat perforarea coarnelor sau a unor obiecte din fildeş şlefuit.

În concluzie, cercetările de la Crasnaleuca [17] au adus importante date asupra epocii paleolitice, confirmîndu-se existenţa paleoliticului inferior final, precum şi bogate vestigii aparţinînd culturii gravetianului oriental din Moldova. În legătură cu această cultură se poate spune că la Crasnaleuca a fost un centru puternic de locuire, în mai multe etape, aşa cum este cazul la Faleza Pîrîului Staniştei, în special punctul Lutărie. Patrimoniul culturii gravetianului oriental din aşezări deschise s-a îmbogăţit cu dovezi privind prelucrarea osului şi a cornului, precum şi cu un bogat inventar litic rezultate din ateliere şi importante resturi faunistice care ne ajută atît pentru cunoaşterea faunei de la sfîrşitul pleistocenului, cît şi pentru înţelegerea modului de viaţă a omului din această perioadă.

Cele două ateliere de prelucrare a silexului aparţinînd gravetianului final de pe terasa *Staniştea I* au pus în evidenţă un inventar litic complex, o tehnică a debitajului de atelier mai bine precizată decît în alte staţiuni. Tot în această aşezare se remarcă prezenţa străpungătoarelor, care, aşa cum s-a relevat, reprezintă asimilarea unor elemente din aria magda-

---

[12] G. V. Grigorieva, KS, Moscova, 137, 1973, p. 70—73.

[13] *Ibidem*.

[14] I. G. Botez, *Annales scientifiques de l'Université de Jassy*, 17, 1931—1932, 3—4, p. 397—471.

[15] N. N. Moroşan, Dacia, V—VI, 1935—1936, p. 2—21.

[16] M. Brudiu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 13—22.

[17] Pe teritoriul acestei localităţi se mai cunosc unele descoperiri întîmplătoare. Vezi M. Bitiri, SCIV, 12, 1961, 2, p. 335—336, pl. 2/1—10.

https://biblioteca-digitala.ro

lenianului. Situaţii similare au fost întîlnite şi în alte aşezări ale gravetianului oriental final din Moldova [18].

RECHERCHES PALÉOLITHIQUES À CRASNALEUCA (COM. COTUŞCA, DÉP. DE BOTOŞANI)

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques dans le site de Crasnaleuca ont été faites en 1974 sous forme de fouilles et de sondages.

Au lieu-dit »La Carieră » on a découvert des éclats à retouches par prélèvement et d'usage, provenant de la partie supérieure du dépôt de gravier de la deuxième terrasse du Prut, qui date de la période du Würm.

Les fouilles pratiquées dans la zone de Staniştea ont fourni des données importantes sur la culture du gravettien oriental de Moldavie. Au lieu-dit »La Lutărie » on a trouvé huit niveaux d'habitat appartenant au gravettien oriental. Le plus important est le niveau IV (fig. 1), par le matériel lithique spécifique pour le gravettien oriental qu'il renferme, dans le contexte d'un foyer avec restes de charbon dont l'analyse a daté ce niveau d'habitat : Bln-1443 : 19460±220 B.P. (17486±220 B.C.). La fouille n'a pu parvenir à épuiser le dépôt de lœss jusqu'à sa base.

Dans les sections pratiquées à Pîrîul Staniştei (I—II), le niveau archéologique est située vers la base du dépôt de lœss, où l'on a mis au jour de nombreux vestiges d'industrie et de faune. Dans la IIe section de Pîrîul Stanişţei on a découvert une pointe de sagaie en os à cannelures, ainsi qu'un métatarsien de cheval, perforé vers son extrémité distale. Ces pièces représentent les premiers témoignages de l'industrie de l'os dans un établissement de terrasse appartenant au gravettien oriental de Moldavie. Le silex utilisé pour l'industrie provient des alentours immédiats de la falaise du Prut.

Dans la IIIe section de Pîrîul Stanişţei on a découvert deux niveaux d'habitat, où sont apparus de nombreux vestiges d'une industrie d'atelier, des foyers, des dalles de grès. Le roc employé pour cette industrie est le silex du Prut, bleu, provenant d'un autre secteur de la rivière, auquel s'ajoutent quelques éclats et outils en ménilite.

Sur la terrasse de Stanişţea on a fouillé une surface de 80 m² où l'on a découvert deux ateliers renfermant un riche débitage produit par l'industrie, ainsi que 82 outils. Les restes de faune font défaut. Parmi l'outillage lithique découvert en ce point on relève des grattoirs sur éclats nucléiformes du type « Klinovidnyi », qui sont spécifiques pour une vaste aire du gravettien oriental.

Quant à la technique du débitage, on constate que pour réactiver le plan de frappe des nucléus deux procédés ont été employés : 2) par détachement d'une lame à crête ; 2) par détachement d'un éclat représentant le plan usé de nucléus.

---

[18] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Alexandru Păunescu, Florea Mogoşanu, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 62; M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Schéma stratigraphique des dépôts du lœss et des niveaux de culture des établissements paléolithiques de Crasnaleuca. 1 sol végétal; 2 sol cendré; 3 sol jaune avec CO_3Ca; 4 sol de transition; 5 sol jaune foncé; 6 sol fossile; 7 dalles en pierre; 8 foyers; 9 os; 10 niveau de culture; 11 lœss éolien.

Fig. 2. La Carieră.

Fig. 3. La falaise de Pîrîul Stanîştei. Lutărie.

Fig. 4. La falaise de Pîrîul Stanîştei. La Section I (1—5, 7—9, 14) et la section II (6, 10—13).

Fig. 5. La falaise de Pîrîul Stanîştei. La section III.

Fig. 6. La falaise de Pîrîul Stanîştei, la section III (1—4, 7, 8) et Malu Roşu 5, 6, 9—14).

Fig. 7. La terrasse de Stanîştea.

Fig. 8. La terrasse de Stanîştea (1—3, 5—11) et Malu Roşu (4).

Fig. 9. La terrasse de Stanîştea (5, 6, 8) et Malu Roşu (1—4, 7).

Fig. 10. La terrasse de Stanîştea.

Fig. 11. La falaise de Pîrîul Stanîştei, la section II.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

VETERANI ET CIVES ROMANI MICIENSES

DE

I. I. RUSSU

Unul din aspectele organizării şi desfăşurării vieţii provinciale în Dacia romană, de importanţă deosebită pentru romanismul carpato-danubian (care însă nu s-a bucurat de suficientă atenţie în istoriografie), este prezenţa şi activitatea intensă în cadrul societăţii „daco-romane" a unei categorii de (foşti) militari de elită ce purtau numele colectiv de v e t e r a n i, alături de numeroasele formaţii militare active staţionate între hotarele provinciei *(limes)*. Aici, majoritatea militarilor (dar nu ofiţerii superiori : *legati augusti*, *praepositi*, *praefecti*, *tribuni)* erau puternic legaţi de locuri şi de localităţi, de oamenii pămîntului pe care au umblat şi activat ori luptat timp de 2—3 decenii, şi de care unii nu s-au despărţit niciodată. În chip firesc, militarii din serviciul activ al armatei romane din Dacia îşi duceau întreaga existenţă în funcţie de unităţile lor combatante sau de pază-ordine, fără a fi însă deloc izolaţi de mediul civil al provinciei, de vastul proces al muncii şi producţiei, de circulaţia bunurilor materiale şi culturale, adică de ansamblul formelor de viaţă şi dezvoltare a societăţii şi romanităţii locale. Dar cei care au stat în contact mai îndelungat, strîns şi adîncit cu populaţia civilă a provinciei Dacia erau „foştii militari", veteranii, legaţi majoritatea dintre ei chiar de locurile unde se stabiliseră, integraţi organic în societatea provincială, în oraşele şi satele cu proprietăţi rurale *(villae rusticae*, ferme agricole, mari centre de exploatare agrară).

Ostaşii romani care şi-au încheiat stagiul activ legal şi obligatoriu în armată se numeau *veterani (veteranus* „om vechi, îmbătrînit" ; variantă fonetică populară *vetranus*, din care direct românescul *bătrîn)* [1], după ce au fost lăsaţi la vatră (eliberaţi din serviciul activ) cu onoruri, prin formalitatea ceremonioasă *missio honesta*, o sărbătoare importantă pentru

---

[1] Despre *veterani:* RE, S. IX (1962), col. 1 597—1 609 (A. Neumann); A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, ed. a II-a, de B. Dobson, Bonn, 1967, passim; R. Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique et l'occupation militaire de l'Afrique sous les empereurs*, Paris, 1892, p. 478—491 (les vétérans), ed. a II-a, 1912. Despre militarii-veterani în Dacia cîteva observaţii sumare şi superficiale la V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 226—232. Etimologia apelativului *veteranus:* A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a de J. B. Hofmann, Heidelberg, II, 1954, p. 776—777. Forma populară sincopată în inscripţii latine mai tîrzii (cîteva exemple: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, Bucureşti, 1960, p. 234—235; *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti — Paris, 1978, p. 174 şi 303) *vetranus*, ca şi în inscripţii greceşti οὐετρανός (un exemplu din Tracia, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, G. Mihailov, nr. 1 101, altul din Mysia-Scythia Minoră, St. Cl. 8, 1966, p. 227; din Chersoneul Tauric — Crimeea, *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini*, B. Latyšev ed. II, I, nr 484; exemple din Egipt, Klio, Berlin, 52, 1970, p1 191 ş.a.). Din Dacia Inferior, D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, Bucureşti, 1968, p. 355—357, ed. a IV-a, 1978, p. 342—344.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, iulie — septembrie 1980, p. 445—454

https://biblioteca-digitala.ro

ostaşi, ca şi pentru întreaga lor unitate şi garnizoană : avea loc o paradă, se înălţau altare zeilor în cinstea împăratului, era citită *epistula missoria*, fiind înmînate diplomele militare individuale (copiile-livrete de bronz după decretul-lege imperial pentru armata auxiliară a provinciei respective) acordînd auxiliarilor-necetăţeni *(peregrini) civitas Romana* lor şi familiilor ce aveau la data eliberării (soţie, copii, toţi urmaşii); se restituiau celor interesaţi *pecuniae militiae* (economiile în bani), se repartizau premiile şi loturile de pămînt noilor cetăţeni şi proprietari. Veteranii, persoane prestigioase şi bine înstărite, aveau ca atare o sumedenie de obligaţii cu caracter familial şi social (de ex. tutorat, curatelă etc.), dar şi de natură materială, pecuniară faţă de colectivitatea în care s-au integrat, faţă de camarazii, colegii, de oameni săraci, ca şi obligaţii rezultînd din vechile lor relaţii personale ostăşeşti, dar mai ales prin poziţia lor proeminentă social-juridică şi materială (majoritatea mari proprietari agricoli şi de sclavi). Dar obligaţia de serviciu militar nu era încheiată efectiv şi definitiv pentru vechii militari cu cei vreo 20 sau 25 de ani (uneori chiar mai mulţi) serviţi sub drapel şi încheiaţi solemn prin *missio honesta;* căci 4 sau 5 ani cel puţin după aceea militarii erau datori să mai stea permanent la dispoziţia comandamentului unităţii lor, ca un fel de „rezervişti".

Ostaşii-veterani puteau să-şi aleagă liber locul preferat unde să se stabilească, determinaţi de considerente şi interese personale social-familiale, de vechile relaţii, evident şi de alte motive şi obiective. Cum indică descoperirile epigrafice, dintre veteranii ieşiţi din armatele Daciei, foarte puţini emigrează în afara provinciei carpato-danubiene; de ex., dintre cele vreo 32 diplome militare ale acestei provincii, numai 3—4 au fost duse de titulari, pierdute şi descoperite în alte zone ale imperiului, majoritatea unor asemenea acte de cetăţenie şi identitate fiind descoperite în Dacia, aproape de castrele auxiliare sau chiar în interiorul lor, lîngă care mulţi veterani şi-au continuat viaţa „civilă", mai ales în *canabae* şi oraşul dezvoltat din ele (dovadă a legăturilor profunde dintre ei şi familiile, urmaşii lor cu unitatea militară de provenienţă). Mulţi veterani (mai ales din legiuni şi trupe speciale de elită) se stabileau în oraşe-localităţi cu sau fără garnizoană — ocupînd adesea funcţii municipale şi magistraturi de oarecare importanţă; alţii însă plecau la ţară, ca proprietari de pămînt şi de sclavi, chiar ca mari „fermieri". Unele grupe de veterani erau *deducti* (colonizaţi) în oraşe organizate de autorităţi (în Dacia un singur exemplu de acest fel de *colonia:* Ulpia Traiana Dacica), unde ei aveau — în chip firesc, ca peste tot — rolul de protagonişti în masele locuitorilor cetăţeni sau necetăţeni *(peregrini)* ai zonei provinciale.

Veteranii erau grupaţi uneori în asociaţii ce aveau o mare importanţă pentru viaţa şi relaţiile sociale întreţinute de foştii militari, după ieşirea lor din cadrele active ale armatei. În statul roman al ordinei şi disciplinei aspre, asociaţiile veteranilor trebuiau să se integreze în legalitatea oficialităţii. Scopul urmărit de asociaţiile camaradereşti era în primul rînd întreţinerea unui spirit de solidaritate pentru într-ajutorare, asigurarea celor necesare înmormîntărilor, cultul morţilor, ceremonii ocazionale şi alte manifestări colective: sacrificii, întruniri, praznice-banchete, şedinţe cu caracter profesional, manifestări religioase pentru zeităţile ocrotitoare (mai ales *Iupiter* „cel prea bun şi mare", *Fortuna Augusta, Mars)*, ori în cinstea împăratului şi a împărăţiei romane. Organizarea asociaţiilor de

https://biblioteca-digitala.ro

veterani nu se deosebea de colegiile civile: cu *patroni* şi *patres* (bărbaţi mai în vîrstă), conducători ai asociaţiei. De regulă, conducerea o avea un *magister* (sau doi *magistri*), cum apar în fruntea obştei din micile localităţi militar-civile (de ex. la Apulum, CIL, III, 1 008 „Fortunae Aug(ustae) sacr(um) et Genio Canabensium, L. Silius Maximus v[et(eranus)] leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis), magistra(n)s primus in Can(abis)" etc.; la Micia mai multe epigrafe, din care se analizează mai de aproape patru piese, infra, nr 1 — 4); alţi slujbaşi ai comunităţii de veterani erau: *curatores*, *quaestor*, *actor*, *scriba* etc.

Pe aproape întreaga întindere a provinciei carpato-danubiene se întîlnesc documente epigrafice sau indicaţii precise (mai ales epitafuri) cu texte laconice, dar concrete şi de valoare, despre veteranii stabiliţi şi activi aici, ostaşi de rînd, subofiţeri (gradaţi) şi chiar unii ofiţeri, centurioni, decurioni, cam puţini din ordinul ecvestru („a militiis"), dar — cum s-a relevat — nu ofiţerii de rang înalt (generalii, *legati augusti*, *procuratores*), care după încheierea misiunii şi carierei ascendente la nivelul comandamentelor şi al guvernatoratului provinciei, plecau spre sud şi vest, stabilindu-se în zone mai calde, cu deosebire în Italia şi la Roma de unde plecaseră majoritatea dintre ei. Dar s-a spus şi e binecunoscut că marea mulţime a militarilor Daciei romane erau mult mai puternic legaţi de acest pămînt carpato-danubian în care au jucat un rol militar-politic, social-organizatoric şi economic de prim rang, ca cei mai dinamici şi zeloşi vehiculatori şi păstrători ai romanităţii în provincie.

Cel mai tipic şi semnificativ caz de veterani grupaţi în mari asociaţii camarantereşti şi cetăţeneşti (de *cives Romani*), unde aveau rolul principal, menţionaţi epigrafic în frunte, este în Dacia de sud-vest la Micia (Veţel, jud. Hunedoara), un puternic castru cu garnizoana formată din trei unităţi auxiliare: *Ala I Hispanorum Campagonum*, *Cohors II Flavia Commagenorum* şi *Numerus Maurorum Miciensium*, — cetate avînd destinaţia de a închide accesul „barbarilor" (mai ales sarmaţi-iazygi şi daci liberi din vest) către provincia Dacia, dar şi pentru asigurarea circulaţiei şi comunicaţiilor în această direcţie pe Mureş în jos şi legătura cu cîmpia Tisei — Pannonia[2]. Din marea cetate-cazarmă şi aşezarea civilă dezvoltată pe întinsa arie din teritoriul satelor actuale Veţel, Vulcez şi Herepea a rămas o vastă zonă arheologică, cu descoperiri numeroase, de o bogăţie şi varietate impresionante, în fruntea cărora se plasează în mod tradiţional inscripţiile. Dintre acestea patru monumente epigrafice atestă pe *veteranii* şi *cetăţenii romani Miciensi*, necesar a fi reexaminate aici în ordinea apariţiei în bibliografie, respectiv cu rectificarea şi elucidarea textelor (în cea mai mare parte: foarte degradate, greu de citit) şi restabilirea lor în limitele posibilităţilor

---

[2] Castrul Micia (Veţel), la vest de oraşul Deva, pe malul stîng sudic al Mureşului, avea laturile de 360 × 180 m; ACMIT, 1930—1931, p. 3—43 (C. Daicoviciu); Christescu, *op. cit.*, p. 133—135. Săpături mai recente cu numeroase şi variate descoperiri importante în anii 1966—1977: SCIV, 19, 1968, 4, p. 685; ActaMN, 5, 1968, p. 423—430; Sargetia, 5, 1968, p. 88—92; Dacia, N.S., 12, 1968, p. 430, 13, 1969, p. 520—521, 14, 1972, p. 355, 17, 1973, p. 381; D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 120—129; Sargetia, 7, 1970, p. 43—56 (O. Floca — L. Mărghitan; p. 45 planul castrului, p. 53 ceramică dacică din castru); Muzeul naţional (Bucureşti), 1, 1974, p. 247—257 (C. C. Petolescu — L. Mărghitan, ţigle şi cărămizi stampilate: *leg. XIII Gem.*, *Ala Campagonum*, *Coh. II Fl. Commagenorum*).

https://biblioteca-digitala.ro

documentare actuale. Sînt dedicații făcute unanim și exclusiv lui *Iupiter Optimus Maximus*, suprema zeitate a împărăției și a lumii romane, în primul rînd a poporului roman, a statului, ca cea mai răspîndită, avînd prinosuri-inscripții nenumărate pe întreaga întindere a imperiului.

1. — *Altar votiv* de augit-andesit suriu (din cariera Uroiu, lîngă Simeria), înalt de 109, lat 32, grosime 32 cm ; litere de mărimi variabile între 5 și 3 cm ; dosul altarului nu este lucrat decît sumar („din mare”, piesa fiind evident destinată a fi adosată la un perete în local ori sanctuar). Capitelul are pe fața principală o imitație de fronton cu acroterii și rozetă, avînd profilatura simplă, obișnuită, la fel ca baza ; scriere rudimentară, rustică, întreaga suprafață a monumentului fiind mult corodată și degradată, dar textul poate fi restabilit integral ; descoperit pe la 1913 de un plugar, altarul a fost achiziționat de profesorul B. Jánó și dus la Orăștie (liceu), de aici în Muzeul județean Hunedoara, Deva ; fig. 1.

Dolgozatok az erdélyi Múz. — Travaux Mus. de Transylv. (Cluj), IV 1913, p. 261 (B. Jánó, cu precizarea „ugyancsak Veczelen Zászlóczi Juon találta a másik emléket is”; lectura corectă în afară de r. 2 *VET CVR)* ; ACMIT, 1930—1931, p. 40, nr. 12 (C. Daicoviciu, cu indicația „inde illata in museum Lycei in oppido Orăștie [Broos] In capite: aetoma cum acroteriis et rosa. Descripsit Jánó B., Dolg., IV 1913 cum imagine [foto]. Litteris malis”; lectura în r. 2 *VET (eranorum) CVR(ia) MICIENS (ium,-is)* și remarca „lectio sat certa. Magni momenti est veteranorum curiam exstitisse Miciae, cui praefuissent magistri. Memorantur veterani CIL, III 1375, 1382, 1383, 1384 (?), 6267, 7871”); AISC, IV 1944, p. 318 (idem: „în r. 2 s-ar putea ceti și *V(eterani) ET C(i)V(es) R(omani)*, cu toate că nici *VET(eranorum) CVR(ia)* nu este exclusă:; cf. ILS, 6847, 2473 etc.”); *AnnÈp*, 1931, 121 „vet(eranorum) (cur(ia)?”, 1933, 11.

Lectura reală și integrală este :

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
v(eterani) et c(i)v(es) R(omani)
Miciens (es)
per Aur (elium)
5 *Alpinum*
et Claud (ium)
Nicomae (dem)
mag(istros)
v(otum) s(olverunt) l(ibenter) m(erito)

Traducere: „lui Iupiter cel prea bun și mare, veteranii și cetățenii romani Miciensi, prin Aurelius //5// Alpinus și Claudius Nicomae(des) magistri (primari), făgăduința făcută (zeului) au împlinit cu dragă inimă după merit”.

2. — *Altar votiv* de augit-andesit de Uroiu, 82 × 38 × 26 cm, litere înalte între 4 și 3 cm ; ligaturi r. 3 *A* + *N*, *O* + *N*, r. 4 *V* + *M*. Cîmpul inscripției este încadrat sus de capitel cu ornamente din semipalmete, cu profilatură corectă la fel ca baza, execuție destul de modestă, dar ceva mai reușită decît piesa precedentă. Descoperit în teritoriul comunei Vețel, în locul numit „La Hotară” (propr. Aron Brate), la sud de linia ferată și de castrul Micia ; în același punct : resturi de ziduri, fragmente de co-

https://biblioteca-digitala.ro

loane din construcţii ş.a. vestigii romane care au justificat presupunerea că aici se afla un templu-sanctuar, posibil chiar al zeului adorat în inscripţie, Iupiter cel prea bun şi mare. Muzeul judeţean Hunedoara, Deva ; fig. 2.

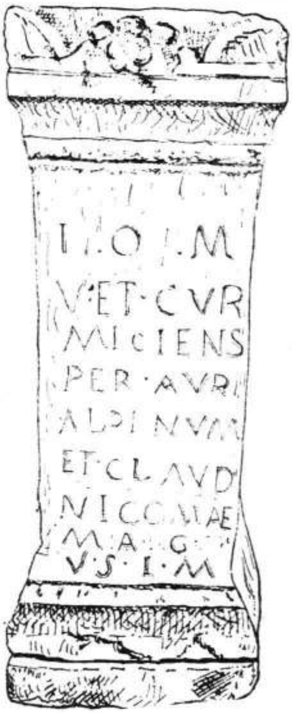

Fig. 1. Altar dedicat Iovi Optimo Maximo în numele Micienseilor de către Aurelius Alpinus şi Claudius Nicomedes magistri (Muzeul judeţean Hunedoara, Deva).

Fig. 2. Altar dedicat Iovi Optimo Maximo în numele veteranilor şi a cetăţenilor romani de către C. Antonius Crispinus magister pagi Miciensis (Muzeul judeţean Hunedoara, Deva).

Sargetia (Deva), I, 1937, p. 64—65, fig. 1 foto (O. Floca).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
vet(erani) et c(ives) R(omani)
per C(aium) Anton(ium)
Crispinum
mag(istrum) p(agi) M(iciensis)

T r a d u c e r e : „lui Iupiter cel prea bun şi mare, veteranii şi cetăţenii romani, prin Caius Antonius Crispinus, magister al *pagus*-ului Micia (au pus prinosul)".

Remarcabilă în această dedicaţie (faţă de precedenta) este apariţia unui singur „magister"-primar, care era un personaj proeminent demult cunoscut şi chiar prestigios-celebru în localitatea romană de pe malul Mureşului inferior : un fost decurion în *Ala II Pannoniorum*, autor al

https://biblioteca-digitala.ro

unui prinos în numele său personal pentru cei trei împărați : „Imp(eratoribus) L(ucio) Septimio Severo p(io) Per(tinaci) et M(arco) Aur(elio) Anton(ino) aug(ustis) et L. Sep(timio) [Ge]tae caes(ari), C. Antonius Crispinus vet(eranus) ex dec(urione) al(ae) Pan(noniorum) d(onum) d(edit)", CIL, III, 1 375. După „pensionare" și retragere, fostul decurion din Ala II Pannoniorum (cu garnizoana în castrul Gherla, jud. Cluj) [3], a plecat de aici spre sudul provinciei stabilindu-se în *canabae* (ori *pagus*) de lîngă castrul Micia, unde ca militar de elită a jucat un rol social proeminent : *magister*-șef al întregei comunități militaro-civile. Potrivit acestei din urmă piese epigrafice în cinstea celor trei împărați romani, este datat și altarul pus de Antonius Crispinus în numele veteranilor și al cetățenilor Micieni : în jurul anului 200 e.n.

3. — *Altar votiv* de augit-andesit, 70 × 39 × 29 cm, litere înalte între 40 și 35 mm ; ligaturi r. 2 *E* + *T* (bis), r. 4 *V* + *M*, *E* + *T*, *O* + *R*. Capitelul este complet mutilat, tocit, ornamentația nu se poate cunoaște și nici bănui din ce consta ; suprafața scrisă e corodată și „spălată" adînc de ani și veacuri, aproape de nerecunoscut în cîteva locuri (fapt ce explică caracterul șovăielnic al încercărilor de lectură și erorile acceptate succesiv în anii 1910, 1944, 1960) ; profilatura bazei este simetrică și corectă, bine păstrată, fiind din vechime ceva mai mult „protejată" de pămîntul sau ruinele în care a fost îngropat altarul votiv, sau chiar în lacul din Avrig (unde a stat vreun veac și jumătate). Muzeul Brukenthal, Sibiu ; fig. 3.

În inventarul Muzeului Brukenthal (Sibiu, unde a intrat piesa prin a. 1905, nr. 7 203; adusă din parcul castelului Brukenthal din Avrig), eminentul muzeograf sibian Mauricius v. Kimakovitz a notat „der Inschriftstein dürfte nach dem Material zu schliessen aus der Gegend von Veczel stammen", fapt ce s-a confirmat nu numai prin materialul-rocă, ci prin conținutul textului epigrafic; *Klio*, X, 1910, p. 504 (G. Téglás: „Ara aus Aranyer Augitandesit. Der Stein war bis in die letzte Zeit hinein an einem Teich in Felek [Freck, Avrig, jud. Sibiu] verwendet, wohin ihn im 18. Jh. Baron S. Brukenthal aus Micia verbringen liess", evident, dar cu falsa lectură în r. 2—4 „viell. *N(umerus) B(ritanorum) C(ohors) R(aetorum)/pro sal(ute)/ v(icanorum) MIC(iensium) SV/ORVMQ(ue)*"); *AnnÉp*, 1911, nr. 40; ACMIT, 1930—1931, p. 40, nr. 13 (C. Daicoviciu, „ara ex lapide augit-andesit; rep. Miciae, extat Cibinii [Sibiu] in museo Brukenthal; *N(um.) B(ritonum)*" etc.); AISC, IV, 1944, p. 317, nota 1 (idem, „I O M/ VET ET CR[M]/ PER T AVR/ VERVM ET CL(?)/ FORT MAG/V S L M") ; *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 346—348, fig. 5 desen — foto M. Macrea, cu vreo trei erori de lectură, explicabile cu starea rea în care se prezintă cîmpul inscripției: în r. 2 „v(e)t(erani)" în loc de VET (E + T ligatură), r. 4 „(c)t" în loc de ET (ligat.), „C(aium) Q(uinctium?)" în loc de COR, O + R ligat., cum este în realitate; restul e bun).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
vet(erani) et c(ives) R(omani) M(icienses)
p e r T(itum) A u r (elium)
V e r u m e t C o r(nelium)
5 *F o r t (unatum) m a g (istros)*
v(otum) s(olverunt) l(ibenter) m(erito)

T r a d u c e r e : „lui Iupiter cel prea bun și mare, veteranii și cetățenii romani Micieni, prin Titus Aurelius Verus și Cornelius Fortunatus magistri, făgăduința (făcută zeului) au împlinit bucuros după merit".

---

[3] Despre castrul și așezarea civilă romană de lîngă Gherla, v. documentarea și bibliografia complete în broșura *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, de I. I. Russu, București, 1973, p. 19—35, 67—81.

https://biblioteca-digitala.ro

4. — *Altar votiv* de piatră calcaroasă, 70 × 26 × 25 cm, litere înalte 4 şi 3 cm; este cel mai degradat din serie, avînd coroziuni şi mutilări din antichitate şi mai ales din anii cît a stat sub cerul liber (în parcul feudal la Mintia, jud. Hunedoara) ce l-au făcut de nerecunoscut ca lectură şi semnificaţie (în afară de r. 1 cu numele zeităţii *I O M* şi parţial r. 4 antroponim *Quintus*); a fost descoperit prin anii 1840 undeva în ruinele Miciei şi dus la conacul feudal din Mintia (est de Veţel), unde a fost văzut şi copiat de medicul A. Fodor (Deva), de Neigebaur, Mommsen ş.a. Muzeul judeţean Hunedoara, Deva; fig. 4.

Fig. 3. Altar dedicat Iovi Optimo Maximo în numele Miciensilor de către T. Aurelius Verus şi Cornelius Fortunatus magistri (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

Fig. 4. Altar dedicat Iovi Optimo Maximo în numele veteranilor şi a cetăţenilor romani de către M. Ulpius Quintus (Muzeul judeţean Hunedoara, Deva).

Textul e defectuos în manuscrisul lui Fodor (pl. V); la J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des classischen Alterthums* ... (Kronstadt — Braşov), 1851, în trei versiuni p. 55, nr. 19 „I O M/ MET ET C. / ... ER MVE/ IN NV ..., nach Dr. Fodor; p. 58, nr. 41 auf einem Altar I.O.M. /... ET ET/ .LRMVI./ ..LNTVV, am 3. Juli 1847 zu Némethi bei dem Grafen Gyulai vom Verfasser abgeschirieben"), p. 59, nr. 46 („auf einem 2 Fuss 2 Zoll hohen Altar von Sandstein .. I.O.M/ ETETIVS / GERMA .F/ .. LNTV .."); Archiv für Kunde Österreichischen Geschichtsquellen, III, p. 188; M. J. Ackner — F. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien* (Wien, 1865), nr. 220 (după Neigebaur, p. 55, nr. 19), apoi nr. 222 „I O M/ AET ETIV/ PER MVN. / QVINTVS/ ..." şi lectura „Iovi Optimo Maximo Aeterno Etilius Aper(?) Minucis, Quintus ..."; Th. Mommsen, în CIL, III, 1352 „Marosnémeti apud comitem Gyulai, I O M/ETETO/L.ROMVL/QVINTVS/ .... Descripsi. Exhibent Fodor, schedae musei Vindobonensis, Neigebaur" şi lectura „I(ovi) o(ptimo) m(aximo) [a]eteto (? aitetô? graec). L. Romul(ius) Quintus". Din ultima lectură a lui Mommsen, este de reţinut ca valabil numai r. 1 şi 4; restul trebuie reconsiderat, adică rîndurile 2—3 şi 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Un control atent permite restabilirea lecturii din r. 2 — 4 (5), astfel :

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
vet(erani) et c(ives) R(omani)
p e r M(arcum) U l p (ium)
Q u i n t u m
m a g . . . .
. . . .

T r a d u c e r e : „lui Iupiter cel prea bun şi mare, veteranii şi cetăţenii romani, prin Marcus Ulpius Quintus, magistrul ...”.

După şablonul consacrat, altarul este dedicat aceluiaşi zeu suprem al lumii romane de către grupul de *veterani* şi *cetăţeni romani* stabiliţi la Micia, prin magistrul lor (pare a fi fost şi în acest caz un singur primar, căci sfîrşitul textului epigrafic este foarte corodat, total iligibil) pe numele său *Marcus Ulpiua Quintus* (ultimul element antroponimic bine văzut de Ackner şi de Mommsen, aici un *praenomen* adoptat în funcţie de *cognomen* de un provincial ce-şi are prenumele şi numele gentiliciu după împăratul Ulpius Traianus, prin intermediar). Lectura „aeterno” preconizată în r. 2 de Ackner a fost semnalată cu rezervă de F. Cumont (RE, I, col. 696 „Aeternus” CIL, III, 1 352 ?).

Colectivitatea comunală a *veteranilor* şi *cetăţenilor* Miciei mai este menţionată numai ca „Micienses” într-o dedicaţie făcută în sănătatea lor de alţi doi magistri : „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Iunoni Reg(inae) pro salute Miciens(ium) L(ucius) Atil(ius) Faustinus et M(arcus) Vib(ius) Romanus m(a)g(gistri) v(otum) s(olverunt) l(ibenter) m(erito)”. CIL, III, 7 852 (= 1 350 ; Muz. Deva) ; o dedicaţie făcută de un singur magister pentru „Geniul” ocrotitor al *pagus*-ului e cunoscută şi ea mai demult ; „Geni(o) Pag(i) Mic(iensium), T. Aur(elius) Primanus m(a)g(ister) pag(i) eiusd(em) ex suo fecit l(ibens) m(erito)”, CIL, III 7847 (= 1405 ; Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca).

Compoziţia acestei colectivităţi comunale a Miciei este indicată în termeni foarte scurţi şi concişi : două categorii de „Romani” *a) veterani*, *b) cives Romani*, dintre care cu numele se menţionează numai unul sau doi *magistri* reprezentanţii comunităţii, primarii *pagus*-ului. Veteranii erau desigur majoritatea proveniţi dintre „missi honesta missione” ai celor două *auxilia* locale : *Ala I Hispanorum Campagonum* şi *Cohors II Flavia Commagenorum*, ca şi din *Numerus Maurorum Miciensium*. De altă parte, tot veterani sau descendenţii acestora vor fi fost şi cei din grupa ce se numesc *cives Romani*, poate majoritatea, mai intens şi profund integraţi în viaţa civilă a marii comunităţi quasi-municipale a Miciensilor. Nu lipseau dintre ei nici elementele indigene geto-dace (în chip firesc şi necesar), care şi-au schimbat antroponimia la fel ca majoritatea foştilor „peregrini”, purtînd bune nume integral romane.

Descoperite în locuri neprecizate (afară de unul, nr. 2), altarele votive puse de grupa veteranilor cu cetăţenii romani ai Miciei nu pot servi ca

https://biblioteca-digitala.ro

indicații precise de ordin topografic pentru stabilirea punctelor mai importante în repartizarea clădirilor și „cartierelor" din localitatea civilă, *canabae* din care s-a dezvoltat marele *pagus* Micia, a cărei zonă arheologică foarte întinsă a fost frămîntată și scormonită în curs de veacuri în primul rînd prin lucrările agricole și gospodărești, construirea căii ferate Deva—Arad, marile construcții industriale din ultimul deceniu ș.a. Din vasta zonă arheologică a Miciei, sînt stabilite ca amplasare și dimensiuni numai principalele construcții din zidărie puternică: în primul rînd castrul, apoi termele (balnea) trupelor auxiliare, amfiteatrul și unele clădiri cu destinație incertă ori încă nedeterminată — în cadrul cărora vechile descoperiri epigrafice și arheologice (sculpturale) cu greu pot fi plasate și explicate sub raport social și economic, adică topografic-urbanistic. Rolul proeminent al militarilor și în special al veteranilor în cadrul social al așezării civile a Miciei este evident; el va trebui pus în lumină printr-o cercetare exhaustivă a materialului epigrafic, onomastic și arheologic referitor la populație, în cadrul mai larg demografic al întregii provincii carpato-danubiene, studiu hotărîtor pentru dezvoltarea romanismului în toată zona geto-dacică din stînga Dunării de Jos.

VETERANI ET CIVES ROMANI MICIENSES

RÉSUMÉ

On relève tout d'abord l'importance exceptionnelle de l'élément militaire (y compris naturellement les vétérans) dans la société des provinces en général et notamment de la Dacie romaine, — dans cette zone périphérique de l'Empire où l'armée et les vétérans ont joué un rôle de premier rang non seulement par l'action de contrôle et de défense du territoire, mais aussi pour le maintien de l'ordre romain et la propagation du romanisme parmi la population civile, les immigrés et les autochtones Thraco-Daces. On insiste sur la situation des vétérans en Dacie, leurs relations intimes et permanentes avec la population environnante, le procès de leur intégration dans la société « daco-romaine » et leur apport essentiel à la romanisation, c'est-à-dire à la propagation de la culture romaine et tout d'abord de la langue latine.

De la grande quantité des monuments épigraphiques concernant des groupes de vétérans de la province carpato-danubienne, on réexamine notamment la série de quatre autels votifs aux inscriptions dédiées *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)* par la communauté des *Veterani et Cives Romani Micienses*, de *Micia* (Vețel, départ. de Hunedoara ; *fig. 1—4)*, la puissante base militaire et grand site civil qui s'est développé des *canabae* du camp auxiliaire jusqu'au rang de *pagus*, étant également un très important poste de douane *(statio portorii)* sur le Mureș (Marisia) pour le commerce de la Dacie avec les territoires à l'Ouest de la province et avec la Pannonie.

https://biblioteca-digitala.ro

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Autel dédié Iovi Optimo Maximo au nom des Micienses par Aurelius Alpinus et Claudius Nicomedes magistri (Musée de Deva).

Fig. 2. Autel dédié Iovi Optimo Maximo au nom des *veterani et cives Romani* par C. Antonius Crispinus magister pagi Miciensis (Musée de Deva).

Fig. 3. Autel dédié Iovi Optimo Maximo au nom des Micienses par T. Aurelius Verus et Cornelius Fortunatus magistri (Musée de Sibiu).

Fig. 4. Autel dédié Iovi Optimo Maximo au nom des *veterani et cives Romani* par M. Ulpius Quintus ... (Musée de Deva).

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE EPIGRAFICE

(Seria a IV-a*)

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

I. Inscripţii de la Micia. 1. În iunie 1977, aflîndu-mă la săpăturile arheologice din castrul de la Micia, am descoperit, în curtea locuitorului Cioancă Virgil din satul Herepea (com. Veţel, jud. Hunedoara) un fragment de monument epigrafic (acum la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România) (fig. 1/*1*).

Este vorba de un bloc paralelipipedic din piatră de Uroiu (augit-andezit), avînd dimensiunile : î = 0,63, l = 0,44, gros. = 0,23 m. Fragmentul păstrat face parte din jumătatea stîngă de sus a monumentului — aşa cum reiese din prezenţa chenarului, pe laturile stîngă şi de sus (martelat

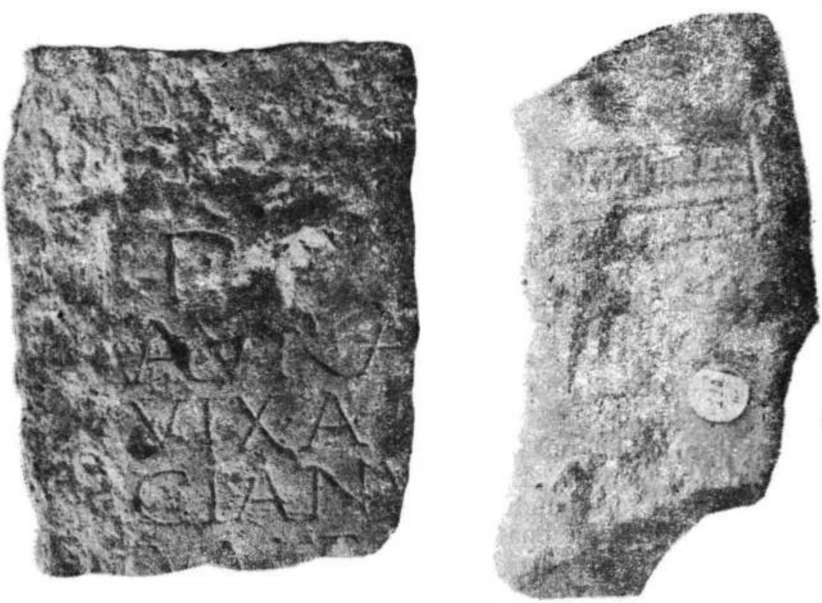

Fig. 1. 1 fragment de inscripţie funerară de la Micia; 2 fragment de *mortarium* cu ştampilă de la Romula.

* Pentru seriile anterioare, vezi SCIV(A): 22, 1971, 1, p. 107—114; 25, 1974, 4, p. 595—604; 27, 1976, 3, p. 393—398.

https://biblioteca-digitala.ro

ulterior, în vederea reutilizării blocului ca material de construcţie), şi din conţinutul inscripţiei (se păstrează începuturile rîndurilor).

Inscripţia este următoarea :

D
AVR·A...
VIX·AN...
CIANV...
VALER...
. . . .

Literele sînt înalte de 7,8 cm în r. 1, 7, 5 în r. 2 şi 7 în r. 3—4. Unele sînt mai puţin distruse, altele aproape în întregime : ele se pot identifica în mod sigur datorită conţinutului inscripţiei (astfel în r. 3 din *N* se mai păstrează piciorul şi partea de sus a hastei stîngi ; în r. 5, din ultima literă se observă capătul unei haste ce aparţine, cum se va vedea mai departe, literei *R*).

După conţinut, inscripţia este de caracter funerar. După cît se păstrează, ea pare a fi ruptă dintr-un *titulus* ; est mai puţin probabil să provină din partea inferioară (cîmpul inscripţiei) unei stele funerare.

Consultînd bibliografia epigrafică a Miciei, am constatat că inscripţia de faţă este identică de fapt cu aceea publicată în CIL, III, 1 387, cu indicaţia „Herepe rep. 1863 apud rusticum Mich. Szirb"[1]. Inscripţia fusese comunicată lui Th. Mommsen de Torma şi Varadi :

D
AVR·AVGVS
VIX·AN III.
CIANVS
VALER

În r. 5, Varadi citea *VALE*... ; în CIL primele trei litere sînt redate întregi, *E* fără bara de jos, iar din *R* jumătatea superioară. Acum, jumătatea de jos a acestor litere este ruptă. De asemenea, lipsesc unele din literele păstrate în 1863 (desigur în urma fasonării laturii drepte, în vederea utilizării pietrei la o construcţie).

Inscripţia a fost pusă pentru un copil mort la vîrsta de trei ani. Cognomenul său poate fi ***Augustianus***, ***Augustilla***, ***Augustinus***, ***Augustio***, ***Augustulus*** sau un corespondent feminin[2]. În r. 3—5 erau probabil numele părinţilor. Inscripţia se poate completa astfel[3] : ***D(is) [M(anibus)]. Aur(elius) A« ugus »[tinus] vix(it) a« n »[n(os)] III ». [Aur(elius) Mar]cianu« s » [pater et] Valer[ia mater filio inocentissimo? b(ene)m(erenti)? posuer(unt)].***

---

[1] Locuitorul în a cărui curte am redescoperit inscripţia este văr cu urmaşii direcţi ai acestui Mihai Sîrbu ; deci inscripţia a rămas în acelaşi loc timp de peste o sută de ani.

[2] CIL, III, p. 2 382 (indici) ; Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina* (Commentationes humanarum litterarum, XXXVI, 2), Helsinki, 1965, p. 316.

[3] Literele dispărute după publicarea (în 1873) inscripţiei în CIL sînt redate între semnele « ».

https://biblioteca-digitala.ro

După gentiliciul *Aurelius* purtat de defunct, inscripţia datează din prima jumătate a secolului al III-lea.

2. În curtea unui locuitor din satul Vulcez (com. Veţel, jud. Hunedoara) a fost identificat un altar cu inscripţie [4] adus, foarte probabil, din ruinele aşezării romane de la Micia. Monumentul este lucrat din piatră nisipoasă, cu profile pe faţă şi lateral. Dimensiuni : î = 0,57, l = 0,30, gros. = 0,20 m. Inscripţia se citeşte cu uşurinţă, numai prima literă din r. 1 fiind mai ştearsă ; în r. 3 ligatura *A* + *E* (fig. 2).

Fig. 2. Altar votiv de la Micia.

[P]LVTO
RVFVS
PRAEF(ectus)
V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

La prima impresie, divinitatea căreia i se închină acest altar pare a fi *Pluto (Pluton)*, zeul infernului. Acest zeu mai apare în Dacia, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi Apahida [5], dar sub numele de *Dis Pater* şi alături de Proserpina. Oricum, în mod obişnuit, dedicaţia ar fi trebuit să stea în cazul dativ : *Plutoni* ; de aceea înclinăm a crede că nu este vorba în această inscripţie de zeul infernului.

---

[4] Monumentul a fost identificat de colegul Liviu Mihai Petculescu în anul 1978 în curtea locuitoarei Pădurean Victoria din satul Vulcez, nr. 33. Acelaşi coleg a fotografiat piesa şi ne-a pus la dispoziţie clişeul în vederea publicării.

[5] Klio, 10, 1910, p. 501 şi urm.; CIL, III, 7 656.

https://biblioteca-digitala.ro

S-ar putea, astfel, ca divinitatea căreia i se pune această dedicaţie să fie mai degrabă *Plutus*, zeul grec al bogăţiei (Πλοῦτος), fiul Demetrei şi al lui Iasion (la rîndu-i fiu al lui Zeus şi al Electrei) [6]. În acest caz, forma *Pluto*, un dativ, este la locul său.

În ceea ce priveşte dedicantul, *Rufus*, era comandantul uneia din unităţile staţionate în castrul de la Micia [7]; el poate fi acelaşi cu un omonim care închină alte două altare, lui Liber Peter [8] şi lui Silvanus [9]. Faptul că altarul lui Silvanus a apărut printre ruinele templului zeilor mauri ar arăta eventual că Rufus era prefect al formaţiei de mauri (*Mauri Micienses, numerus Maurorum Miciensium*); dacă nu cumva este identic cu T. Ampius Ruf [...], prefectul cohortei II Commagenorum, autorul unei dedicaţii pentru Diana şi Luna [10].

Importanţa deosebită a inscripţiei constă în faptul că este prima dedicaţie către zeul *Plutus* descoperită în Dacia — ilustrînd, o dată mai mult, diversitatea panteonului religios al provinciei nord-dunărene.

II. Ştampile de *mortaria*. Notele ce urmează sînt consacrate cîtorva ştampile de *mortaria* din Dacia [11]. Ele au fost prezentate de curînd în două din volumele culegerii *Inscripţiile Daciei Romane* (IDR), II şi III (1), Bucureşti, 1977. Reluarea unora dintre ele se impune deoarece publicaţii apărute între timp ajută la citirea unor ştampile rămase pînă de curînd neclare [12].

3. IDR, II, 172 (Răcari): *HILEMO/AIN...D*; III (1), 268 (Tibiscum): *PHILEM.../MINNE...* De fapt, este vorba de aceeaşi ştampilă, fapt neremarcat de editorul ştampilei de la Tibiscum, deşi piesa de la Răcari era publicată de un sfert de secol; în schimb, piesa de la Tibiscum a fost inedită pînă în 1977. Producătorul mai apare de cîteva ori în Moesia Inferior: la Barboşi-Galaţi, numele *Φ ΙΛΕΜΟΝΟϹ* este scris repetat pe două rînduri (în r. 1 pozitiv, în r. 2 negativ) [13]; la Durostorum apare graffitul (?) *FILEMON ARETIO FEC(it)* [14], iar o ştampilă cu conţinut ase-

---

[6] DA, s.v. *Plutos*.

[7] Despre aceste trupe, recent: C. C. Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln-Bonn, 1977, p. 367—372.

[8] C. Daicoviciu, în *Dacia*, Cluj, 1969, p. 183, nr. 7.

[9] Idem, Sargetia, 2, 1941, p. 121, nr. 2.

[10] L. Mărghitan, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 143—148; autorul completează cognomenul prefectului *RVFI*[*nus*]. Este drept că pe piatră pare a se mai vedea, deasupra rîndului, partea de sus a unei haste, eventual a unui *I* în ligatură cu *N;* de asemenea, spaţiul rămas permite cu prisosinţă întregirea propusă de L. Mărghitan.

[11] Despre *mortaria* în general: DA, s.v. *pelves;* CIL, X, p. 864; CIL, XIII (pars III, fasc. 1) p. 77; W. Deonna, Anzeiger für schweizerische Altertumskunde, 31, 1929, p. 18—19. Pentru descoperirile din Dacia, vezi Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 46—49; D. Tudor, *OR*[4], p. 83—85; Cloşca L. Băluţă, Apulum, 15, 1977, p. 243—255; recent: C. C. Petolescu, *Inscriptions des mortaria de Dacia et Scythia Minor*, comunicare prezentată la seminarul internaţional „Terra antiqua Balcanica" (Veliko Tîrnovo, R. P. Bulgaria; 25—30 septembrie 1979).

[12] Cu acest prilej facem rectificarea că inscripţia publicată în IDR, II, 543, este un grafit pe o buză de vas obişnuit, nu de *mortarium*.

[13] S. Sanie, I. T. Dragomir, Şeiva Sanie, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 190—191, nr. 4, fig. 1/5—6 şi 2/6.

[14] Gr. G. Tocilescu, AEM, 19, 1896, 1, p. 85, nr. 19; CIL, III, 14 215, 14 („stilo scripta in margine vasis"): *FILEMON ARETIO FEC.*

https://biblioteca-digitala.ro

mănător la Oescus și Olbia [15]. Ștampile de tipul celor de la Răcari și Tibiscum se cunosc încă de la Novae [16] și Olbia [17]; din păcate, partea finală a numelor nu este clară [18].

4. IDR, II, 304 (Sucidava): *...EDTI... / ...ML...* (litere inverse); citim acum: *[TH]EOTI/MVS*. Această ștampilă este identică cu alta, tot de la Sucidava (IDR, II, 302, desenul din dreapta sus).

5. IDR, II, 472 (Romula : *TIИOOI / I?ꟻꟼAV* [19], ștampilă dezlegată de Cloșca L. Băluță, pe baza unor exemplare mai bine conservate de la Apulum [20]: *OL. DOMITI/EVARESTI*.

Acest producător mai este atestat în Dacia Superior la Ilișua [21], iar în Dobrogea la Ostrov [22].

Aceluiași ceramist îi aparțin alte două ștampile din Oltenia:

— IDR, II, 303 (Sucidava : *VA... / OM...* După părerea noastră, este o imitație după ștampila anterioară. Imitatorul a copiat de pe vas și a gravat aidoma pe tiparul său literele, în cazul de față *ИO* și *AV*, la fel și rămurica despărțitoare; dar a inversat rîndurile, astfel că la imprimare literele *VA* au apărut în r. 1, iar *ON* în r. 2. Imitarea s-a realizat într-un atelier local, de către un ceramist care nu a înțeles sensul inscripției.

— IDR, II, 467 (Romula): *ALTIN.../OTI...AV...* este de fapt *[D]ONITIA/[E]VA[RE]STO*; literele sînt imprimate pozitiv [23] (fig. 1/2).

Pe baza acestei din urmă ștampile, se poate restabili conținutul real al inscripției: *OL. DONITIA/EVARESTO*. Este de greu de stabilit raportul dintre numele din cele două rînduri; eventual am putea înțelege *Ol(audii) Domitia(ni) / Evaresto*, „făcut de Evarestus, (scalv?) al lui Claudius Domitianus". De la Ampelum [24] și Durostorum [25] se cunosc *mortaria* cu ștampila *Alexander Do/mitiani fecit*; ar putea fi vorba de același patron, iar Alexander și Evarestus sclavii sau lucrătorii săi.

6. IDR, II, 630 (Jidava): *HEOTAM/IIEEANI* (litere inverse). Dar o ștampilă identică întîlnim la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL, III, 12 639): *THEoYIIN/STEFANI* (noi am transcris-o cu litere pozitive); în r. 1 al acesteia a fost deja recunoscut numele *Theotimus* [26]. Această

---

[15] A. Frova, IzvestijaSofia, 17, 1950, p. 55: *FILEMON ARETIO FEC;* E. M. Staerman, Kratkie soobșcenie, 36, 1951, p. 48 (cf. S. Sanie și colab., *loc cit.*): *PHILEMO[n]/[A]PETIO FE[c(it)]*.

[16] Piesa am remarcat-o în expoziția șantierului arheologic Novae (inv. 648; ... LEM ... .../...NNE ...), cu ocazia vizitei organizate pentru participanții la „Terra antiqua Balcanica" (27 septembrie 1979).

[17] E. M. Staerman, *loc. cit.*

[18] Se pare că ștampila de la Olbia era întreagă; dar editorul (E.M. Staerman) nu o transcrie, ci doar o comentează.

[19] Un fragment cu cîteva litere a apărut și la Slăveni: Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 49 și pl. XVII (ștampila din mijloc); cf. Cloșca L. Băluță, *op. cit.*, p. 249—250, nota 15.

[20] Apulum, 15, 1977, p. 249—252.

[21] CIL, III, 8 077, 2 b. Cf. V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 69.

[22] V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 332, nr. 2; cf. Cloșca L. Băluță, Apulum, 15, 1977, p. 249 și nota 15, p. 252 și nota 19 (care îl identifică cu cel de la Apulum; vezi nota 20).

[23] În IDR, II, 467, dintr-o eroare tipografică, clișeul a fost copiat invers.

[24] Apulum, 15, 1977, p. 245—247, nr. 1, fig. 1.

[25] V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 335, nr. 4.

[26] Cloșca L. Băluță, *op. cit.*, p. 245, nota 8: „pierdută, neinterpretată de Mommsen, pe care am atribui-o eventual lui *THEOTIMVS*, într-o variantă necunoscută".

https://biblioteca-digitala.ro

ştampilă este imprimată şi pe un fragment de buză de *mortarium* de la Slăveni [27]; întreagă, ea se citeşte pe un *mortarium* de la Pavlikeni (Moesia Inferior [28]: *THEOTIMI/STEFANI*.

Theotimus mai apare pe ştampile de la Romula şi Sucidava [29], precum şi la Apulum [30]; în total, patru variante. Celălalt nume, *Stefanus*, mai este cunoscut printr-o ştampilă de la Romula: *STEF/ANOV* (IDR, II, 470) (numele, la genitiv, urmează regulile declinării greceşti, deşi este scris cu litere latine; *PH* este redat ca *F*, iar terminaţia *-OV* apare *OV*).

7. IDR, III (1), 267 (Tibiscum): *AVGVSTA[1...] /...M...C...* Editorul acestei piese şi al celei de mai sus, nr. 3, tot de la Tibiscum, notează: „Piesele ceramice de mai sus nr. 267 şi 268 pot fi obiecte de import în Dacia, întrucît vor fi identificate în alte provincii (de unde să fi fost aduse aici); totodată admitem putinţa ca ele să fi fost produse în vreun atelier local din Tibiscum sau alt centru de olărie din Dacia" [31].

Faţă de această observaţie superficială, remarcăm existenţa unei alte ştampile la Wels (CIL, III, 14 371, 1): */. NVMIC AVGVSTAL.* De asemenea, la Novae (Moesia Inferior) s-a descoperit ştampila: *BRVTTI[DI]/ /[A]VGVSTA[LIS]* [32]. Ar rezulta că *Augustalis* era patronul atelierului iar *Numicius* şi *Beuttidius* sclavi sau lucrători în aceste ateliere. Un *AVGVST* mai apare la Autun [33], dar nu putem şti dacă este vorba de acelaşi producător.

NOTES EPIGRAPHIQUES (IV)

RÉSUMÉ

I. Inscriptions de *Micia (Dacia Superior)*:

1. Inscription funéraire, disparue depuis la publication (CIL, III, 1 387); retrouvée en 1977 (aujourd'hui à Bucarest, au Musée National d'Histoire): *D(is) [M(anibus)]. Aur (elius) A« ugus »[tinus?]/vix(it) a« n »(nis) « III ». Aur(elius) [Mar]/cianu« s », [pater et]/Valer[ia mater......*

2. Inscription votive: *[P]luto. Rufus, praef(ectus), v(otum), s(olvit) l(ibens) m(erito).*

II. *Mortaria* estampillés. Rectifications à IDR *(Inscriptiones Daciae Romanae,* II et III/1, Bucarest, 1977).

---

[27] Un fragment cu ştampila aceluiaşi producător s-a descoperit şi la Slăveni; am identificat-o ca atare în ziua de 3 noiembrie 1979 în Muzeul Olteniei, Craiova (cu permisiunea lui Gh. Popilian).

[28] Identificată de mine în muzeul şantierului arheologic Pavlikeni (R. P. Bulgaria), în ziua de 26 septembrie 1979 (vezi nota 16).

[29] IDR, II, 302, 471; vezi şi mai sus, nr. 4.

[30] C. L. Băluţă, *op. cit.*, p. 247—249, nr. 1—2, fig. 2—3.

[31] IDR, III (1), p. 232.

[32] IzvestijaSofia, 32, 1970, p. 58, fig. 6, unde se face şi observaţia: „Bruttidius Augustalis a fost cel mai cunoscut *officinator* din *figlinae Oceanae Minoris* ale împăratului Hadrian"; dar trimiterea se face la ştampile tegulare (pentru acestea, cf. recent *Lateres signati Ostienses*, Roma, 1978, nr. 353—361).

[33] CIL, XIII, 10 006, 15.

https://biblioteca-digitala.ro

3. IDR, II, 172 (Răcari): *[P]HILEMO[nis?] | MIN[ne]D*; IDR, III (1), 268 (Tibiscum): *PHILEM[onis]|MINNE...* Le céramiste est attesté aussi à Novae et Olbia (voir les notes 16 et 17).

4. IDR, II, 304 (Sucidava): *[TH]EOTI|MVS.*

5. IDR, II, 303 (Sucidava), 467 et 472 (Romula): variantes de l'estampille *CL. DONITIA|EVARESTO.*

6. IDR, II, 630 (Jidava): *[T]HEOTIM[I]|STEFANI* (voir aussi les notes 27—28; CIL, III, 12 639).

7. IDR, III (1), 267 (Tibiscum): *AVGVSTA[l......]|[Nu]M[i]C...* (voir aussi les notes 21—33; CIL, III, 14 371, 1).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. *1* fragment d'une inscription funéraire de Micia; *2* fragment d'un *mortarium* estampillé de Romula.

Fig. 2. Autel votif de Micia.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PLĂCI VOTIVE ŞI REPREZENTĂRI SCULPTURALE DIN CETATEA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA IZVOARELE ŞI DIN TERITORIUL MUNICIPIULUI DUROSTORUM

DE

VASILE CULICĂ

Pentru reconstituirea aspectelor vieţii spirituale a populaţiei din sud-vestul Dobrogei în epoca romană, descoperirile întîmplătoare în vechile aşezări de pe limesul Dunării de Jos de obiecte destinate practicilor cu caracter religios sînt binevenite, cunoscînd că teritorii care au ţinut de centrul civic şi militar de la Durostorum sau de cetatea situată la est de actualul sat Izvoarele (fost Pîrjoaia) — ca şi aşezările însele — nu au fost săpate temeinic, sau de loc [1]. În asemenea condiţii introducerea în circuitul ştiinţific prin publicare a vestigiilor date la iveală în eroziunile provocate de apele Dunării, colectate în urma unor repetate şi stăruitoare observaţii de suprafaţă, este chemată să suplinească lipsa celuilalt fel de cercetare. Călăuziţi de acest considerent, încredinţăm notei de faţă un număr de *şase* plăci votive, majoritatea fragmentare, *două* fragmente sculpturale şi *un* fragment dintr-o placă decorativă, provenite din teritoriile citate[2].

PLĂCI VOTIVE

HECATE TRIFORMIS

1. Marmură albă, formă uşor trapezoidală (fig. 1/3). Înălţime 21,9 cm; lăţime sus 13,3 cm; jos 15,5 cm; grosime 2,4 cm; înălţime chenar 1,3—1,5 cm; jos 2,7—3 cm.

Se păstrează în întregime, cu o mică spărtură în marginea din dreapta sus, care afectează uşor chenarul simplu şi un oficiu oval de prindere,

[1] Pentru teritoriul castrului şi *canabae*-lor legiunii a XI-a Claudia, de la Durostorum, vezi: Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, nr. 380; RE, V, p. 1 863; Gh. Popa Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetăţii Drâstorului*, Silistra, 1913, p. 39, 49; A. Frova, *Pittura romana in Bulgaria*, Roma, 1943, p. 10; V. Culică, Pontica, 3, 1970; idem, SCN, 5, 1970; idem, Pontica, 11, 1978.

Pentru vestigiile romano-bizantine de la Izvoarele (fost Pîrjoaia), vezi: C. Ionescu Dunăreanu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1904, p. 529, n. 3; C. Litzica, Ion Niculce, Bulet. Muzeului Municipal Iaşi, 6, 1926—1927, p. 61; P. Polonic, Natura, 24, 1935, nr. 7, p. 20; V. Culică, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 419—425; idem, Pontica, 8, 1975, p. 215—225; Radu Vulpe, Studia Balcanica, 1970, p. 33—46; Andrei Aricescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 301.

[2] Materialul arheologic a fost depus în Muzeul de istorie Călăraşi de către autor, cu excepţia piesei de sub nr. 4, depusă de locuitorul Drăghici Ion, care ne-a înlesnit studierea piesei şi ne-a oferit mulajul în ghips în vederea fotografierii şi publicării.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, iulie — septembrie 1980, p. 463—472

https://biblioteca-digitala.ro

adînc de 4 mm. Este acoperită în mare măsură cu crustă de calcar. Unele trăsături ale reliefului au fost accentuate cu vopsea roşie.

A fost găsită pe teritoriul fostului municipiu Durostorum, în apropiere de locul în care se presupune că se afla castrul şi *canabae*-le legiunii

Fig. 1. 1 Pluton şi Proserpina; 2 — Hercule; 3—4 Hecate triformis; 5 Cavalerul trac.

a XI-a Claudia. Provine probabil dintr-o clădire funerară aflată pe teritoriul presărat cu *villae rusticae*, căci în apropiere au fost observate urme de tencuială pictată şi resturi de zidărie din cărămidă simplă lipită cu mortar.

https://biblioteca-digitala.ro

În interiorul chenarului, plat, mai lat la partea inferioară, este redată cu mijloace artistice dintre cele mai modeste, prin incizie în suprafaţa netedă, imaginea zeiţei *Hecate triformis*. Imaginea centrală, privită din faţă, este înveşmîntată într-un lung chiton, închis sub sîni, cu apoptygma pînă la genunchi. Din cauza stilului schiţat nu se poate distinge dacă chitonul are mîneci. Imaginile laterale, lipite de prima, sînt lipsite de detalii vestimentare şi anatomice, iar capetele — fiecare cu polos — nu redau amănunte astfel că nu este clar dacă sînt privite din profil, cum apar obişnuit pe tăbliţe [3] sau din faţă, ca pe o placă de la Aquae [4]. După forma ovală bănuim intenţia pietrarului de a reda poziţia din faţă, în opoziţie cu corpurile, de regulă înfăţişate în profil. Imaginea din mijloc pare a avea părul pieptănat în părţi.

Mîinile imaginii centrale sînt lăsate să alunece pe lîngă corp, oblic, susţinînd cîte o torţă aprinsă care atinge rama în unghiurile inferioare. Din imaginile laterale se disting: cîte un picior, cu laba îndreptată spre ramă şi mîinile, cele din primul plan îndoite din cot, spre marginea chenarului, cele din planul secundar îndreptate în sus, către unghiurile superioare ale ramei. Mîinile din primul plan depăşesc uşor limita interioară a chenarului. Dintre atributele obişnuite în mîinile celor două imagini laterale nu se poate distinge decît *cheia lumii subpămîntene*, în stînga tăbliţei, sus. Altarele curente în alte reprezentări votive, pe care imaginea centrală aprinde focul sacru, nu au fost redate, astfel că făcliile ating solul, ca într-o statuetă de provenienţă necunoscută, în care zeitatea este redată cu un singur corp [5].

2. Marmură albă cu slabe vine de culoare vînătă, formă dreptunghiulară (fig. 1/4). Înălţime 20 cm; grosime 2 cm; chenar sus şi stînga 0,7—1 cm; jos 2,8—3 cm.

Se păstrează mai puţin de jumătate. Cadrul, cruţat din placa netedă, avea trei laturi de lăţime egală, cu uşoare variaţii, latura de jos fiind aproape de două ori mai lată. Deşi fragmentară este sigur că, la fel ca şi precedenta, nu a avut dedicaţie. Crusta de calcar depusă prin scurgerea timpului acoperă şi pătează în cea mai mare parte imaginea păstrată şi cadrul.

Acelaşi loc de găsire.

S-a păstrat cea mai mare parte din corpul central al zeiţei *Hecate triformis*, cu mîna dreaptă şi ambele mîini ale corpului din stînga. Este înveşmîntată în obişnuitul chiton lung pînă la pămînt, cu apoptygma. Ţine în mînă făclia, în jos, în direcţia colţului din stînga tăbliţei, ca şi în exemplarul precedent. Al doilea corp ţine într-o mînă, spre colţul de sus, şarpele, iar în cealaltă mînă, spre mijlocul cadrului, în care pătrunde, un atribuit neidentificat. Spre deosebire de placa anterioară, a fost executată cu resurse artistice deosebite, denunţînd un meşter pietrar priceput şi cu experienţă. Şi aici lipsa celor două altare este evidentă, împrejurare mai rar întîlnită, ceea ce ne îndeamnă să gîndim că primul exemplar poate fi o copie stîngace a acestuia. Oricum, este sigur că ambele piese îşi găsesc originea în acelaşi prototip, căruia datorăm exemplare cum sînt

[3] Gabriella Bordenache, *Sculture Greche e Romane*, Bucureşti, 1969, numerele 95—96.
[4] *Ibidem*, nr. 99.
[5] *Ibidem*, nr. 104.

https://biblioteca-digitala.ro

cel din fosta colecţie Bolliac [6], cel de la Cioroiul Nou (Aquae) [7], unul de provenienţă necunoscută [8], sau cel găsit la Pastrovo şi păstrat în muzeul din Kazanlîk (R. P. Bulgaria) [9], datate la sfîrşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea e.n.

CAVALERUL TRAC

3. Marmură albă (fig. 1/5). Înălţimea maximă 4,7 cm ; lăţime 7,2 cm ; grosimea 1,3 cm.

Găsit la Izvoarele în anul 1965.

Fragmentul provine cu siguranţă dintr-o icoană a călăreţului trac. Se păstrează doar crupa calului cu un rest de coadă, o parte din piciorul drept al călăreţului şi din tunică. Eroziunea a dat plăcii aspect uşor zgrunţuros.

Fragmentul oferă extrem de puţine elemente de apreciere, dar este evident că tunica scurtă pînă mai sus de genunchi era închisă şi răsfrîntă peste cingătoare. Piciorul îndoit din genunchi sugerează că personajul împungea cu călcîiele pîntecul calului, determinîndu-i accelerarea mişcării. Pantalonii sînt strînşi pe picior, reliefînd muşchii.

Călăreţul a fost redat în atitudinea comună, spre dreapta, ca în numeroase plăci votive şi reprezentări sculpturale cunoscute în regiunea Dunării şi în Dacia intracarpatică, unde se cunosc totuşi şi puţine reprezentări în care cavalerul se îndreaptă spre stînga. Deşi nu este o lucrare de nivel artistic superior, se reţine acurateţea liniilor, simplicitatea clasică, fără alunecări în naivitate.

Plăcile votive închinate cavalerului trac au cunoscut în secolele II—III e. n. o largă răspîndire în fostele teritorii ale Moesiei, Traciei şi Macedoniei, pe teritoriul actual al Dobrogei, în R. F. S. Iugoslavia şi în fosta Dacie romană, fiind redat în diferite atitudini [10]. Cercetătorii separă două categorii mari de reprezentări ale cavalerului trac, una în care acesta este lipsit de elementele specifice ipostazei de vînător, caracterizîndu-l deci drept zeu *chtonian*, al vieţii subpămîntene, alta în care eroul este înarmat cu lance, însoţit de cîine, în urmărirea mistreţului, iconografie conturată în epoca romană. Pe baza elementelor reţinute din fragment, credem

---

[6] *Ibidem*, nr. 96.

[7] *Ibidem*, nr. 99.

[8] *Ibidem*, nr. 95.

[9] Ghergana Tebakova-Tsanova, *Musée archéologique Kazanlâk*, (Catalogul), Sofia, 1967, nr. 100.

[10] I. I. Russu, ActaMN, 4, 1967, fig. 1—8 şi trimiterile bibliografice din nota 20 şi de la p. 102—103; I. T. Dragomir, Danubius, 2—3, 1969, p. 71—79, fig. 1, cu bibliografie în nota 3; Manfred Oppermann, Arheologija Sofia, 2, 1970, p. 19—31 şi rezumat francez p. 31—32; E. Zavantin-Coman, Pontica, 4, 1971, p. 297—300, fig. 1 ; Z. Covacef, Pontica, 5, 1972, fig. 6—7; C. Scorpan, Pontica, 9, 1976, p. 195—198, fig. 1 şi 3/1; N. Gudea, SCIV, 22, 1971, 2, p. 345—349, fig. 1 şi notele 1,5; Emil Moscalu, Constantin Petolescu, SCIV, 23, 1972, 4, p. 659—665, fig. 1, 3; G. Bordenache, *op. cit.*, nr. 203—251. Pentru generalităţi şi clasificări pe tipuri şi variante: G. I. Kazarow, DissPan, 14, 1938, 2 şi I. Georgieva, Der wildtragende Reitergott, Eirene, 4, 1965.

https://biblioteca-digitala.ro

că avem suficient temei să-l încadrăm în această din urmă categorie şi să-l datăm în secolele II—III e. n., datare în general admisă de toţi cercetătorii şi editorii reliefurilor consacrate acestei divinităţi.

DIONYSOS

4. Marmură albă (fig. 2/2). Înălţime 8,5 cm; lăţime 10,5 cm; grosime 1,3 cm.

Găsită în zona citată a teritoriului municipiului Durostorum.

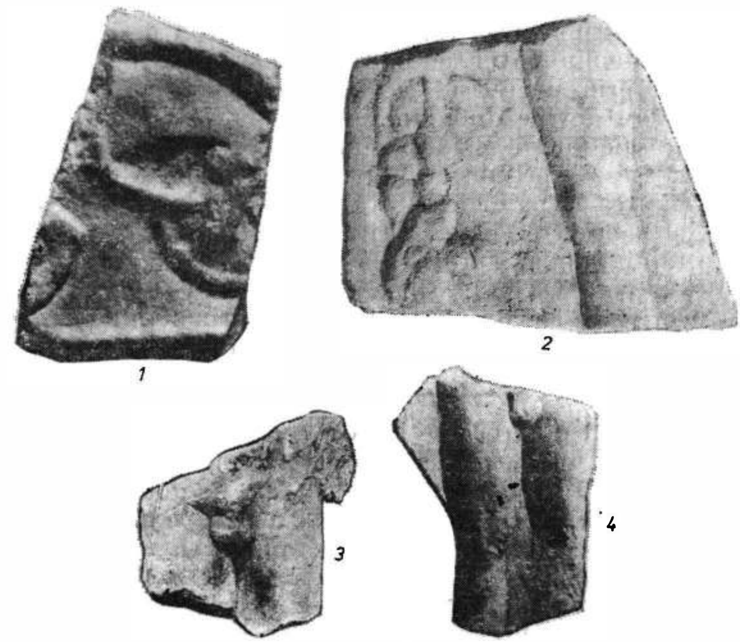

Fig. 2. 1 friză cu car; 2,4 Dionysos; 3 Eros?

Fragmentul păstrează piciorul drept, pînă mai sus de genunchi, gol, al lui Dionysos. Lîngă marginea stîngă, îngustă, a plăcuţei, mîna zeului ţine ciorchinele, deasupra unei figuri neidentificate. În alte reprezentări un acolit culege boabele din ciorchinele ţinut în mîna stîngă [11].

Zeul este redat tînăr, în poziţie clasică, ca în exemplarele de la Histria [12], de la Satul Nou [13] sau de la Făgăraşul Nou [14], găsite toate pe teritoriul Dobrogei. Nu pot fi făcute aprecieri asupra atributelor şi eventualilor acoliţi, fragmentul reprezentînd doar o mică parte din tăbliţă.

[11] G. Popilian, Apulum, 9, 1971, fig. 3/1 şi la p. 629. Datare în secolul al III-lea, p. 636.
[12] G. Bordenache, *op. cit.*, nr. 105.
[13] Z. Covacef, Pontica, 3, 1970, fig. 1, p. 224, cu bibliografie.
[14] I. T. Dragomir, SCIV, 13, 1962, 2, p. 421—428, fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

5. Marmură albă (fig. 2/4). Înălţime 7,1 cm ; lăţime 5,5 cm ; grosime 1,5 cm. Acelaşi loc de provenienţă.

Fragment dintr-o placă similară precedentei. Se păstrează doar ambele picioare pînă mai sus de genunchi, lipsind partea inferioară. În afară de aceste elemente tot restul plăcii s-a pierdut din vechime, ceea ce nu ne poate împiedica să identificăm cu siguranţă pe acelaşi zeu tînăr, cu poziţia-i caracteristică, lucrat în maniera reliefului precedent, dar de dimensiuni reduse.

Ca zeu al vegetaţiei, al naturii şi al agriculturii, al morţii şi învierii, Dionysos se prezintă sub înfăţişări variate, de la vîrsta copilăriei, ca în teracotele de la Tomis şi Callatis, sau pe vasul de bronz găsit într-un mormînt din această ultimă aşezare [15], în fragedă tinereţe de cele mai multe ori şi — mai rar — deplin matur, cu mustăţi şi barbă mare [16].

Asimilînd prin sincretism pe vechiul Liber Pater—Bacchus şi pe tracicul Sabazios, devine dintr-un zeu agrest, o divinitate chtoniană [17].

Tăbliţele sale votive — indiferent de gradul de pricepere al pietrarului — îl înfăţişează sprijinit cu braţul stîng, îndoit din cot, pe un lung *thyrsos* cu greutatea corpului deplasată pe piciorul drept, de cele mai multe ori gol sau cu nebrida pe umeri, atitudine socotită clasică, astfel cum îl vedem pe o tăbliţă de la Turda [18], pe alta de la Histria [19], pe fragmentul de la Satu Nou (com. Oltina) [20] şi pe multe altele. Grupul dionysiac de pe altă tăbliţă votivă de la Turda nu diferă decît prin detalii secundare, în ce priveşte înfăţişarea şi poziţia lui Dionysos — şi pare o copie de pe grupul statuar din mitreul de la Walbrook, considerat un produs al secolului al III-lea e. n. [21].

Uneori centrul de greutate al corpului este modificat de faptul că zeul se sprijină de un alt personaj, ca în cele două grupuri citate imediat mai sus, iar cînd se sprijină pe thyrs — ca în cele două plăci de la Făgăraşul Nou (Dobrogea), greutatea corpului cade fie pe piciorul drept, fie pe stîngul, în funcţie de direcţia în care este aplecat thyrsul, deşi acesta este ţinut în aceeaşi mînă [22].

Prin analogie cu majoritatea reprezentărilor votive citate, datate mai cu seamă începînd din a doua jumătate a secolului al II-lea pînă la finele celui următor, încadrăm între aceleaşi limite de timp şi cele două fragmente aici prezentate.

PLUTON ŞI PROSERPINA

6. Marmură albă-vineţie (fig. 1/1). Înălţime 7 cm ; lăţime 9,5 cm ; grosime 2,3 cm. Găsită la Izvoarele în anul 1966.

Fragmentul păstrează părţi din margine — dreaptă sus şi lateral — şi două capete, cel din stînga parţial, cu umărul stîng, celălalt întreg.

[15] C. Scorpan, *Reprezentări bahice*, Constanţa, 1966, p. 49—56, nr. 15—18.
[16] G. Bordenache, *op. cit.*, nr. 120.
[17] Z. Covacef, Pontica, 6, 1973, p. 111—116.
[18] C. Pop — Z. Milea, ActaMN, 2, 1965, p. 196 şi fig. 1.
[19] G. Bordenache, *op. cit.*, nr. 105.
[20] Vezi *supra*, nota nr. 14, fig. 1.
[21] Andrei Bodor, ActaMN, 5, 1968, p. 501—504 şi fig. 6—7.
[22] I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro

Ambele capete sînt redate din faţă. În partea dreaptă a tăbliţei, în dreptul capului, este vizibil un rest de relief neidentificat. Ambele capete au părul mare, despărţit în părţi şi lăsat peste urechi. Capul din dreapta are pe creştet un *polos* înalt sau un *calathos*. Corodarea excesivă şi spărtura plăcii deasupra celuilalt cap nu lasă să se vadă dacă şi acesta era prevăzut cu o podoabă similară. Personajul din stînga tăbliţei este mai înalt şi umărul lui suprapune pe cel alăturat, indicînd un personaj masculin. Din ceea ce se mai păstrează nu se poate aprecia în ce măsură pe placă au figurat două sau trei imagini. În cazul că lăţimea tăbliţei era cuprinsă între 14 şi 17 cm putem presupune fără posibilitate de greşeală că din fragmentul păstrat lipseşte un al treilea personaj. În ipoteza că nu a depăşit lăţimea de 14 cm, în mod sigur personajele păstrate au fost singurele redate pe tăbliţă, căci măsurînd distanţa dintre cele două capete pînă la marginea din dreapta găsim doar 6,9 cm, deci jumătate din lăţimea tăbliţei.

O primă încercare de a vedea în presupusele trei personaje pe Hecate triformis nu rezistă unei analize atente şi urmează a fi înlăturată. În toate reliefurile sau reprezentările sculpturale tridimensionale pe care le cunoaştem, cele trei corpuri ale zeiţei sînt de statură egală. Pe tăbliţe, chiar atunci cînd capetele sînt redate din faţă, nu sînt atît de depărtate unele de altele, iar cele laterale au o poziţie oblică. Am putea să ne gîndim la un grup „familiar" format din Pluton, Proserpina şi Demeter, ultima rămasă în acest caz pe fragmentul pierdut. Înfăţişarea lor, cu atribute caracteristice, pe o friză de la Palazul Mare, păstrată în muzeul de arheologie din Constanţa, justifică ipoteza noastră, chiar dacă în piesa de referinţă Pluton este redat în dreapta tăbliţei, Proserpina în mijloc şi Demetra în stînga [23].

Admiţînd că plăcuţa conţinea doar două personaje, rămîne să vedem în ele perechea Pluton-Proserpina, cunoscută pe o ediculă de la Tomis [24]. Nu putem trece cu vederea nici placa votivă din fosta colecţie Mavros, probabil de aceeaşi provenienţă cu precedenta, în care, deşi zeul este redat singur, capul lui Pluton pare identic cu cel păstrat parţial pe plăcuţa noastră [25].

Pe ramă, în partea superioară, s-au păstrat literele ΣΧΗ.

Nu încercăm reconstituirea restului de relief şi nici nu găsim elemente să apreciem în ce măsură perechea divină era redată aşezată sau în picioare. Apropierea dintre cele două capete şi faptul că umărul zeului suprapune pieptul zeiţei sînt indicii fie că erau aşezaţi pe un singur tron, fie că erau redaţi în picioare.

Faţă de dimensiunile reduse ale fragmentului figurat şi de starea de conservare, identificarea rămîne totuşi nesigură.

FRIZĂ CU CAR

7. Marmură de culoare albă cu vine vinete (fig. 2/1). Înălţime 10 cm ; lăţime 6 cm ; grosime 2,5 cm.

Găsită la Izvoarele în anul 1964.

---

[23] G. Bordenache, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 164—166, fig. 10.

[24] G. Bordenache, *Sculture ...*, nr. 162.

[25] *Ibidem*, nr. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

Din relieful propriu-zis se păstrează gîtul și capul unui cal cu frîu în gură și piciorul drept din față, îndoit și ridicat, în poziție de mers spre dreapta. Capul animalului suprapune o roată de car, de unde se poate deduce că motivul era repetat de mai multe ori, constituind o friză.

Cele două frize cu Victorii și bigă de la Histria, apropiate ca factură de exemplu de la Izvoarele — dar datate mult mai timpuriu, la sfîrșitul epocii elenistice [26] —, diferă de aceasta din urmă. Aici capul calului suprapune roata carului din față, în timp ce în piesele histriene aceste elemente sînt despărțite printr-un spațiu apreciabil.

Calul de la Izvoarele merge cu capul în jos, strîns în frîu, și cu copitele apropiate de sol, sugerînd încordarea sub tracțiune, ceea ce nu se constată pe reliefurile histriene, unde caii par că se înalță. De regulă sculpturile, reliefurile și piesele numismatice înfățișează Victoria înaripată conducînd o bigă sau o cvadrigă. În relieful de la Izvoarele carul este tras de un singur cal. Aceste deosebiri demonstrează că ornamentul frizei noastre nu poate fi pus în legătură cu Victoria și carul său, că nu i se poate atribui un sens votiv, ci doar unul decorativ.

Se datează în secolul al III-lea e. n.

STATUETE

HERCULE

8. Marmură albă (fig. 1/2). Înălțime 13,5 cm.

Găsită pe teritoriul municipiului Durostorum.

Lipsesc capul și picioarele de la genunchi în jos. Brațul drept alunecă pe lîngă corp pînă la cot, de unde se îndreaptă spre spate, pierzîndu-se în masa nelucrată a marmurei. Brațul stîng, petrecut peste o parte din blana leului, este rupt de la cot, din vechime. În intenția sculptorului a fost să redea pe Hercule sprijinit de măciucă și de blana leului, ca în cunoscutul *Hercule Farnese*, dar a fost silit să abandoneze lucrul din cauză că statueta s-a spart în timpul execuției, ceea ce rezultă din faptul că nu este finisată. Deși de dimensiuni reduse, statueta redă un Hercule în maniera greacă, cu musculatura dezvoltată și corpul masiv.

Este o primă atestare a lui Hercule în această veche așezare. Condiția de rebut în care se prezintă dovedește că este un produs local. Posibilitățile artistice ale pietrarului nu se desprind datorită stadiului puțin avansat la care ajunsese lucrarea în momentul părăsirii, dar și în această înfățișare sesizăm echilibrul formei care, fără îndoială, ar fi dat statuetei acel aer de forță și liniște.

EROS?

9. Calcar (fig. 2/3). Înălțime păstrată 19 cm.

Provine din teritoriul municipiului Durostorum.

Fragment dintr-o statuetă de dimensiuni mari, cioplită în manieră provincială. Se păstrează partea de sub piept pînă spre genunchi a unui

---

[26] Idem, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 198, fig. 12 a—d și p. 200—201.

https://biblioteca-digitala.ro

personaj masculin, la vîrsta copilăriei. Lucrare destul de îngrijită, cu forme robuste. Partea care a mai rămas din braţul stîng lasă să se vadă că era îndoit din cot. Nu este exclus să fi aparţinut unui grup statuar. Reprezintă — cu un oarecare procent de incertitudine — pe Eros, cunoscut pe teritoriul municipiului Durostorum prin statuete de bronz.

Dacă pentru teritoriul mai sus amintit epoca secolelor II—III e. n., suficient documentată din cercetări anterioare, se împlineşte lărgindu-şi panteonul, aşezarea de la Izvoarele, cunoscută în principal ca romano-bizantină, îşi conturează prin publicarea tăbliţelor găsite aici aspectele vieţii spirituale într-o perioadă de prosperitate, de transformări economice şi în structura spirituală a populaţiei din acest punct avansat al limesului danubian.

Restul de inscripţie în caractere greceşti păstrat pe una din tăbliţe face trimitere la elemente sud-estice, dar nelipsitul călăreţ trac întoarce gîndul spre populaţia autohtonă a cărei permanenţă s-a făcut simţită de-a lungul întregii istorii a pămîntului dintre Danubius şi Pontul Stîng.

Procesul de omogenizare a structurilor etnico-religioase ale grupurilor de populaţii dintre Dunăre şi mare, una din consecinţele principale ale păcii romane, îşi găseşte aici un mediu prielnic, fertilizat de politica de toleranţă religioasă, prin acordarea libertăţii cultelor orientale şi locale.

Cioplirea unor exemplare votive în spaţiul în care au fost găsite atestă că aşezările de pe limes dispuneau de un fond de activităţi meşteşugăreşti şi de cioplitori pricepuţi ale căror contribuţii la dezvoltarea artei provinciale locale trebuie să fi fost apreciabilă.

PLAQUES VOTIVES ET FRAGMENTS DE SCULPTURES PROVENANT DE LA FORTERESSE ROMANO-BYZANTINE D'IZVOARELE ET DU TERRITOIRE DU MUNICIPE DE DUROSTORUM

RÉSUMÉ

L'auteur présente six plaques votives, la plupart à l'état fragmentaire, deux fragments de sculptures et un fragment de plaque votive, le tout provenant de découvertes fortuites faites sur les territoires de l'ancien municipe de Durostorum et de l'établissement romano-byzantin proche du village d'Izvoarele (autrefois Pîrjoaia), situés l'un et l'autre dans le département de Constanţa.

Du premier établissement proviennent deux représentations de la déesse *Hécate triformis*, deux de Dionysos, une statuette représentant Hercule et un fragment d'une pièce en calcaire qui semble représenter Eros.

Les autres pièces, provenant du second établissement, consistent en un fragment de plaque votive dédiée à la divinité locale, le *Cavalier thrace*, un fragment d'une plaque probablement dédiée à Pluton et à Proserpine et un fragment de frise décorative représentant une succession de chars.

https://biblioteca-digitala.ro

Toutes les pièces, à l'exception de celle en calcaire susmentionnée, sont en marbre et ont été datées des IIe—IIIe siècles de n. è., par analogie avec des exemplaires similaires connus dans le monde romain. Leur découverte complète les données existantes sur les deux établissements, qui n'ont pas encore été fouillés méthodiquement, et certaines d'entre elles, confectionnées sur les lieux, enrichissent nos connaissances sur l'activité artisanale et la contribution des places fortes du *limes* danubien à l'élaboration de l'art provincial.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1.1, Pluton et Proserpine (?); 2, Hercule; 3—4, Hécate triformis; 5, le Cavalier thrace.

Fig. 2.1, La frise aux chars; 2,4, Dionysos; 3, Eros (?).

https://biblioteca-digitala.ro

SUPORTURI DE VATRĂ GETO-DACICE DESCOPERITE LA VĂLENI (JUD. VRANCEA)

DE

GHENUŢĂ COMAN

Numeroase vestigii geto-dacice descoperite, fie prin săpături sistematice, fie prin cercetări perieghetice, ca produse ale unei tradiţii ancestrale, demonstrează că evoluează ascendent, pe baza experienţei generaţiilor în ascensiunea lor şi, uneori, chiar sub anumite influenţe ale unor înfloritoare civilizaţii.

Bogăţia vestigiilor geto-dacilor descoperite în vasta lor arie geografică conferă — în evoluţia lor — statornicie, trăinicie, diversitate în unitate, continuitate de locuire, măreţie şi frumuseţe.

Rod al societăţii geto-dacice din perioada clasică, cu obîrşia lor binecunoscută în lumea tracică, piesele care urmează a fi prezentate au fost descoperite în anul 1969 în staţiunea arheologică din punctul denumit ,,La Gorgane'', situat în partea de est a satului Văleni (com. Rugineşti, jud. Vrancea), pe malul drept al rîului Trotuş, puternic ravenat.

Piesele în discuţie, reprezentînd un cap fragmentar de berbec şi un corn de berbecel, provin dintr-un mediu arheologic cu resturi ceramice din epoca bronzului şi Latène [1].

Observaţia atentă cu privire la realizarea celor două piese descoperite întîmplător denotă că ele au fost executate din lut ars în trei faze. Mai întîi o fost executat scheletul din pastă cu mult amestec de cioburi pisate. Apoi s-a aşezat pe deasupra un strat de pastă fină, gros de 1—2 mm, şi s-a făţuit întreaga suprafaţă, pe care, după aceea, s-a executat decorul. În sfîrşit, în ultima fază s-a făcut arderea, căpătînd culoarea cărămiziu spre brun în spărtură (în interior) şi cărămiziu spre maro-gălbui la exterior.

Din ceea ce s-a păstrat din capul de berbec rezultă că meşterul-artist a realizat un animal viguros, într-o formă foarte îngrijită, expresivă, care impresionează prin forma realist-naturalistă. Fără teama de a greşi el poate fi asemănat cu un berbec actual din rasa merinos de Pallas (fig. 1/a—b).

Într-adevăr, pe un gît viguros se sprijină un cap înzestrat cu puternice coarne răsucite în spirală. Pe suprafaţa lustruită a coarnelor s-a realizat decorul în relief cu crestături prin caneluri paralele într-o formă spiralică, care se armonizează în ansamblul coarnelor. Ochii sînt rotunzi,

[1] Cercetări sistematice efectuate de C. Buzdugan şi V. Căpitanu. Material inedit în Muzeul de istorie din Bacău.

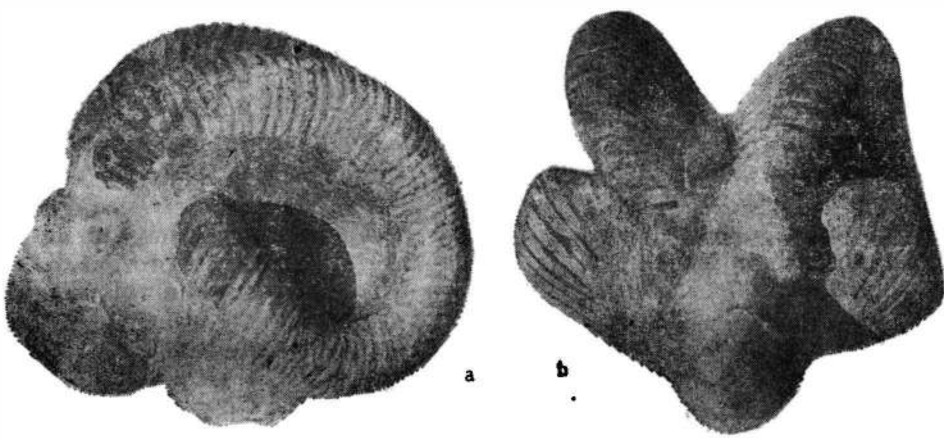
S C I V A, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1980, p. 473—476

https://biblioteca-digitala.ro

înconjurați de cîte un cerc în relief în care pupila este ușor adîncită. Deoarece stratul de fățuială este căzut în dreptul gurii și a nărilor, presupunem că și acestea, care lipsesc, au fost executate în aceeași manieră (fig. 2/a—b).

A doua piesă, așa cum s-a menționat, reprezintă cornul drept al unui berbecel, realizat din același material și în aceeași tehnică (fig. 1/*1*).

Ținînd cont de rezultatele săpăturilor sistematice efectuate în punctul respectiv, ca și de descoperirea unor piese asemănătoare se poate afirma că fragmentele descrise mai sus provin din suporți de vatră. Considerăm cu totul impropric denumirea de „*căței de vatră*", deoarece ase-

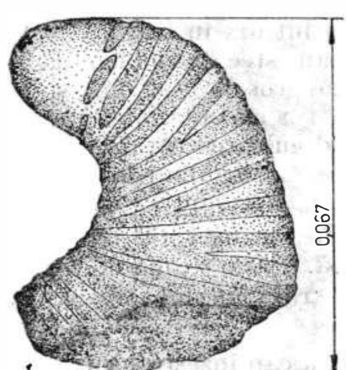

Fig. 1. Fragmente de figurine zoomorfe descoperite la Văleni: a—b, foto; *1*, desen.

menea piese, pe lîngă „*căței*", pot reprezenta berbeci, cai și alte animale, sau pot fi fără nici un decor. Implicit, asemenea piese pot fi legate, în primul rînd, de funcționalitatea lor. Puse paralel pe o vatră ele fac ca focul să nu se împrăștie, iar deasupra se pune recipientul pentru fiert mîncarea, îndeplinind funcția de suport, care se întîlnește și astăzi sub formă de pirostrie. În cele mai multe cazuri aceste suporturi de vatră sînt considerate

https://biblioteca-digitala.ro

ca reprezentări magice sau religioase [2]. După părerea noastră, în arheologie se exagerează prea mult în acest sens. Se pare că aceste suporturi pot reprezenta mai curînd, pe de o parte, nivelul tehnicii instalațiilor de foc, iar pe de alta , nivelul conștiinței sociale [3], manifestîndu-se ca și în alte perioade simțul frumosului prin a împodobi uneltele și ustensilele casnice sau de alt gen prin elemente decorative. Amintim că în săpăturile de la Dodești, în una din locuințele aparținînd secolului al IV-lea e. n., s-au descoperit suporți sub forma unor cărămizi mai lungi fără protome, reprezentînd animale și fără nici un decor. Mai sînt și acestea „*căței de vatră*"? De aceea, ar fi mai nimerit ca în loc de „*căței de vatră*" să li se spună *suporți de vatră*, indicîndu-se în prezentare decorul sau animalul redat prin protomele respective.

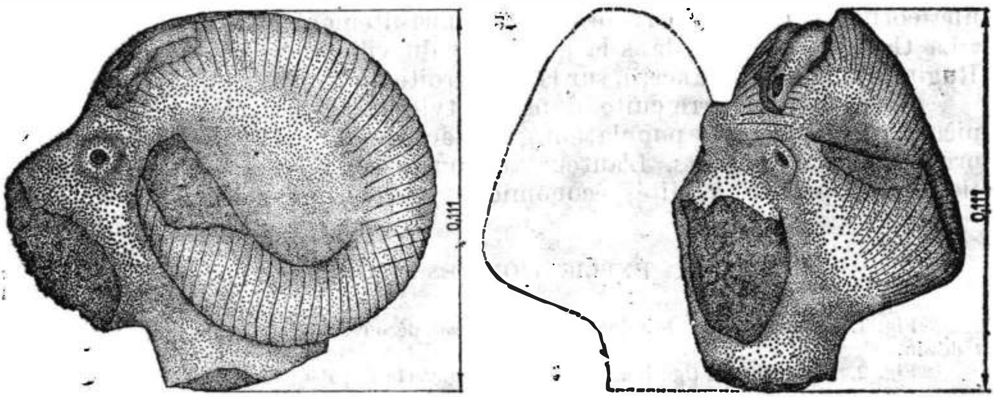

Fig. 2. Fragment de figurină zoomorfă descoperită la Văleni: (desen).

Așa cum s-a subliniat mai înainte, fragmentele prezentate se caracterizează prin redarea naturalist-sculpturală a capului, a coarnelor, ochilo, etc., cu multă finețe, iar celelalte piese rezultate din săpăturile sistematice-care se întregesc, au particularitățile anatomice schematic realizate, folosindu-se în mod curent incizia într-o formă neglijentă (mai mult sgîriat).

Se pare că aceste deosebiri ar putea fi expresia unor realități comunitare din care se departajează o anumită diferențiere socială în curs de desfășurare. Pe de altă parte, se pare că aceste reprezentări mai mult sau mai puțin artistic (sau realist) redate sînt legate de modul de viață păstorească (pe lîngă alte ocupații), ca și de perpetuarea unor tradiții ale artei traco-getice care se vor manifesta secole de-a rîndul, demonstrînd că dezvoltarea economică și socială a populației autohtone se făcea în strînsă legătură cu lumea de la Dunărea de Jos.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a pieselor prezentate nu insistăm, deoarece, așa cum s-a mai amintit, ne sprijinim pe analogiile

---

[2] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 142—145 și bibliografia respectivă.
[3] D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 161—201; Radu Vulpe, *Cultura geto-dacă în istoria poporului român*, sub redacția lui A. Oțetea, București, 1970, p. 35—36.

https://biblioteca-digitala.ro

cu materialele arheologice rezultate din săpăturile sistematice efectuate aici şi, implicit, pe suporturile de vatră care au fost datate în secolele II—I î. e. n.

CHENETS GÉTO-DACES DÉCOUVERTS À VĂLENI (DÉP. DE VRANCEA)

RÉSUMÉ

L'article présente deux pièces, une tête fragmentaire de bélier et une corne de jeune bélier, découvertes fortuitement en 1968 au lieu-dit « La Gorgane », situé dans la partie est du village de Văleni (comm. de Ruginești, dép. de Vrancea), sur la rive droite du Trotuş.

Façonnés en terre cuite, dans un style naturaliste-réaliste, ces deux pièces, attribuées à la population géto-dace des $II^{e}—I^{er}$ siècles av. n. è., proviennent de chenets. L'auteur attribue à ces pièces le rôle d'expression artistique des réalités économiques et sociales.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Fragments de figurines zoomorphes découvertes à Văleni; a—b photo; *1* dessin.

Fig. 2. Fragment de figurine zoomorphe découverte à Văleni (dessin).

https://biblioteca-digitala.ro

FRAGMENT DE DIPLOMĂ MILITARĂ ROMANĂ DE LA DUROSTORUM

DE

CRIŞAN MUŞEŢEANU

Printre antichităţile romane descoperite pe malul Dunării în zona Ostrov—Regie a fost recoltat în ultimul timp şi fragmentul unei diplome militare [1]. Piesa este din bronz patinat şi are în momentul de faţă următoarele dimensiuni : 21×14×1 mm, inv. nr. 14 726, fig. 1/a, b ;

Fig. 1. Fragment de diplomă militară romană de la Durostorum, a *tabella I extrinsecus;* b *tabella I intus* (foto).

Fragmentul face parte din *tabella I* şi cuprinde următorul text : pe faţa exterioară *(tabella I extrinsecus)*

....u]xoribu[s...
....civita]s iis da[ta...

pe faţa interioară *(tabella I intus)*

... c]os I[....
....]qua[e appellantur ...

Din păcate textul rămas este puţin semnificativ, el cuprinzînd cîteva rînduri din formula stereotipă obişnuită. Dacă reconstituirea de pe *tabella I intus* este bună, atunci am avea menţionat incomplet numărul de consulate ale împăratului care a emis diploma.

Nu avem posibilitatea de a indica nici numele împăratului sau anul emisiunii şi nici trupa şi numele celui căruia i-a aparţinut documentul. Din lipsa acestor elemente valoarea fragmentului în discuţie este considerabil redusă.

---

[1] Piesa a fost descoperită de Ioan Claudiu şi donată secţiei de istorie-arheologie din Călăraşi a Muzeului judeţean Ialomiţa.

S C I V A, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, iulie — septembrie 1980, p. 477—478

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce priveşte datarea piesei, atragem atenţia că, deşi descoperită fortuit, din zona de unde a fost recoltată cele mai multe materiale sînt încadrate cronologic în răstimpul secolelor II—III e. n. [2].

Probabil că diploma a aparţinut unui veteran venit să se stabilească aici după lăsarea la vatră, aşa cum mai există un exemplu chiar în apropierea Durostorului [3]. Nu excludem nici ipoteza ca tăbliţa de bronz să fi aparţinut în ultimă instanţă unui soldat din legiunea a XI-a Claudia, staţionată în localitate, care o moştenise de la părintele său şi o păstra ca o dovadă a cetăţeniei sale. Oricum ar fi, alături de celelalte documente similare din provincia Moesia Inferioară [4], diploma fragmentară prezentată este o dovadă în plus a procesului intens de romanizare, la care era supusă această aşezare de pe limesul dunărean [5]. Ea este, după cunoştinţa noastră, prima diplomă militară descoperită pînă în prezent în acest loc.

FRAGMENT D'UN DIPLÔME MILITAIRE ROMAIN DE DUROSTORUM

RÉSUMÉ

Au bord du Danube, dans une zone ayant appartenu dans l'antiquité à Durostorum, on a découvert fortuitement un fragment de la *tabella I* d'un diplôme en bronze. Le fragment contient seulement quelques mots de la formule bien connue pour ces documents. Malheureusement ce qui est resté du texte est peu significatif, réduisant ainsi la valeur documentaire de la pièce. Le fragment de diplôme présenté est une preuve, parmi d'autres, de l'intense processus de romanisation de ce site du *limes* danubien.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Fragment d'un diplôme militaire romain de Durostorum. a *tabella I extrinsecus;* b *tabella I intus* (Foto).

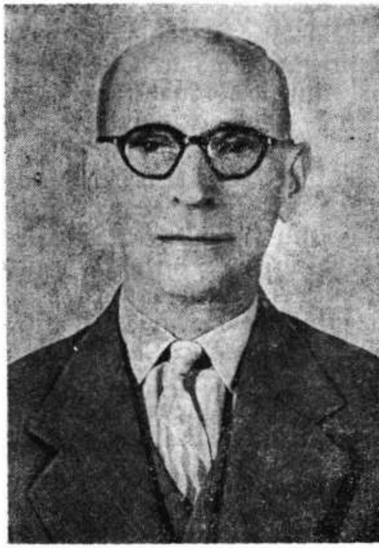
[2] V. Culică, Pontica, 3, 1970, p. 365; A. Aricescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 489; C. Muşeţeanu, D. Elefterescu, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 585.

[3] CIL, XVI, 3; R. Vulpe, DID, II, p. 63.

[4] A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 226—228.

[5] Asupra semnificaţiei aşezării în care s-a făcut descoperirea există mai multe păreri; R. Vulpe, *Studia Thracologica*, Bucureşti, 1976, p. 290 şi V. Culică, Dacia, N. S., 23, 1978, p. 232.

https://biblioteca-digitala.ro

PROFESORUL GHEORGHE ŞTEFAN

Vineri, 29 februarie 1980, s-a stins din viaţă prof. Gheorghe Ştefani Prin dispariţia lui arheologia românească pierde pe unul dintre cei ma. străluciţi exponenţi ai ei din ultimii 50 de ani.

Prof. Gheorghe Ştefan s-a născut la 9 noiembrie 1899 în com. Brăteşti, jud. Vîlcea. După absolvirea cursurilor la liceul Sf. Sava din Bucureşti s-a înscris la Facultatea de litere şi filozofie obţinînd licenţa în filologie clasică.

Remarcat de V. Pârvan pentru calităţile sale ştiinţifice şi morale, prof. Gheorghe Ştefan este trimis în 1926 să-şi completeze pregătirea la Şcoala Română din Roma. După întoarcerea de la Roma, în 1928, este numit profesor de liceu, predînd limbile latina şi greaca.

În anul 1939 devine asistent la catedra de epigrafie şi apoi la catedra de istorie veche la Facultatea de litere din Bucureşti. Începînd cu 1924, paralel cu activitatea din cadrul Universităţii, prof. Gheorghe Ştefan lucrează şi la Muzeul naţional de antichităţi — astăzi Institutul de arheologie. În 1948, este numit titularul catedrei de istorie veche a României, la Facultatea de istorie. Între anii 1950—1953 şi 1959—1967 ocupă postul de decan al acestei facultăţi, iar între 1952 şi 1956 şi pe cel de director al Muzeului naţional de antichităţi.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1952 — drept recunoaştere a meritelor sale ştiinţifice — prof. Gheorghe Ştefan este ales membru corespondent al Academiei R. S. România.

Ca profesor, Gheorghe Ştefan a depus în decursul anilor o intensă activitate pentru buna pregătire a elevilor şi studenţilor lui. Beneficiind de o temeinică pregătire ştiinţifică şi înzestrat cu darul expunerilor limpezi, prof. Gheorghe Ştefan a reuşit de fiecare dată să stîrnească interesul cel mai viu pentru lecţiile sale.

Însuşirilor de dascăl desăvîrşit li se adaugă buchetul calităţilor morale. Fire blîndă, liniştită şi înţelegătoare era în acelaşi timp inflexibil în faţa a tot ceea ce ieşea din tiparul relaţiilor drepte dintre semenii săi. Aceste calităţi şi-au pus pecetea pe formaţia multora dintre ucenicii săi, azi profesori la rîndu-le sau cercetători ştiinţifici.

Ca director al Muzeului naţional de antichităţi s-a îngrijit nu numai de buna desfăşurare a activităţii muzeale ci şi de organizarea pe teren a cercetărilor arheologice. De altminteri, el însuşi era un arheolog de renume. A efectuat săpături arheologice în obiective preistorice (Căscioarele, Băeşti Aldeni), romane (Barboşi, Drajna de Sus, Adamclisi) şi feudale (Dinogetia—Garvăn).

Învăluit în modestia-i caracteristică a lucrat discret şi cu migală a făurirea unei opere publicistice vaste prin sensul şi semnificaţia ei. Truda sa se reflectă în diferite studii şi rapoarte preliminare, redactate clar, în deplină cunoaştere a monumentelor investigate. Lucrările sale au îmbrăţişat teme dintre cele mai variate. Şi-a aplecat aenţia asupra problemelor arheologice, epigrafice, numismatice şi istorice privind trecutul ţării noastre. Multe dintre concluziile la care a ajuns prof. Gheorghe Ştefan s-au impus ca bunuri ştiinţifice definitiv cîştigate. În activitatea sa publicistică a înţeles ca unele probleme de istorie să fie aduse şi la cunoştinţa publicului larg, prezentîndu-le în articole de popularizare.

Recunoscîndu-i-se meritele didactice şi ştiinţifice, prof. Gheorghe Ştefan a fost decorat cu Ordinul Muncii clasa a II-a şi Meritul Ştiinţific clasa a III-a. El a fost laureat al Premiului de Stat. În anul 1964 i s-a acordat titlul de „profesor emerit".

Acestor distincţii noi, cei ce ne îndeletnicim cu cercetarea epocilor cele mai îndepărtate ale istoriei patriei noastre le adăugăm acum sincerul regret pentru golul lăsat în arheologia românească prin dispariţia lui.

PETRE DIACONU

LISTĂ SELECTIVĂ A LUCRĂRILOR

Les fouilles de Căscioarele, Dacia, 2, 1925, p. 138—197.

Fouilles de Mănăstirea, Dacia, 2, 1925, p. 385—399.

Armi protostoriche sulle monete greche, Ephemeris Dacoromana, 5, 1932, p. 123—197.

Nouvelles découvertes dans „castellum" romain de Bărboşi, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 341—349.

Une tombe de l'époque des migrations à Aldeni (Buzău), Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 217—221.

Dinogetia I. Risultati della prima campagna di scavi, Dacia 7—8, 1937—1940, p. 401—425.

Raport asupra săpăturilor arheologice de la Dinogetia, ACMI, 1943, Bucureşti, 1944, p. 90—92.

https://biblioteca-digitala.ro

Un petit trésor de monnaies découvert en Valachie, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 341—357.

Monuments inédits de Noviodunum, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 473—483.

Scythica, à propos d'un passage de l'Itinerarium Antonini, Balcania, 2, 1944, p. 344—348.

O balanță romană din secolul VI e.n. descoperită în Dobrogea, SCIV, 1, 1950, 2, p. 152—162.

Contribuții arheologice la cunoașterea dacilor din Dobrogea de nord, Studii și referate privind Istoria României, I, București, 1954, p, 19—40.

La legio I Iovia et la défense de la frontière danubienne au IVe siècle de notre ère, Nouvelles études d'histoire, București, 1955, p. 161—167.

Un cuptor roman de țigle descoperit la Garvăn, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 339—346.

Un milliario dell'epoca di Diocleziano scoperto a Garvăn (Dinogetia), Dacia, N.S., 1, 1957, p. 221—227.

Dinogetia. A Problem of ancient topography, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 317—329.

Cu privire la forma de muncă în exploatarea minelor de aur din Dacia, AUB, 9, 1960, p. 19—29.

Istoria României, I, 1960, p. LIX—LXIX, 577—578, 579—613, 670—671, 775—808 (în colab.).

Formarea limbii și poporului român. Apariția primelor state feudale de pe teritoriul țării noastre, București, 1962.

Tomis et Toméa. A propos des luttes entre Byzance et Avares à la fin du VIe siècle de notre ère, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 253—258.

Dinogetia, I. *Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța — Garvăn*, București, 1967 (în colab.).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ „ISTORIA ŞI CIVILIZAŢIA GETO-DACILOR ÎN EPOCA LUI BUREBISTA"

Institutul de arheologie din Bucureşti, în colaborare cu Institutul de tracologie, a organizat în ziua de 21 aprilie 1980 o sesiune ştiinţifică omagială închinată aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent condus de Burebista. Au participat cercetători în domeniul arheologiei şi istoriei de la institutele de profil, muzeele de istorie şi Facultatea de istorie-filozofie din Bucureşti.

În deschidere a luat cuvîntul *prof. dr. doc. Dionisie M. Pippidi*, directorul Institutului de arheologie, care a subliniat că această sesiune se înscrie în ampla serie de manifestări organizate în toată ţara din iniţiativa conducerii de partid şi de stat, ca un omagiu adus luptei pentru libertate, unitate şi independenţă duse de strămoşii noştri geto-daci.

Prof. dr. doc. Dumitru Berciu, directorul Institutului de tracologie, a susţinut o comunicare privind „Importanţa statului dac centralizat şi independent condus de Burebista". După ce a făcut istoricul conceptului de stat geto-dac în istoriografia românească, vorbitorul a punctat principalele cauze care au generat apariţia statului unificat la geto-daci (evoluţia social-economică internă, creşterea demografică, apariţia *dave*-lor ca centre cu funcţie urbană, nevoia unei pieţi unice, necesitatea de a se pune capăt luptelor intertribale etc.) şi factorii de progres realizaţi în cadrul statului geto-dac: unificarea politică, adoptarea denarului roman ca monedă unică, crearea unui aparat administrativ, noi reglementări juridice, colaborarea strînsă între autoritatea politică şi cea religioasă, iniţierea sistemului defensiv unitar al Daciei etc. După dispariţia lui Burebista tradiţia statală şi multe din noile reglementări social-economice şi politice sînt continuate şi dezvoltate.

Dr. Alexandru Vulpe a prezentat „Rezultatele săpăturilor arheologice de la Popeşti". Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani în această importantă *davă* getică din Cîmpia Munteniei, îndeosebi în aşezarea B, au avut ca rezultat o mai fină precizare a stratigrafiei acestei staţiuni. Pentru prima dată a fost identificată aici existenţa certă a unui nivel de locuire din secolele IV—III î.e.n. care a precedat întemeierea marelui centru tribal din secolele II—I î.e.n. Înainte de întemeierea *davei* întreaga suprafaţă a terenului a fost nivelată, a fost decolmatat şanţul hallstatian (cultura Basarabi), iar pămîntul de umplutură de aici a fost întins peste stratul de cultură din secolele IV—III î.e.n. Pe „acropolă", primele trei nivele de locuire (Ia — b, II, III) prezintă o succesiunea neîntreruptă, fiecare fiind însă incendiat şi nivelat. Urmează apoi un strat de nivelare masivă, cu pămînt roşcat adus din altă parte (nivelul IV), în care s-a găsit un denar roman din anul 56 î.e.n. Peste el s-a întins un strat de pietriş, după care aşezarea a fost refăcută din temelii (nivelul V). Acest din urmă nivel se datează în a doua jumătate a secolului I î.e.n., fiind datat cu monedă de la Augustus, din anii 29—26 î.e.n., aşadar posterior domniei lui Burebista.

Dr. Petre Alexandrescu s-a referit în continuare la „Religia geto-dacilor", subliniind originalitatea acesteia în cadrul amalgamului de credinţe religioase ale tracilor. Amintind cele cîteva divinităţi geto-dace cunoscute, autorul s-a oprit mai mult asupra cultului lui Zalmoxis. Este vorba de un cult de tip iniţiatic, dispunînd de o hagiografie şi conţinînd o doctrină eshatologică rezervată vîrfurilor aristocraţiei. În epoca lui Burebista cultul lui Zalmoxis apare mult dezvoltat în sensul sporirii autorităţii regale prin intermediul marelui preot. În ceea ce priveşte esenţa divinităţii lui Zalmoxis (chtoniană sau uraniană), aceasta rămîne o problemă încă insolubilă. După cucerirea Daciei de către romani cultul nu mai este atestat, ceea ce dovedeşte că era religia unui cerc destul de restrîns de iniţiaţi.

Dr. Vladimir Iliescu, pornind de la o nouă interpretare a izvoarelor literare, s-a referit la „Sfîrşitul domniei lui Burebista". După opinia sa, acest eveniment se plasează către anul 35 î.e.n. şi nu în 44 î.e.n. cum se credea pînă acum. Expediţia plănuită de romani împotriva sa, despre care vorbeşte Strabon, urma să facă parte din campania lui Octavian în Illiria, iar oraşul Segestae ar fi devenit baza de plecare în războiul împotriva dacilor. Alte izvoare (Horatius, Suetonius, Florus) se referă, începînd cu anii 34—33 î.e.n. şi pînă în 29 î.e.n. la un alt rege important, Cotiso. În lista regilor daci reprodusă de Iordanes după Dio Chrisostomul, Cotiso nu figurează, ceea ce înseamnă că statul său, situat în munţi (după Florus), nu făcea parte din nucleul iniţial al regatului lui Burebista.

https://biblioteca-digitala.ro

Dr. Vlad Zirra a prezentat „Persistențe Latène în cultura geto-dacă din secolul I î.e.n. Din a doua jumătate a secolului II î.e.n. se constată dispariția rapidă a elementului celtic din Transilvania (doar 20—25 morminte cunoscute), concomitent cu înmulțirea considerabilă a cetăților dacice. Influențele celtice în cultura geto-dacă se arată a fi mult mai slabe decît se credea. Este vorba în principal doar de două aspecte: vehicularea unui fond de materiale Latène veritabile de către daci (mai mult fenomen de modă) și proliferarea în cultura geto-dacă a mai multor materiale de origine celtică. Ceramica dacică lucrată la roată, prin pastă, ardere, forme și decor prezintă un aspect unitar, tradițional (în secolul I î.e.n.), pe ambele versante ale Carpaților. Influențele celtice se observă mai mult în decorul unor vase. Uneltele și podoabele folosite de geto-daci sînt în majoritate lucrate pe loc, după modele central europene cunoscute pe un spațiu vast. Dacii au preluat și prelungit folosința unor tipuri de podoabe de schemă Latène mijlocie pînă în prima jumătate a secolului I e.n. Descoperirile de monede, piese de car și de harnașament, precum și unele arme celtice sînt extrem de rare. Unele influențe celtice din spațiul extracarpatic se datorează scordiscilor veniți în Oltenia. Tezaurul de obiecte de argint de la Blaj, încă inedit, datează din prima jumătate a secolului I î.e.n.

Dr. Maria Chițescu a vorbit despre „Circulația monedelor romane republicane și imperiale în Dacia". Autoarea susține existența încă la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. a unor formațiuni statale la geto-daci, singurele forme de organizare capabile să se opună armatelor persane și apoi macedonene, sciților și bastarnilor. Emiterea monedelor proprii constituie unul din atributele statului suveran. Asemenea formațiuni statale, anterioare lui Burebista, au putut fi dovedite prin studierea ultimelor tipuri monetare geto-dace. Faptul că majoritatea denarilor romani republicani copiați în Dacia datează din anii 120—80 î.e.n. presupune copierea lor în anii 70—50 î.e.n., adică tocmai în timpul lui Burebista. Circa două treimi din monedele romane republicane descoperite în Dacia sînt de fapt emisiuni geto-dace de tip roman republican. Ele au fost descoperite și pe teritoriile Bulgariei, Iugoslaviei și Ungariei, avînd deci și o circulație în afara Daciei. După dispariția lui Burebista monetăria geto-dacă de tip roman continuă să funcționeze. Pentru perioada dinainte de cucerirea Daciei sînt citate tezaurele de denari republicani și imperiali de la Bozieni și Rîpile în Moldova, emise în același atelier, sau cele de la Dobîca și Tibru în Transilvania, emise probabil în cadrul statului lui Decebal. După cucerirea romană, în Moldova continuă emiterea de monede locale de tip roman imperial în secolele II—III, ceea ce presupune și o continuitate statală în acest interval. Așa s-ar explica numărul aproape dublu de monede romane din Moldova față de cele din Dacia romană. Copii carpice după denarii romani au fost identificate în tezaurele de la Stăncuța, Ghindăoani, Rîșca, Făurei.

În încheiere, *prof. dr. doc. Radu Vulpe* s-a referit la „Personalitatea lui Burebista". Avînd în vedere numărul redus de informații antice privind acest subiect, judecarea personalității lui Burebista nu se poate face decît în lumina faptelor sale. Acestea îl recomandă ca pe un strălucit geniu militar și politic. Originea lui getică este precizată în mod expres de către Strabon. Se presupune că provenea dintr-o familie ilustră, de conducători de triburi. Ascensiunea sa rapidă a fost asigurată de colaborarea cu marele preot Deceneu, aflat se pare în fruntea unei alte mari formațiuni tribale, probabil aceea a dacilor din Transilvania. Împreună ei au inițiat și realizat unificarea tuturor geto-dacilor, consolidarea statului prin înnoiri legislative și religioase, apoi înfrîngerea celților și cucerirea orașelor pontice. În lista de regi a lui Iordanes, Deceneu nu apare ca urmaș direct al lui Burebista. Este probabil ca Deceneu să fi murit înaintea lui Burebista și să nu fi participat la dezmembrarea statului său. Răsturnarea regelui va fi fost opera altor fruntași geto-daci, supuși din nevoia unirii în fața pericolului comun și răsculați după ce acest pericol va fi fost socotit dispărut. Dar marile înfăptuiri din timpul lungii domnii a lui Burebista nu au putut fi anulate, ele stînd în continuare la temelia dezvoltării ulterioare a societății geto-dace.

Niculae Conovici

https://biblioteca-digitala.ro

Iscrizioni storiche ellenistiche, II, Grecia Centrale e settentrionale Testo critico, traduzione e commento a cura di Luigi MORETTI, Firenze, „La Nuova Italia" 1975, IX, 165 p.

Despre primul volum al lucrării pe care o anunţ, cuprinzînd 70 de inscripţii de epocă elenistică, în versuri şi în proză, am avut prilejul să scriu în Studii clasice, 12, 1970, p. 323—324. Am arătat atunci că e vorba de o culegere de texte de cel mai înalt interes, întocmită cu grijă şi plănuită să aducă foloase importante învăţămîntului istoriei vechi în universităţi şi institute de studii superioare.

Aprecieri similare îndreptăţeşte şi volumul al II-lea al seriei (un al III-lea, în pregătire, urmează să ne aducă documente din Grecia insulară), în care ni se oferă 62 de decrete, dedicaţii şi epigrame provenind din Delfi şi Grecia centrală, Etolia și Acarnania, Tessalia, Macedonia, Tracia, Epir şi Illiria, Cetăţile pontice.

Cum am apucat s-o spun, şi de data aceasta alegerea poartă asupra unor inscripţii în versuri şi în proză (epigramele sînt mai numeroase decît ne-am fi putut aştepta, dar numărul mare e şi el un semn al vremii cînd au fost scrise). În rest, economia publicaţiei e la fel cu a volumului I: după textul critic, stabilit pe temeiul principalelor ediţii existente şi cu intervenţii fericite ale lui Moretti însuşi, traducerea fidelă a fiecărui document şi un comentariu istoric succint dar bine informat, făcut să lămurească în măsura posibilului problemele grele ridicate de texte.

Seria acestora începe în ultimii ani ai secolului al IV-lea şi se prelungeşte pînă dincolo de cucerirea romană. Dintre ele, unele sînt mai cunoscute (cum ar fi, de pildă scrisoarea lui Adeimantos către Demetrios Poliorcetul, decretul din Chios pentru cetăţenia etolienilor, tratatul romano-etolian din 212 etc.), altele mai rar reproduse şi folosite — cum era de aşteptat, cele mai multe din volum.

Ceea ce-mi place să subliniez e că în nici un caz editorul nu s-a mulţumit să preia întocmai texte stabilite de alţii şi comentarii devenite locuri comune. Intervenţia lui personală se simte la fiecare pas, atît în alegerea lecţiunilor în locuri anevoie de înţeles, cît şi în interpretarea datelor istorice oferite de cele mai modeste documente. Ici şi colo, reflecţii de metodă sau de bun simţ însoţesc expunerile editorului, ca acolo unde atrage atenţia asupra greşelilor de cronologie la care ne putem expune folosind exclusiv criteriul paleografic, cînd e vorba de datarea fie şi a unei inscripţii dintr-o serie binecunoscută, cum e cazul materialelor aflate la Delfi (p. 3), sau cînd, între dezlegările propuse de mai mulţi predecesori unor greutăţi nerezolvate, se îndreaptă cu fermitate spre soluţia convingătoare: astfel la p. 17. unde e vorba de identificarea heracleoţilor dintr-un decret votat în Etolia, sau, la p. 26 şi urm., cînd se încearcă localizarea cetăţii Skiros, menţionată pe soclul unei statui înălţate etolianului Simos, la Delfi. Cum era de aşteptat, tratatul Roma-Etolia, din 212, face obiectul unui examen amănunţit, cînd e vorba fie de reconstituirea în ansamblu a dispoziţiilor documentului fragmentar, fie de stabilirea raportului dintre textul epigrafic şi relatarea paralelă a lui Titus Livius, pînă de curînd singurul nostru mijloc de informaţie în materie. De o lungă discuţie se învredniceşte şi actul de manumisiune din Beroea publicat în 1950 de M. Andronikos, care pune interesante probleme nu numai de ordin dinastic (identitatea regelui Demetrios, pomenit în preambul) şi cronologic (data actului fiind în funcţie de dezlegarea primei | probleme), dar şi de tehnica juridică a liberării sclavilor în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n. E vorba de o manumisiune *laică*, în care în schimbul unei sume fixe sclavii deţinători ai unui peculiu îşi răscumpără libertatea şi bunurile personale. Foarte interesantă, din acest punct de vedere, e şi aşa zisa clauză de παραμονή (ca să folosesc termenul propriu), care obligă pe libert şi întreaga lui familie să continue a sluji pe fostul stăpîn în calitate de oameni liberi. În traducerea lui Moretti ultimele rînduri ale documentului sună: „Ove però non restino presso Attinas (fostul stăpîn), e non facciano ciò che Attinas ordini, essi, e le mogli, e i figli, sinchè Attinas viva, per chi non faccia questo la liberazione sia senza effetto ...".

https://biblioteca-digitala.ro

Cum am mai avut prilejul s-o spun, documentele grupate în ultima parte a culegerii provin din cetățile pontice și sînt 11 la număr. Din acestea, 1 provine din Burgas (revine a spune din Apollonia), 1 din Mesambria, 1 Odessos, 1 din Olbia, iar 7 din Histria. E o recunoaștere implicită a interesului neobișnuit prezentat de multe documente aflate în cetatea dobrogeană, poate și o recunoaștere a modului cum au fost interpretate și valorificate de editori. Oricum arfi, decretele pentru solii trimiși la Zalmodegikos, pentru Dionysios, pentru Hegesagoras sau pentru Agathocles se învrednicesc de prezentări largi și de discuții amănunțite. În general, în considerațiile sale Moretti se menține la interpretările noastre, în sprijinul cărora invocă și alte texte și situații. Într-o singură privință se deosebește de cele susținute de mine, cînd discută înțelesul de atribuit termenilor οἰκονόμοι și μερισταί. Pentru învățatul italian, ,,l'economo è colui che dirige l'οἰκονομία, cioè il bilancio della πόλις: i *meristi* sono invece coloro che materialmente distribuiscono il denaro, cioè i pagatori" (p. 149). Această argumentare sumară nu mă convinge. Mai întîi pentru că în numeroase texte citate în *Contribuții*[2], p. 77 (= *Epigraphische Beiträge*, p. 41) *oikonomul* apare ca plătitor al sumelor votate de Adunare (δοῦναι τοὺς οἰκονόμους etc.), în al doilea rînd, pentru că, după un text al lui Aristotel referitor la finanțele ateniene, la începutul fiecărui nou exercițiu bugetar, cei însărcinați să aloce sumele necesare fiecărui colegiu de magistrați erau οἱ μερισταί — ,,împărțitorii: τῇ μὲν οὖν προτεραίᾳ δέχονται τὰς π[άσα]ς καὶ μερίζουσι ταῖς ἀρχαῖς, τῇ δ'ὑτεραίᾳ τόν τε μερισμὸν εἰσ[φέρου]σι γράψαντες ἐν σανίδι, (*Const. At.*, XLVIII, 2; cf. Syll.[3], 206, 40—42: τὸ δὲ ἀργύριον διδόναι τοῖς ἀθλοθέταις (εἰς τοὺς στεφάνους) τὸν τοῦ δήμου ταμίαν ἐκ τῶν εἰς τὰ κατὰ τὰ ψηφίσματα τῶι δήμωι μ.ε[ριζ]ομένων.

Dintre documentele descoperite în cetățile de pe litoralul bulgar se cuvine menționat tratatul dintre regele Sadalas și Mesembria (nr. 123); dintre cele de pe țărmul septentrional al Mării Negre, decretul olbian pentru feciorii lui Apollonios din Chersones (nr. 132), paralelă izbitoare la decretul histrian pentru Hephaistion al lui Matris (nr. 130).

D. M. Pippidi

ALEXANDRU POPA — ION BERCIU, *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie romaine*, Leiden, E. J. Brill, 1978, XIV + 72 p., 15 planșe și o hartă.

Cartea ce o prezentăm în continuare a fost publicată în cunoscuta colecție *Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain* (EPRO), inițiată și condusă de reputatul învățat, prof. Maarten J. Vermaseren din Amsterdam. În aceeași colecție au mai apărut, sub semnătura unor autori români, alte două lucrări: D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis equitum Danuvianorum*, I—II, 1969—1976, și I. Berciu — C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, 1976. Mai multe studii, semnate de specialiști din țara noastră, au apărut în cele trei volume din *Hommages à M. J. Vermaseren*, Leiden, 1978, ediție specială a EPRO cu ocazia aniversării a 60 de ani al profesorului M. J. Vermaseren, îngrijită de Margreet B. de Boer și T. A. Edridge, în aceeași editură E. J. Brill.

Lucrarea semnată de A. Popa și I. Berciu apare tot ca o ediție specială a EPRO (vol. LXIX), prilejuită de același eveniment, și se înscrie pe o linie constantă a preocupărilor celor doi harnici și învățați istorici de studiere a cultelor orientale din Dacia romană[1]. Ea completează, cu datele oferite și de monumentele figurate, studiul publicat aproape concomitent de Silviu Sanie, *Iuppiter Dolichenus in Dakien*, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine (Constanza, 9—15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 131—157.

După sumar (p. VII), introducere (p.IX—XII) și abrevieri (p. XIII—XIV), urmează studiul propriu-zis, cuprinzînd două capitole: I. *Répertoire des monuments* (p. 1—45) și II. *Commentaire* (p. 65); apoi index (p. 66—70), lista ilustrației (p. 71—72)

---

[1] Al. Popa, SCIV, 10, 1959, 2, p. 469—474; idem, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 443—446; idem, SCIV, 13, 1962, 1, p. 147—152; idem, Apulum, 7, 1968, 1, p. 445—450; idem, Acta Musei Porolissensis, 1, 1977, p. 139—144; I. Berciu — A. Popa, Latomus, 23, 1964, 3, p. 472—482; A. Popa — I. Berciu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 257—271.

https://biblioteca-digitala.ro

Cum am mai avut prilejul s-o spun, documentele grupate în ultima parte a culegerii provin din cetățile pontice și sînt 11 la număr. Din acestea, 1 provine din Burgas (revine a spune din Apollonia), 1 din Mesambria, 1 Odessos, 1 din Olbia, iar 7 din Histria. E o recunoaștere implicită a interesului neobișnuit prezentat de multe documente aflate în cetatea dobrogeană, poate și o recunoaștere a modului cum au fost interpretate și valorificate de editori. Oricum arfi, decretele pentru solii trimiși la Zalmodegikos, pentru Dionysios, pentru Hegesagoras sau pentru Agathocles se învrednicesc de prezentări largi și de discuții amănunțite. În general, în considerațiile sale Moretti se menține la interpretările noastre, în sprijinul cărora invocă și alte texte și situații. Într-o singură privință se deosebește de cele susținute de mine, cînd discută înțelesul de atribuit termenilor οἰκονόμοι și μερισταί. Pentru învățatul italian, ,,l'economo è colui che dirige l'οἰκονομία, cioè il bilancio della πόλις: i *meristi* sono invece coloro che materialmente distribuiscono il denaro, cioè i pagatori" (p. 149). Această argumentare sumară nu mă convinge. Mai întîi pentru că în numeroase texte citate în *Contribuții*[2], p. 77 (= *Epigraphische Beiträge*, p. 41) *oikonomul* apare ca plătitor al sumelor votate de Adunare (δοῦναι τοὺς οἰκονόμους etc.), în al doilea rînd, pentru că, după un text al lui Aristotel referitor la finanțele ateniene, la începutul fiecărui nou exercițiu bugetar, cei însărcinați să aloce sumele necesare fiecărui colegiu de magistrați erau οἱ μερισταί — ,,împărțitorii: τῇ μὲν οὖν προτεραίᾳ δέχονται τὰς π[άσα]ς καὶ μερίζουσι ταῖς ἀρχαῖς, τῇ δ'ὑτεραίᾳ τόν τε μερισμὸν εἰσ[φέρου]σι γράψαντες ἐν σανίδι, (*Const. Al.*, XLVIII, 2; cf. Syll.[3], 206, 40—42: τὸ δὲ ἀργύριον διδόναι τοῖς ἀθλοθέταις (εἰς τοὺς στεφάνους) τὸν τοῦ δήμου ταμίαν ἐκ τῶν εἰς τὰ κατὰ τὰ ψηφίσματα τῶι δήμωι με[ριζ]ομένων.

Dintre documentele descoperite în cetățile de pe litoralul bulgar se cuvine menționat tratatul dintre regele Sadalas și Mesembria (nr. 123); dintre cele de pe țărmul septentrional al Mării Negre, decretul olbian pentru feciorii lui Apollonios din Chersones (nr. 132), paralelă izbitoare la decretul histrian pentru Hephaistion al lui Matris (nr. 130).

D. M. Pippidi

ALEXANDRU POPA — ION BERCIU, *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie romaine*, Leiden, E. J. Brill, 1978, XIV + 72 p., 15 planșe și o hartă.

Cartea ce o prezentăm în continuare a fost publicată în cunoscuta colecție *Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain* (EPRO), inițiată și condusă de reputatul învățat, prof. Maarten J. Vermaseren din Amsterdam. În aceeași colecție au mai apărut, sub semnătura unor autori români, alte două lucrări: D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis equitum Danuvianorum*, I—II, 1969—1976, și I. Berciu — C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, 1976. Mai multe studii, semnate de specialiști din țara noastră, au apărut în cele trei volume din *Hommages à M. J. Vermaseren*, Leiden, 1978, ediție specială a EPRO cu ocazia aniversării a 60 de ani al profesorului M. J. Vermaseren, îngrijită de Margreet B. de Boer și T. A. Edridge, în aceeași editură E. J. Brill.

Lucrarea semnată de A. Popa și I. Berciu apare tot ca o ediție specială a EPRO (vol. LXIX), prilejuită de același eveniment, și se înscrie pe o linie constantă a preocupărilor celor doi harnici și învățați istorici de studiere a cultelor orientale din Dacia romană[1]. Ea completează, cu datele oferite și de monumentele figurate, studiul publicat aproape concomitent de Silviu Sanie, *Iuppiter Dolichenus in Dakien*, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine (Constanza, 9—15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 131—157.

După sumar (p. VII), introducere (p.IX—XII) și abrevieri (p. XIII—XIV), urmează studiul propriu-zis, cuprinzînd două capitole: I. *Répertoire des monuments* (p. 1—45) și II. *Commentaire* (p. 65); apoi index (p. 66—70), lista ilustrației (p. 71—72)

---

[1] Al. Popa, SCIV, 10, 1959, 2, p. 469—474; idem, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 443—446; idem, SCIV, 13, 1962, 1, p. 147—152; idem, Apulum, 7, 1968, 1, p. 445—450; idem, Acta Musei Porolissensis, 1, 1977, p. 139—144; I. Berciu — A. Popa, Latomus, 23, 1964, 3, p. 472—482; A. Popa — I. Berciu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 257—271.

https://biblioteca-digitala.ro

și ilustrația însăși (15 planșe; aici ne asociem regretului autorilor, p. XI, de a nu fi izbutit a da materialul ilustrativ adecvat cel puțin pentru toate monumentele figurate); în încheiere, o hartă a Daciei romane cu însemnarea localităților unde s-au făcut descoperiri de monumente dolicheniene.

Repertoriul monumentelor prezintă descoperirile în înșiruirea alfabetică a localităților: Amărăști (nr. 1), *Apulum* (nr. 2—7), *Ampelum* (nr. 8—12), Buciumi (nr. 13), Cătunele (nr. 14), Cășei-Samum (nr. 15—17), Desa (nr. 18), Domnești (nr. 19), *Drobeta* (nr. 20), Ilișua (nr. 21), *Micia* (nr. 22—23), *Napoca* (nr. 24—25), Pojejena (nr. 26), *Potaissa* (nr. 27—29), Răcari (nr. 30), Romita (nr. 31), *Sarmizegetusa* (nr. 32—36), Săcădate (nr. 37), *Sucidava* (nr. 38), Sîncrai (nr. 39), *Tibiscum* (nr. 40); de asemenea, autorii includ în repertoriu mina votivă de la Myszkow, purtînd o inscripție cu numele unui militar din *cohors I Hispanorum*, unitate ce și-a avut garnizoana în Dacia.

Autorii exclud din repertoriul lui Iupiter Dolichenus — credem că pe bună dreptate — două monumente epigrafice de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Apulum [2]: unul purta probabil o dedicație pentru zeii palmirenieni, celălalt pentru *Iupiter Optimus Maximus*. Dar repertoriul descoperirilor dolicheniene din Dacia trebuie completat cu un fragment de plăcuță de marmură de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa [3], care a fost atribuită tot lui Iupiter Dolichenus [4].

În continuare, autorii se opresc asupra celor două temple ale lui Iupiter Dolichenus — cel de la Ulpia Traiana, atestat arheologic, și cel de la Apulum, amintit de o inscripție (CIL, III, 7 760) (p. 43—45); pe baza informațiilor epigrafice despre preoți ai acestui zeu, autorii presupun existența unor temple și în alte orașe ale Daciei romane.

Comentariul începe cu prezentarea problemelor generale ale acestui cult, arătînd că și în Dacia el a avut aceeași evoluție ca în întreg imperiul.

Din cele 41 de monumente dolicheniene, 34 sînt epigrafice; 13 dintre ele sînt dedicate de militari și veterani. La acestea se pot adăuga o serie de piese care au apărut în castre; după evaluările autorilor, numărul monumentelor dedicate de către militari se ridică la 17 — ceea ce este o indicație despre locul important deținut de militari printre dedicanții lui Iupiter Dolichenus [5].

Alte cinci inscripții amintesc numele unor preoți ai lui Iupiter Dolichenus. Un loc important dețin între adoratorii acestui zeu negustorii sirieni *(Suri negotiatores)*, atestați la Apulum și Ulpia Traiana Sarmizegetusa (catalog nr. 5, 34); între aceștia trebuie amintiți și dedicanții inscripției de la *Augusta Traiana* (Thracia), originari din Dacia, din timpul lui Severus Alexander [6].

Adoratorii lui Baal din Dolichè erau astfel din cele mai diverse categorii sociale — persoane din administrația provinciei (cf. nr. 24), ofițeri, consilieri municipali, dar și oameni de condiție mai modestă.

Autorii trec în revistă și alte aspecte ale religiei acestui zeu în Dacia — cum ar fi raporturile cu alte divinități sau împrejurările în care au fost puse dedicațiile; un loc important deține analiza repertoriului iconografic (p. 56—61).

În ceea ce privește organizarea cultului și a ritualului, datele oferite de analiza monumentelor sînt modeste — ele reducîndu-se la atestările unor nume de preoți și a sanctuarelor dolicheniene amintite.

Un aspect interesant, relevat de studiu, este onomastica dedicanților: unii dintre ei au nume de rezonanță orientală (siriene sau greco-orientale), dar nu lipsesc nici cei cu nume romane — Iupiter Dolichenus fiind o divinitate larg răspîndită în toată lumea romană.

Prin studiul despre cultul lui Iupiter Dolichenus în Dacia, A. Popa și I. Berciu au adus o contribuție valoroasă la cunoașterea acestui cult în ansamblul lumii romane. Prin numărul de monumente, această divinitate se situează, în Dacia, pe al doilea loc în ierarhia descoperirilor atestînd cultele orientale, după Mithra — e drept că la o distanță apreciabilă de acesta.

[2] Vezi P. Merlat, *Répertoire des inscriptions et monuments figurés du culte de Jupiter Dolichenus*, Paris—Rennes, 1951, nr. 349, 378.

[3] C. Pop, Apulum, 9, 1971, p. 568, nr. 23.

[4] I. Berciu — C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, Leiden, 1976, p. IX, nota 1.

[5] Vezi în acest sens contribuția lui M. P. Speidel, *The Religion of Iuppiter Dolichenus in the Roman army*, Leiden, 1978.

[6] SEG, III, 537; G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, III/2, 1964, nr. 1590; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes* [4], Budapesta, 1975, nr. 848 (aici indicația bibliografică pentru *corpus*-ul lui G. Mihailov este greșită).

https://biblioteca-digitala.ro

Trebuie totodată subliniat că numărul relativ redus al descoperirilor ne dă măsura locului redus deţinut de divinităţile orientale în ansamblul provinciei (spre comparaţie, în Oltenia, unde avem o statistică completă a descoperirilor, divinităţile orientale deţin doar 14% din numărul dedicaţiilor, faţă de 77% divinităţile panteonului roman). Astfel, cultul lui Iupiter Dolichenus a rămas limitat la armată şi unele grupuri de colonişti veniţi din Orient (îndeosebi sirieni).

În concluzie, cartea publicată de Al. Popa şi I. Berciu reprezintă o contribuţie de seamă la istoria cultului lui Iupiter Dolichenus în imperiu şi la studiul cultelor orientale în Dacia romană. Prin alte contribuţii, care sînt aşteptate de mai multă vreme, studiul religiilor orientale — şi în genere al religiilor din Dacia romană — va cîştiga în profunzime.

Constantin C. Petolescu

Suceava. Anuarul muzeului judeţean, 5, 1978. p.

Ajuns la cel de-al cincilea număr al său, periodicul sucevean se înscrie printre cele mai valoroase publicaţii ce apar astăzi la noi.

Prezentul volum cuprinde, pe lîngă articole referitoare la arheologie, istorie şi diferite probleme de muzeografie, şi un număr de articole închinate împlinirii a 130 de ani de la revoluţia de la 1848 şi a 60 de ani de la înfăptuirea unităţii noastre naţionale.

Începînd prezentarea articolelor cu cele de arheologie, vom semnala pe acela semnat de N. Ursulescu şi intitulat: *Mormintele Criş de la Suceava — „Platoul cimitirului"*. Este vorba de o locuire neolitică timpurie, aparţinînd culturii Criş; în afară de locuinţe şi gropi menagere, s-au descoperit şi trei morminte de înhumaţie, numerotate cu numere de la 1 la 3. Asupra mormîntului 1 autorul nu poate preciza cărei perioade aparţine; mormîntul 2 aparţine perioadei de început a feudalismului dezvoltat, în timp ce mormîntul 3 aparţine culturii Criş.

Urmînd ordinea cronologică, semnalăm articolul intitulat: *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava) — 1973*, semnat de N. Ursulescu şi Paraschiva-Victoria Batariuc. La mijlocul drumului dintre Scheia şi Mihoveni, pe dealul numit „Cahla Morii", s-au descoperit materiale arheologice, aparţinînd următoarelor culturi: paleolitic, cultura Cucuteni, etapa finală a culturii Folteşti, cultura Noua, Hallstatt timpuriu, La Tène-ul II (secolele III—II î.e.n.), perioada medievală.

Staţiunea arheologică de la Mihoveni — dealul „Cahla Morii" prezintă o aşezare foarte favorabilă, fiind apărată natural, situată pe o importantă cale de circulaţie (valea Sucevei) şi cu numeroase surse de apă, ceea ce a favorizat pentru locuitorii de aici practicarea agriculturii, a creşterii animalelor şi a pescuitului.

Un articol ce aduce importante contribuţii pentru cunoaşterea epocii Hallstatt în nord-vestul Moldovei este acel semnat de M. Ignat şi intitulat: *Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăţ — Dealul Burlei*.

Comuna Volovăţ este situată la 4 km sud-vest de Rădăuţi. Necropola tumulară de pe Dealul Burlei este situată pe o înălţime dominantă, atrăgînd atenţia cercetătorilor încă din secolul trecut. Între 1971—1973, autorul articolului de faţă a întreprins cercetări sistematice în această necropolă, care cuprinde 15 movile de diferite dimensiuni. S-a constatat că în această necropolă sînt tumuli care aparţin Hallstatt-ului timpuriu şi unul singur Hallstatt-ului tîrziu. În tumulii din Hallstatt-ul timpuriu, s-au găsit exclusiv morminte de incineraţie, în urne, care erau aşezate cu gura în jos şi cărora le lipsea fundul şi, în multe cazuri, chiar şi jumătatea inferioară, fiind sparte ritual. Uneori, lîngă urne, se depuneau grămăjoare de fragmente ceramice; în afară de ceramică şi de trei ace fragmentare, de bronz, mormintele nu prindeau alt inventar. Ceramica din aceşti tumuli cuprinde trei categorii: din pastă poroasă de culoare cafenie, reprezentată prin vase borcan şi străchini. Vasele-borcan au pereţii aproape drepţi, cu ornament tras în pasta crudă, cu o măturică. Unele din aceste vase-borcan nu au proeminenţe, iar altele au 4 proeminenţe mici, dispuse în cruce, sub buză, sau patru mici proeminenţe alveolate, dispuse în cruce, sub buză. Străchinile au o pastă mai bună, unele prezentînd o margine puţin articulată în interior, iar altele avînd marginea lobată.

A doua categorie ceramică e reprezentată de ceşti de mici dimensiuni, din pastă fină, de culoare neagră pe amîndouă feţele.

A treia categorie ceramică e alcătuită din fragmente cu suprafaţă neagră, canelată şi cu interiorul roşu-portocaliu.

Aceste trei categorii ceramice îşi găsesc asemănări în ceramica diferitelor complexe ale Hallstattului timpuriu, aparţinînd orizontului cu ceramică canelată; analogiile cele mai bune, însă, apar în nivelul al III-lea de la Mahala, ce aparţine grupului Holihrady. În ultima vreme, prin cercetările arheologice întreprinse, s-au descoperit în nord-vestul Moldovei numeroase aşezări

https://biblioteca-digitala.ro

Trebuie totodată subliniat că numărul relativ redus al descoperirilor ne dă măsura locului redus deținut de divinitățile orientale în ansamblul provinciei (spre comparație, în Oltenia, unde avem o statistică completă a descoperirilor, divinitățile orientale dețin doar 14% din numărul dedicațiilor, față de 77% divinitățile panteonului roman). Astfel, cultul lui Iupiter Dolichenus a rămas limitat la armată și unele grupuri de coloniști veniți din Orient (îndeosebi sirieni).

În concluzie, cartea publicată de Al. Popa și I. Berciu reprezintă o contribuție de seamă la istoria cultului lui Iupiter Dolichenus în imperiu și la studiul cultelor orientale în Dacia romană. Prin alte contribuții, care sînt așteptate de mai multă vreme, studiul religiilor orientale — și în genere al religiilor din Dacia romană — va cîștiga în profunzime.

Constantin C. Petolescu

Suceava. Anuarul muzeului județean, 5, 1978. p.

Ajuns la cel de-al cincilea număr al său, periodicul sucevean se înscrie printre cele mai valoroase publicații ce apar astăzi la noi.

Prezentul volum cuprinde, pe lîngă articole referitoare la arheologie, istorie și diferite probleme de muzeografie, și un număr de articole închinate împlinirii a 130 de ani de la revoluția de la 1848 și a 60 de ani de la înfăptuirea unității noastre naționale.

Începînd prezentarea articolelor cu cele de arheologie, vom semnala pe acela semnat de N. Ursulescu și intitulat: *Mormintele Criș de la Suceava — „Platoul cimitirului"*. Este vorba de o locuire neolitică timpurie, aparținînd culturii Criș; în afară de locuințe și gropi menagere, s-au descoperit și trei morminte de înhumație, numerotate cu numere de la 1 la 3. Asupra mormîntului 1 autorul nu poate preciza cărei perioade aparține; mormîntul 2 aparține perioadei de început a feudalismului dezvoltat, în timp ce mormîntul 3 aparține culturii Criș.

Urmînd ordinea cronologică, semnalăm articolul intitulat: *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava) — 1973*, semnat de N. Ursulescu și Paraschiva-Victoria Batariuc. La mijlocul drumului dintre Scheia și Mihoveni, pe dealul numit „Cahla Morii", s-au descoperit materiale arheologice, aparținînd următoarelor culturi: paleolitic, cultura Cucuteni, etapa finală a culturii Folteşti, cultura Noua, Hallstatt timpuriu, La Tène-ul II (secolele III—II î.e.n.), perioada medievală.

Stațiunea arheologică de la Mihoveni — dealul „Cahla Morii" prezintă o așezare foarte favorabilă, fiind apărată natural, situată pe o importantă cale de circulație (valea Sucevei) și cu numeroase surse de apă, ceea ce a favorizat pentru locuitorii de aici practicarea agriculturii, a creșterii animalelor și a pescuitului.

Un articol ce aduce importante contribuții pentru cunoașterea epocii Hallstatt în nord-vestul Moldovei este acel semnat de M. Ignat și intitulat: *Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăț — Dealul Burlei*.

Comuna Volovăț este situată la 4 km sud-vest de Rădăuți. Necropola tumulară de pe Dealul Burlei este situată pe o înălțime dominantă, atrăgînd atenția cercetătorilor încă din secolul trecut. Între 1971—1973, autorul articolului de față a întreprins cercetări sistematice în această necropolă, care cuprinde 15 movile de diferite dimensiuni. S-a constatat că în această necropolă sînt tumuli care aparțin Hallstatt-ului timpuriu și unul singur Hallstatt-ului tîrziu. În tumulii din Hallstatt-ul timpuriu, s-au găsit exclusiv morminte de incinerație, în urne, care erau așezate cu gura în jos și cărora le lipsea fundul și, în multe cazuri, chiar și jumătatea inferioară, fiind sparte ritual. Uneori, lîngă urne, se depuneau grămăjoare de fragmente ceramice; în afară de ceramică și de trei ace fragmentare, de bronz, mormintele nu prindeau alt inventar. Ceramica din acești tumuli cuprinde trei categorii: din pastă poroasă de culoare cafenie, reprezentată prin vase borcan și străchini. Vasele-borcan au pereții aproape drepți, cu ornament tras în pasta crudă, cu o măturică. Unele din aceste vase-borcan nu au proeminențe, iar altele au 4 proeminențe mici, dispuse în cruce, sub buză, sau patru mici proeminențe alveolate, dispuse în cruce, sub buză. Străchinile au o pastă mai bună, unele prezentînd o margine puțin articulată în interior, iar altele avînd marginea lobată.

A doua categorie ceramică e reprezentată de cești de mici dimensiuni, din pastă fină, de culoare neagră pe amîndouă fețele.

A treia categorie ceramică e alcătuită din fragmente cu suprafață neagră, canelată și cu interiorul roșu-portocaliu.

Aceste trei categorii ceramice își găsesc asemănări în ceramica diferitelor complexe ale Hallstattului timpuriu, aparținînd orizontului cu ceramică canelată; analogiile cele mai bune, însă, apar în nivelul al III-lea de la Mahala, ce aparține grupului Holihrady. În ultima vreme, prin cercetările arheologice întreprinse, s-au descoperit în nord-vestul Moldovei numeroase așezări

https://biblioteca-digitala.ro

aparţinînd Hallstattului timpuriu, prelungind aria grupului Holihrady cu mult spre sud-vest. Aceste descoperiri, sînt atribuite, din punct de vedere etnic, triburilor tracice.

Necropola de la Volovăţ se încadrează în faza Hallstatt A 2, dacă nu chiar şi în Hallstatt A 1.

Spaţiul necropolei tumulare din Hallstattul timpuriu de la Volovăţ — Dealul Burlei a fost refolosit în secolele VI—V î.e.n. Prin săpăturile efectuate în această necropolă, s-a găsit un singur tumul aparţinînd Hallstattului tîrziu. Ritul de înmormîntare este tot al incineraţiei. Pe suprafaţa rugului, au fost dezvelite patru vase, aşezate cu gura în sus, în care nu au fost găsite oase calcinate, ele fiind vase cu ofrande. Pe aceeaşi suprafaţă s-au observat două gropi mici, cu inventar diferit, iar alături de aceste gropi, s-a găsit o fusaiolă şi un fragment de aplică spiraliformă, ca ofrande de înmormîntare. Inventarul acestui mormînt este alcătuit din patru vase şi cîteva fragmente ceramice, la care se adaogă o fusaiolă şi foarte multe mărgele din lut. Cele patru vase sînt două vase bitronconice, un bol şi o strachină. Pasta din care sînt făcute aceste vase este fină, de culoare gălbuie. Mărgelele de mici dimensiuni sînt tot din pastă foarte fină; una dintre ele, din pastă sticloasă, se pare că avea „ochi" albaştri pe fond galben. Obiectele de podoabă din bronz cuprind două brăţări, un inel de tîmplă şi o aplică spiraliformă. Materialele arheologice de la Volovăţ se încadrează în aria largă a Hallstattului tîrziu, tracic.

Articolul intitulat: *Săpăturile arheologice de la Budeni-comuna Dolhasca (Suceava)* şi semnat de Silvia Teodor, cuprinde rezultatele obţinute prin săpăturile arheologice întreprinse pe teritoriul satului Budeni, situat pe terasa superioară a rîului Siret. Din săpăturile efectuate la Budeni au provenit materiale arheologice aparţinînd următoarelor epoci: neolitică, La Tène şi perioada de formare a poporului român (secolule VI—VII e.n.). Materialele neolitice sînt reprezentate de cinci vase de dimensiuni mari şi un pahar şi două fragmente de idoli feminini, precum şi obiecte din silex, oase de animale şi melci. Speciile ceramice descoperite în contextul neolitic de aici se încadrează în faza Cucuteni B 1 şi C. În ceea ce priveşte materialul La Tène din bordeiele 2 şi 3, precum şi acela din locuinţele de suprafaţă 1 şi 2, se încadrează la începutul celei de-a doua epoci a fierului, avînd cele mai apropiate analogii în aşezările din întreg spaţiul locuit de geto-daci, în secolele IV—III î.e.n.

Bordeiul 4 a prezentat un inventar ale cărui piese îşi au analogii în aşezările carpice din centrul şi nordul Moldovei. Bordeiele 1, 5 şi 6 aparţin unei aşezări sporadice şi pot fi datate în secolele VI—VII e.n., prezentînd asemănări cu ceramica culturii slave timpurii.

La Budeni s-au mai găsit şi multe fragmente de vase bastarnice, unele avînd forme caracteristice primei faze a culturii Przeworsk.

Urmînd firul cronologic, semnalăm articolul intitulat: *Cercetările arheologice de la Horodnic (jud. Suceava)*, semnat de L. şi A. Bătrîna. Rezultatele obţinute de autorii articolului se referă la mănăstirea Horodnic, unul dintre cele mai vechi aşezăminte monastice menţionate la răsărit de Carpaţi. Mănăstirea exista în vremea lui Alexandru cel Bun şi apoi a mai funcţionat ca metoh al Mănăstirii Putna. În august 1977, s-au efectuat cercetări arheologice în satul Horodnicul de Jos unde fusese mănăstirea, cu care prilej s-au descoperit 32 de morminte aparţinînd cimitirului din jurul bisericii mănăstirii şi totodată s-a demonstrat, pe baza ceramicii, o continuitate de vieţuire, în zona investigată, din secolul al XIV-lea şi pînă în zilele noastre.

Ceramica ce aparţine secolului al XIV-lea este bogată; în prima jumătate a acestui secol, ceramica prezintă alt aspect faţă de cea din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea. Ceramica din prima jumătate a secolului al XIV-lea este realizată dintr-o pastă de calitate inferioară. Unele vase sînt lucrate cu mîna, altele sînt lucrate cu roata de mînă şi, într-o proporţie mică, unele sînt lucrate la roată de mînă perfecţionată sau de genuchi. Forma tipică de vas este oala-borcan de diferite dimensiuni. Decorul lipseşte la cea mai mare parte a materialelor; cînd există, el se prezintă fie sub forma unor linii în val cu meandre largi, întretăiate, plasate pe zona de maximă lărgime a vasului, fie sub forma unui val strîns aflat pe umărul său.

Ceramica din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea dovedeşte progresele obţinute în meşteşugul olăritului. În această vreme, roata rapidă se generalizează. Arderea este realizată în mediu reducător şi pasta este de bună calitate. Formele sînt următoarele: oala-borcan, cea mai des întîlnită, avînd ca decor fie cîteva linii orizontale, incizate sau imprimate, fie, mai rar caneluri slab imprimate, plasate pe umărul vaselor, şi castronul.

Caracteristicile generale ale ceramicii de la Horodnic confirmă ipoteza că, spre sfîrşitul secolului al XIV-lea, se ajunge în producţia ceramică din Moldova la o unitate în ceea ce priveşte nivelul tehnic atins de meşteşugul olăriei în oraşe şi în sate.

În ceea ce priveşte ceramica veacului al XV-lea, trebuie să arătăm că, în prima jumătate a lui, ceramica de la Horodnic se prezintă nesmălţuită, spre deosebire de cera-

https://biblioteca-digitala.ro

mica din a doua jumătate, care este smălțuită. Ceramica din prima jumătate a secolului prezintă atît ardere în mediu reducător cît și ardere în mediu oxidant. Formele vaselor sînt cele cunoscute: oala-borcan, castronul, strachina-farfurie și mai rar oala cu toartă. Decorul corpului vasului este obținut cu ajutorul unor registre de linii incizate, plasate pe umăr.

Ceramica smălțuită descoperită la Horodnic, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, dovedește posibilitățile materiale de care dispuneau cei ce o utilizau. Aceste vase se întrebuințau ca veselă pentru masă; se pare că centrul său de producere era Suceava, de unde, pe calea schimbului, ajunge și în mediul monastic de la Horodnic.

Materialele ceramice descoperite constituie dovada existenței, încă din secolul al XIV-lea la Horodnic, a unei așezări rurale, ce se adaogă celor de la Scheia-Suceava, Lunca Dorohoi ș.a. În această așezare, la începutul secolului al XV-lea, s-a ridicat un modest așezămînt monastic realizat din lemn, ansamblul va cunoaște în a doua jumătate a secolului îmbunătățiri.

După încetarea existenței mănăstirii, biserica sa va continua să funcționeze, ca lăcaș de cult al satului, pînă la 1717, cînd a fost înlocuită cu un nou edificiu din lemn, așezat la 100 m de locul vechiului așezămînt, în jurul căruia se va organiza și cimitirul satului. Acest monument constituie unul dintre cele mai reprezentative exemplare ale arhitecturii de lemn din Moldova începutului secolului al XVIII-lea.

Cercetările efectuate la ruina vechii mănăstiri a Humorului formează obiectul articolului intitulat: *Noi date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, semnat de Elena Busuloc. Avînd în vedere datele obținute asupra nucleului principal de zidărie, precum și relații stratigrafice referitoare la prezența unor complexe de locuire situate în partea nordică a curții rezervate azi monumentului humorean, se poate afirma că acest complex se poate plasa în a doua jumătate a secolului al XV-lea și se poate considera că a servit ca locuință obștei monahale de la Humor.

Prin dezvelirea unei locuințe cu podeaua arsă, s-au găsit materiale ceramice provenind de la una sau două sobe cu care aceasta a fost înzestrată. Pasta folosită la modelarea cahlelor de la Humor este, în general, asemănătoare cu aceea care se folosește în acest scop în oricare așezare din Moldova. Cahlele de la Humor sînt lucrate la roată, sau la roată și cu ajutorul tiparului, sau numai cu ajutorul tiparului. Cahlele modelate la roată sînt cele mai numeroase, prezentînd o mare varietate de tipuri, printre care cele mai multe sînt cahlele-castron.

Din studiul comparativ al cahlelor de la Humor cu descoperiri din celelalte localități ale Moldovei rezultă că ele reprezintă produse realizate într-un atelier care a funcționat în incinta vechii mănăstiri a Humorului. Tipul de sobă humorean pare a se apropia întrucîtva de acela al sobelor de la Lakitelek din Ungaria și de sobele din Slovacia, datînd din secolele XV–XVI-lea.

Prin unele piese ce dovedesc o concepție locală, acest tip de sobă reprezintă un tip de sobă moldovean, probabil, inspirat din arhitectura sistemului defensiv al Moldovei secolelor XIV–XVI.

Cahlele de la Humor se încadrează ambianței goticului central european, ale cărei influențe se pot observa în cultura materială din Moldova secolului al XV-lea.

În seria cercetărilor urmelor de viață medievală, un rol deosebit îl ocupă cercetările referitoare la satul medieval, sub aspectele sale de ordin social, cultural, demografic. Articolul intitulat: *Cercetările arheologice de la Drăgoești (Suceava)*, semnat de A. Bătrîna și E. I. Emandi se încadrează în șirul acelora care se preocupă de satul medieval. În urma săpăturilor efectuate în 1977 la Drăgoești, s-a putut preciza că așezarea sătească de la Drăgoești, plasată în vechime la nord de vechea biserică, se afla în evul mediu în preajma unui străvechi drum comercial, care lega reședința voievodală de la Suceava cu Baia și Bistrița. Prima mențiune documentară a satului Drăgoești datează din 3 decembrie 1462, deși așezarea feudală de la Drăgoești exista încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Prin *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Liteni — 1976 (com. Moara, jud. Suceava)*, M. D. Matei și E. I. Emandi ne fac cunoscute cercetările arheologice efectuate în satul Liteni din jud. Suceava. S-au făcut săpături în trei puncte ale acestui sat. Primul dintre punctele cercetate a fost cel care și astăzi se numește „Săliște", care se caracterizează printr-o mare bogăție de materiale ceramice din secolele XIII–XV și tot aici, s-a descoperit și o monedă de argint emisă în timpul domniei lui Petru I Mușat.

Al doilea punct în care s-au făcut săpături este cel numit „La Șaiba", unde s-a constatat existența unui nivel de locuire din secolul al XIV-lea, pe care-l suprapunea un altul din prima jumătate a secolului al XV-lea. În acest nivel, s-a descoperit o parte dintr-o locuință de suprafață, de formă dreptunghiulară și, probabil, cu pereți de lemn și chirpic, fiind podită cu lemn, lucru mai rar pentru construcțiile medievale, chiar și pentru cele din orașe. Pe latura de vest a acestei locuințe

https://biblioteca-digitala.ro

s-au păstrat urmele unei sobe de plan dreptunghiular. Materialul arheologic recoltat de pe suprafața locuinței nu este bogat, fiindcă a fost împrăștiat de fierul plugului; sub podeaua locuinței, însă, s-au găsit numeroase fragmente ceramice, care se împart în două grupe: ceramică lucrată la roată înceată, dintr-o pastă amestecată cu nisip și pietricele, datînd cel mai tîrziu de la începutul secolului al XIV-lea și ceramica ce prezintă particularitățile tehnice și de profil ale olăriei specifice sfîrșitului secolului al XIV-lea și începutul celui următor.

Locuința aceasta nu era singura din zona cercetată; în apropierea ei, s-au identificat două bordeie, unde s-a găsit ceramică cenușie, zgrunțuroasă, cu buza puternic îngroșată la exterior și cu o șănțuie interioară pentru capac. Pe baza acestei ceramici, ambele bordeie s-au datat la începutul secolului al XV-lea.

Ultimul punct unde s-au făcut săpături la Liteni este cimitirul vechi al satului. Mormintele au orientarea vest-est; în cuprinsul lor, s-au găsit trei cercei lucrați din inele de sîrmă de bronz, pe care erau fixate sfere simple de aramă, un inel de aramă și mai multe monede de argint. Perioada de cea mai intensă utilizare a necropolei se plasează în secolele XV—XVI. Materialele arheologice de la Liteni îndreptățesc afirmarea că acest sat are o vechime ce poate fi situată la cumpăna secolelor XIII—XIV.

La adăpostul pădurilor ce-l înconjurau, satul Liteni a cunoscut o continuitate neîntreruptă de viață în cursul întregului ev mediu, ajungînd pînă în zilele noastre.

Din seria articolelor cu conținut arheologic, vom mai menționa pe acela intitulat: *O stemă cu pisanie, descoperită la Cetatea de scaun de la Suceava*, semnată de P. V. Batariuc, în care ni se arată că în toamna anului 1977, cu ocazia lucrărilor întreprinse aici, s-a descoperit a treia stemă cu pisanie, datată în ultimul deceniu al secolului al XV-lea. Toate cele trei steme cu pisanie aparțin domniei glorioase a lui Ștefan cel Mare.

Într-un succint articol, intitulat: *Figurine din lut din vechile colecții ale muzeelor din jud. Suceava*, semnat de D. Popovici și C. Simiciuc ni se prezintă un lot de 15 figurine zoomorfe, din lut ars, cucuteniene, care fac parte din colecțiile vechi ale Muzeului orașului Fălticeni.

Cîteva informații numismatice, referitoare la primele monede din Moldova, ni le comunică S. Gorovei în articolul intitulat: *Cu privire la data primelor monede moldovenești.*

Valoroase sînt și cele două articole din grupa intitulată: *Din istoria culturii sucevene.* Primul, intitulat: *O valoroasă piesă de sculptură medievală din orașul Suceava*, semnat de M. I. Sabados, ne prezintă catapeteasma bisericii Nașterea Sfîntului Ioan Botezătorul din Suceava. Această catapeteasmă este caracteristică din punct de vedere stilistic pentru așa-zisul „baroc moldovenesc". Cel de-al doilea articol este cel intitulat: *Un vechi monument de arhitectură populară bucovineană* și semnat de Gh. Bratiloveanu. Acest monument de arhitectură populară este biserica Sfîntul Nicolae, care datează din anul 1797, în comuna Vama, așezare cu vechi tradiții istorice. Această biserică de lemn este o dovadă grăitoare a capacității creatoare a poporului nostru, ea fiind construită de țărani români, cunoscuți ca neîntrecuți meșteri ai lucrărilor în lemn.

Pe lîngă articolele mai sus prezentate, trebuie să amintim și pe acelea incluse în acest volum al periodicului Suceava tot sub titlul: *Din istoria culturii sucevene* și în care autorii lor ne înfățișează diferite aspecte din creațiile muzicale și literare ale lui Ciprian Porumbescu, ori acele articole referitoare la personalități care au ilustrat cultura românească în Bucovina, cum a fost cunoscutul folclorist S. Fl. Marian, sau valorosul filolog Sextil Pușcariu.

Prețioase sînt și articolele intitulate *Medalioane*, în care se prezintă figurile lui D. Olinescu, V. Ciurea și S. și E. Ionet, colecționari pasionați și întemeietori de muzee locale. În paginile acestui periodic se mai cuprind și articole de muzeologie, cum e acela intitulat: *Unele probleme ale restaurării picturii murale la biserica fostei mănăstiri Humor.*

Tot aici, se găsesc informații prețioase în legătură cu originalul muzeu al lui Toader Hrib de la Arbore, precum și acelea ce ne înfățișează complexul muzeistic de la Fălticeni și muzeul sătesc de la Botoșana. Cu un cuprins atît de bogat și de valoros, periodicul „Suceava" — 1978 se impune în mod deosebit pentru a fi consultat.

Irina Casan-Franga

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERI

ACMIT	— Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, Secţia pentru Transilvania, Cluj.
ActaArchCarp	— Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AEM	— Archäologisch-Epigraphische Mittellungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AIGR	— Anuarul Institutului geografic român, Bucureşti.
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
AnInstIaşi	— Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Iaşi.
Apulum	— Apulum — Acta Musei Apulensis. Revistă a Muzeului Unirii din Alba Iulia, Alba Iulia.
ARBSH	— Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, Bucureşti.
ArchÉrt	— Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArchIug	— Archaeologia Iugoslavica, Belgrad.
ArcheologijaKiev	— Arheologija, Institut Arheologii, Kiev.
ArheologijaSofia	— Arheologija, organ na arheologij institut i muzej, Sofia.
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Iaşi — Bucureşti.
ArhPam	— Arheologicni Pam'jatky URSR, Kiev.
AUI	— Analele Universităţii, Iaşi.
AVSL	— Archiv des Vereins für siebenburgische Landeskunde Sibiu—Braşov.
BCH	— Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
BMI	— Buletinul monumentelor istorice, Bucureşti.
BSNR	— Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti.
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.
CNA	— Cronica numismatică şi arheologică, Bucureşti.
CreştColecţ	— Creşterea colecţiilor. Caiet selectiv de informare. Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R. S. România, Bucureşti.
Cumidava	— Cumidava. Publicaţie a Muzeului judeţean — Braşov.
DA	— Ch. Daremberg — Edmond Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Paris, 1877.
Dacia	— Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti.
Dacia N. S.	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
DID	— *Din Istoria Dobrogei*, Bucureşti.
DissPan	— Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
DRH	— *Documenta Romaniae Historica*, Bucureşti.
ED	— Ephemeris Dacoromana, Anuario della Scuola romena di Roma, Bucureşti-Roma.
FHD	— *Fontes Historiae Dacoromanae*, Bucureşti.
GlasnikSarajevo	— Glasnik Zemaljskog muzeja Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
IDR	— *Inscripţiile Daciei romane*, Bucureşti.
IGB	— *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia.
IzvestijaSofia	— Izvestija na Arheologiceskja Institut, Sofia.
KSMoscova	— Kratkie Soobščenija. Institut Arheologii. Moscova.

https://biblioteca-digitala.ro

Materiale	— Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MEFRA	— Mélanges de l'École Française de Rome, antiquité, Paris.
MélRome	— Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École Française de Rome, Paris.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIAMoscova	— Materiali i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.
NC	— Numismatic Chronicle, Londra.
NumCirc	— Numismatic Circular, Londra.
OR^4	— D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1978.
PAPS	— Proceedings of the American Philosophical Society, New York.
Peuce	— Peuce. Publicaţie a Muzeului Deltei Dunării — Tulcea.
Pontica	— Pontica. Revistă a Muzeului de istorie naţională şi arheologie — — Constanţa.
PPS	— Proceedings of the Prehistoric Society, Londra.
RE	— Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
REG	— Revue des Études Grecques, Paris.
RESEE	— Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti
RevHistRel	— Revue d'histoire des religions, Paris.
SA	— Sovetskaja Arheologija Moscova
Sargetia	— Sargetia. Acta Musei regionalis devensis, Deva.
SCIA	— Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIV(A)	— Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCSIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SEG	— *Supplementum epigraphicum graecum*.
SlovArch	— Slovenskà Archeologia, Nitra.
SMIM	— *Studii şi materiale de istorie medie*, Bucureşti.
SMMIM	— Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
StCl	— Studii clasice, Bucureşti.
Suceava	— Suceava, Anuarul Muzeului judeţean — Suceava.
VjesnikZagreb	— Vjesnik Aheološkog Muzeja, Zagreb.
ZbornikMuzBeograd	— Zbornik Radova Narodnog Muzeja u Beogradu, Belgrad.

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnament annuel: $ 30. Toute commende de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P. O. Box 136—137, telex 11 226, R 79 517, str. 13 Decembrie nr. 3, Bucureşti, România, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79 717, Calea Victoriei 125, Bucureşti,
telefon 50 76 80

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACŢIE

Redactor şef: SEBASTIAN MORINTZ
Redactor şef adjunct: ION BARNEA
Membri: MIRCEA BABEŞ, PETRE DIACONU, ALEXANDRU PĂUNESCU, RADU POPA.

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021, Calea Victoriei 125, Sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O. Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie nr. 3, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

AL. SUCEVEANU, **Viaţa economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.**, 1977, 179 p., 28 lei.

PETRE DIACONU şi SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare, II. Aşezarea medievală**, 1977, 219 p., 10 pl., 36 lei.

M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1977, 391 p., 51 lei.

D. M. PIPPIDI şi EM. POPESCU (sub redacţia), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.

GR. FLORESCU, C. C. PETOLESCU, **Inscripţiile Daciei romane, II**, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane, III**, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.

* * * **Inventaria archaeologica**, fasc. 8, R. 51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R. 52 — R. 63, 1977, 14 file, 5 lei; fasc. 10, R. 70, 1977, 23 file, 9,50 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Populaţia românească din Transilvania în secolele VII—VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.

PETRE ALEXANDRESCU, **Histria, IV**, 1978, 145 p., 70 pl., 34 lei.

MARIA COMŞA, **Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploieşti)**, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.

FLOREA MOGOŞANU, **Paleoliticul din Banat**, 1978, 152 p., 2 pl., 11 lei.

PETRE ROMAN şi IOAN NÉMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 160 p., 8 pl., 18 lei.

D. TUDOR, **Oltenia romană**, 1978, 520 p., 5 pl., 41 lei.

SEBASTIAN MORINTZ, **Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spaţiul carpato balcanic**, 1978, 216 p., 110 fig., 27 lei.

ION BARNEA şi colab., **Tropaeum Traiani, I, Cetatea**, 1978, 258 p., 176 fig., 27 pl., 39 lei.

MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, **Histria, V**, 1979, 169 p., 52 fig., 27 pl., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 110 p., 19 fig., 6 lei.

RADU POPA şi MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească**, 1979, 163 p., 94 fig., 3 pl., 28 lei.

* * * **Studii şi cercetări de numismatică, VII**, 1980, 222 p., 17 pl., 31 lei.

* * * **Arheologia Moldovei, IX**, 1980, 152 p., 1 pl., 14 lei.

SCIVA, tomul 31, nr. 3, Bucureşti, 1980, p. 329—494

I. P. Informaţia cd. 2397

Lei 25

https://biblioteca-digitala.ro